

ÚZPI

ÚSTAV ZEMĚDĚLSKÝCH A POTRAVINÁŘSKÝCH INFORMACÍ

ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA

Agricultural Economics

ČESKÁ AKADEMIE ZEMĚDĚLSKÝCH VĚD

5

ROČNÍK 42 (LXIX)
PRAHA
KVĚTEN 1996
CS ISSN 0139-570X

Mezinárodní vědecký časopis vydávaný z pověření České akademie zemědělských věd a s podporou Ministerstva zemědělství České republiky

An international journal published by the Czech Academy of Agricultural Sciences and with the promotion of the Ministry of Agriculture of the Czech Republic

Redakční rada – Editorial Board

Předseda – Chairman

Doc. Ing. Vladimír Jeníček, DrSc. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Členové – Members

Ing. Gejza Blaas, CSc. (Výzkumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, SR)

PhDr. Stanislav Buchta, CSc. (Výzkumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, SR)

Doc. Ing. Juraj Cvečko, CSc. (Agris, Bratislava, SR)

Prof. Ing. Jan Hron, DrSc., dr. h. c. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Mgr. Helena Hudečková, CSc. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Doc. Ing. Viera Izáková, CSc. (Výzkumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, SR)

Ing. Josef Kraus, CSc. (Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, ČR)

Ing. Bohumil Prouza, CSc. (Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, ČR)

Prof. Ing. František Střeleček, CSc. (Jihočeská univerzita, České Budějovice, ČR)

PhDr. Jana Šindlářová, CSc. (Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Brno, ČR)

Prof. Ing. Karel Vinohradský, CSc. (Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Brno, ČR)

Prof. Ing. Jozef Višňovský, CSc. (Vysoká škola poľnohospodárska, Nitra, SR)

Prof. Ing. Ivan Vrana, DrSc. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Vedoucí redaktorka – Editor-in-Chief

Mgr. Alena Rottová

Cíl a odborná náplň: Časopis publikuje autorské vědecké statě s agrární tematikou z oblasti ekonomiky, managementu, informatiky, ekologie, sociálně-ekonomické a sociologické. Od roku 1993 zajišťuje kontinuálně problematiku dosud uveřejňovanou ve zrušeném časopisu Sociologie venkova. Široké tematické spektrum zahrnuje prakticky celou sféru agrobusinessu, tj. ekonomickou problematiku dodavatelských inputových sfér pro zemědělství a potravinářský průmysl, sociálně-ekonomickou problematiku a sociologii venkova a zemědělství, až po ekonomiku výživy obyvatelstva. Statě jsou publikovány v jazyce českém, slovenském nebo anglickém. Abstrakty z časopisu jsou zahrnuty v těchto databázích: Agris, CAB Abstracts, Czech Agricultural Bibliography, WLAS.

Periodicita: Časopis vychází měsíčně (12x ročně), ročník 42 vychází v roce 1996.

Přijímání rukopisů: Rukopisy ve dvou vyhotoveních je třeba zaslat na adresu redakce: Mgr. Alena Rottová, vedoucí redaktorka, Ústav zemědělských a potravinářských informací, Slezská 7, 120 56 Praha 2, tel.: 02/25 75 41–9, fax: 02/25 70 90, e-mail: braun@uzpi.agrec.cz. Den doručení rukopisu do redakce je publikován jako datum přijetí k publikaci.

Informace o předplatném: Objednávky na předplatné jsou přijímány pouze na celý rok (leden–prosinec) a měly by být zaslány na adresu: Ústav zemědělských a potravinářských informací, vydavatelské oddělení, Slezská 7, 120 56 Praha 2. Cena předplatného pro rok 1996 je 588 Kč.

Aims and scope: The journal publishes original scientific papers dealing with agricultural subjects from the sphere of economics, management, informatics, ecology, social economy and sociology. Since 1993 the papers continually treat problems which were published in the journal Sociologie venkova a zemědělství until now. An extensive scope of subjects in fact covers the whole of agribusiness, that means economic relations of suppliers and producers of inputs for agriculture and food industry, problems from the aspects of social economy and rural sociology and finally the economics of the population nutrition. The papers are published in Czech, Slovak or English. Abstracts from the journal are comprised in the databases: Agris, CAB Abstracts, Czech Agricultural Bibliography, WLAS.

Periodicity: The journal is published monthly (12 issues per year). Volume 42 appearing in 1996.

Acceptance of manuscripts: Two copies of manuscript should be addressed to: Mgr. Alena Rottová, editor-in-chief, Institute of Agricultural and Food Information, Slezská 7, 120 56 Praha 2, tel.: 02/25 75 41–9, fax: 02/25 70 90, e-mail: braun@uzpi.agrec.cz. The day the manuscript reaches the editor for the first time is given upon publication as the date of reception.

Subscription information: Subscription orders can be entered only by calendar year (January–December) and should be sent to: Institute of Agricultural and Food Information, Slezská 7, 120 56 Praha 2. Subscription price for 1996 is 148 USD (Europe), 154 USD (overseas).

TRANSFORMACE EKONOMIKY, NEROVNOST POZICE A DISTRES V ČESKÉ REPUBLICE

ECONOMIC CHANGE, INEQUALITY AND DISTRESS IN THE CZECH REPUBLIC

J. Hřaba*, F. Lorenz*, G. Lee*, Z. Pechačová**

*Iowa State University, Ames, Iowa, USA

**Czech University of Agriculture, Prague, Czech Republic

ABSTRACT: That newly introduced market forces will result in a widening gap between "haves" and "havenots" in post-communist Europe is widely anticipated in the social sciences. Inequality in life chances can, in turn, result in inequality of misery, according to Mirowsky and Ross (1989). From this perspective, we hypothesized that disadvantaged Czech respondents (social position) in 1990 were also more distressed. Several indicators of social position were included in the analysis and distress was measured by depression and anxiety, following Mirowsky and Ross (1989) model.

Only two indicators of social position, gender and education, were directly related to distress in the revised models (Figures 3 and 5). Czech women in 1990 reported both more depression and anxiety than men, regardless of their mastery and economic coping, a finding consistent with previous research in the Czech Republic. Lee, Hřaba, Lorenz, Pechačová (1994) found that Czech women under economic strain internalized their stress into depression, while men externalized it as hostility, and this pattern is commonly found in the United States as well. Respondents with higher education also reported more depression regardless of their mastery and economic coping. This second finding is contrary to Mirowsky and Ross (1989) and findings in the United States but comparable to the findings of Kohn and Slomczynski (1990) in Poland. However, indicators of social position in study did not have much direct effect on depression and anxiety, except for gender and education.

According to Mirowsky and Ross (1989), the relation between social position and distress is mediated by mastery (Model A). This and the possible mediation of appraisal (economic coping) were tested in this paper (Model B). These models stem from the idea that the disadvantaged are not only exposed to more stress, but they also have less mastery to cope with it and are more likely to see their lives as stressful. This possible mediation was measured by mastery (or the lack of it) and economic coping in this paper.

Results with some exceptions supported the mediation models. According to Model A, mastery mediates between social position and distress (Mirowsky and Ross 1989). Only marital status and age were significantly related to mastery, although all the indicators of social position were associated with mastery in the expected directions. Mastery was, in turn, negatively related to depression and anxiety as predicted. These results are generally consistent with the Mirowsky and Ross (1989) mediation model.

According to Model B, economic coping (appraisal) mediates between social position and distress. Only household size and age were significantly related to economic coping, although the other indicators of social position were associated with coping in the expected directions. Younger respondents and those from bigger households reported more need to make economic adjustments in 1990, significant associations, as did women and those lower in education and income, although these latter associations were not significant. Economic coping predicted, in turn, anxiety and depression.

These results generally conform to research in the United States. First, only two indicators of social position, gender and education, were related directly (without mediation) to distress. Only gender can be taken as a measure of unequal social position, for it was the better educated who were more depressed. However, the indicators of unequal social position were related to both mastery and economic coping in the expected directions, although not all these relationships were significant. That is, the disadvantaged had less mastery and were more likely to engage in economic coping, results consistent with those in the United States. Lastly, both mastery and economic coping predicted depression and anxiety. Mastery was negatively related to depression and anxiety, consistent with Mirowsky and Ross (1989), and economic coping was positively related to both, consistent with Lazarus and Folkman (1984).

economic change, inequality, distress, mastery

ABSTRAKT: Jako důsledek politické a ekonomické restrukturalizace ve východní Evropě předpovídali vědci společenských věd nárůst nerovnosti v populaci. Výsledkem této nerovnosti je distres (deprese a anxieta). Studie ověřovala hypotézu o zá-

vislosti sociální pozice a distresu v ČR, kdy je tento vztah ovlivňován sebekontrolou a ekonomickým zvládním (coping). K testování teoretického modelu byla použita analýza strukturálního porovnávání latentních proměnných. Maximum pravděpodobných odhadů modelových koeficientů bylo získáno použitím metody LISREL VII. Výsledky šetření v ČR obecně odpovídaly výsledkům výzkumů prováděných ve Spojených Státech. Pouze dva indikátory sociální pozice – pohlaví a vzdělání jsou v přímé závislosti s distresem. Znevýhodnění lidé prokazovali nižší sebekontrolu a byli s větší pravděpodobností více zaměstnáni se zvládním své ekonomické situace. Úroveň sebekontroly a ekonomického zvládní (coping) byly prediktory deprese a anxiety. Sebekontrola byla v nepřímé závislosti s depresí a anxiétou a ekonomické zvládní bylo s oběma v pozitivním korelačním vztahu.

ekonomická změna, nerovnost, distres, sebekontrola

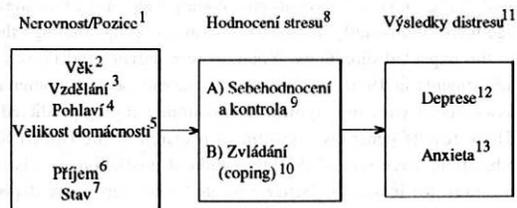
ÚVOD

V souvislosti s politickou, ekonomickou a sociální reformou v postkomunistické Evropě zajímají badatele sociálních věd distribuce výsledků této reformy (Szelenyi, Manchin 1987; Nee 1989, 1991; Przeworski 1991; Staniszkis 1991; Buroway, Krotov 1992; Musil 1992; Večerník 1992). Obávají se, že v průběhu transformace poroste nerovnost v životních šancích a snaží se předvídat její důsledky. Nicméně jeden z možných důsledků byl přehlédnut. Nerovnost v životních šancích vyúsťuje ve Spojených státech v nepřiměřenou nouzi (stres, distres) a účelem tohoto příspěvku je zkoumáním této možnosti v roce 1990 v České republice. Podkladem pro studie s rozsáhlou problematikou byla šetření v letech 1990 a 1991. Výsledky studie „Coping with the Changes in the Czechoslovakia“ začaly být více publikovány v roce 1993, vzhledem k tomu, že byly v roce 1992 prioritně využity jako pilotní studie pro zpracování projektu k získání grantu v USA na období 1993–1996.

Problematika dopadů velkých hospodářských změn na rodiny je již řadu let zkoumána ve Spojených státech amerických (Catalano, Dooby 1983; Ross, Huber 1985; Pearlin 1989; McLeod, Kessler 1990). Výsledky uvedených autorů dokládají, že lidé s nízkým sociálně ekonomickým statusem jsou mnohem silněji ovlivňováni nežádoucími životními událostmi než lidé s vysokým či vyšším sociálně ekonomickým statusem. Stanovená hypotéza předpokládala, že výsledky v ČR budou obdobné závěrům amerických kolegů. Předpokládali jsme, že u lidí, kteří neměli z období před rokem 1989 určité rezervy, v důsledku transformace centrálního hospodářství na tržní ekonomiku se bude sociálně ekonomický status snižovat a nerovnost mezi jednotlivými vrstvami společnosti se bude prohlubovat. Tito lidé také budou více trpět stresem a budou huře snášet jeho důsledky (distres)¹ v průběhu ekonomické a sociální transformace společnosti. Hypotézy jsou znázorněny na obr. 1.

Výsledky výzkumu Mirowského a Rosse (1989) prokázaly vliv souboru indikátorů sociálně eko-

nomického statusu na distres. Např. zjistili, že vzdělání a příjmy jsou indikátory nerovnosti sociální pozice k distresu, ale nejenom ony, rovněž věk, pohlaví a rodinný stav (Mirowsky, Ross 1989). Nevzdělaní a chudí jsou více vystaveni stresu a jsou vůči němu citlivější a v důsledku toho vykazují více jeho příznaků. Více stresových příznaků vykazují: mladí dospělí a stárnoucí než střední věk, ženy více než muži, svobodné než provdané a ženatí, rovněž rodiny s více nezaopatřenými dětmi než méněčetné rodiny. Na obr. 1 jsou důsledky reprezentovány depresí a úzkostí, jejichž vztah k nerovnosti v sociálním postavení potvrdili Mirowsky a Ross v USA. Deprese koreluje s dalšími příznaky psychologického stresu a fyzického zdraví. Definujme si depresi z našeho hlediska jako ustupování, nedostatek motivace a energie a pocity beznaděje. Úzkost se projevuje příznaky nervozity, chvění, pocity obav a strachu. Model obou autorů byl aplikován na Polsko. Zatímco v USA byly sociální třída a stratifikace v negativní závislosti k důsledkům stresu (potvrzení modelu Mirowského a Rosse), v Polsku 1978 (Kohn, Sloczynski 1990) byly ve vztahu ku distresu pozitivní (tzn. úzkost, nedostatek sebevědomí a nedůvěra). Na základě těchto výsledků nemůžeme předpokládat, že závěry modelu stres-distres budou v ČR obdobné výsledkům ve Spojených státech. Podmínky

¹inequality/position, ²age, ³education, ⁴gender, ⁵household size, ⁶income, ⁷marital status, ⁸stress appraisal, ⁹mastery, ¹⁰coping, ¹¹distress outcomes, ¹²depression, ¹³anxiety

1. Hypotetický model stresu-distresu v České republice (1990) – Hypothetical model of stress-distress in the Czech Republic (1990)

1 "Zvládním (coping) se rozumí snaha – jak intrapsychická, tak zaměřená na určitou činnost – řídit, tolerovat, redukovat a minimalizovat vnitřní a vnější požadavky kladené na člověka a střety mezi těmito požadavky. Jde přitom o požadavky mimořádně vysoké, které člověka značně namáhají a zatěžují nebo převyšují zdroje, které má daná osoba k dispozici." (Stone G., Lohen F., Adler N. E.: Health Psychology, A Handbook, San Francisco, Josey-Bass 1979).

v ČR jsou v dnešní době odlišné od polských. V důsledku změn politických společně se změnami ekonomickými se změnila ochrana v zaměstnání pro manuálně pracující v období socialismu, odpadly nedostatky v zásobování a zavírání politických vězňů, kterým museli čelit i lidé s vyšším sociálním statutem. Právě výše uvedené změny v ČR, i přes výsledky v Polsku, nás vedou k aplikaci tohoto modelu v ČR a následnému srovnání s nálezy ve Spojených státech.

Model nerovnosti, moderující činitelé, distres – předpokládá, že každá souvislost mezi nerovností v sociální pozici a stresem je ovlivněna ostatními proměnnými. Podle Mirowského a Rosse je pocit sebekontroly nejvýznamnějším psychologickým zdrojem ke zvládnutí stresu, naopak jeho absence je základem zranitelnosti vůči stresu. Další moderující proměnnou působící mezi nerovností a distresem může být ohodnocení některých okolností jako stresujících (Conger, Lorenz, Elder, Simons 1992; Pearlin, Lieberman, Menaghan, Mullan 1981). Podle Lazaruse a Folkmana (1984): „Psychologický stres je zvláštní vztah mezi jedincem a prostředím, který je jedincem hodnocen jako kladení nároků či přemožení jeho zdrojů a ohrožení jeho psychické a fyzické spokojenosti.“ Aby se objevil distres, sociální pozice musí být stresová. Lidé s nízkým sociálním postavením nejen že mají těžší život, ale také považují svůj život za stresový a toto zjištění má za následek větší distres. Výsledky studie mají potvrdit hypotézu o závislosti sociální pozice a distresu v ČR v roce 1990. Tento vztah je ovlivňován na jedné straně sebekontrolou a na druhé straně vyrovnáváním se s novými ekonomickými podmínkami (ekonomické zvládnání; coping).

SOUBOR

Ve spolupráci s ČSÚ bylo vybráno 294 domácností v ČR, kterým byly rozdaný dotazníky. Návržnost dotazníků byla 80 %, 234 dotazníků. 122 respondentů pracovalo v zemědělství, 24 manuálně mimo zemědělství a 88 respondentů bylo duševně pracujících.

PROMĚNNÉ

Věk: průměrné stáří respondenta bylo 39,1 roku a více než 78 % respondentů bylo mezi 26 a 50 lety.

Vzdělání: 5,6 % respondentů mělo základní vzdělání, 10,1 % bylo vyučených, 57,4 % střední odborné vzdělání, 5,1 % absolvovalo gymnázium a 21,8 % mělo vysokoškolské vzdělání.

Pohlaví: 66,4 % respondentů byly ženy a 33,6 % muži.

Velikost domácnosti: 8,6 % respondentů žilo samo, 5,7 % v rodině s pěti a více lidmi a zbývající žili se dvěma až čtyřmi lidmi v rodině (včetně respondentů).

Příjem: příjmy celé domácnosti zahrnovaly kromě hlavních příjmů zvláštní příjmy i podpory. 126 respon-

dentů přiznalo měsíční příjem 901–2 700 Kčs na osobu. V analýze byl použit celkový příjem rodiny.

Rodinný stav: 91 % respondentů bylo vdaných či ženatých a devět procent žilo v jednočlenné domácnosti.

Sebekontrola: Pearlinova (1981) stupnice hodnotí pocit vnitřní kontroly nad svým životem, což podle Mirowského a Rosse představuje spojnicí mezi nerovností a distresem. Stupnice je šestisložková a hodnotí pocity sebekontroly, např. cítím, že jsem postrkován, zda skutečně není cesty, jak bych vyřešil své problémy, mám malou kontrolu nad událostmi, které se mi přihodí, apod. Odpovědi jsou na škále od „rozhodně souhlasím“ do „rozhodně nesouhlasím“. Stupeň spolehlivosti stupnice $\alpha = 0,89$. Ekonomické zvládnání (coping): respondenti byli dotazováni 35 otázkami, zda učinili v posledních dvanácti měsících nějaká opatření kvůli finančním problémům. Spolehlivost stupnice byla $\alpha = 0,74$.

Deprese: K měření depresivních symptomů byl použit Derogatisův dotazník SCL-90-R (seznam symptomů v 90 otázkách na depresi, úzkost, nepřátelství a odvozený psychologický distres). Odpovědi byly na škále od 0 do 4, stupnice byla spolehlivá $\alpha = 0,86$.

Anxieta: hodnocení úzkosti je součástí SCL-90-R, je měřena deseti otázkami. Stupnice byla spolehlivá $\alpha = 0,81$.

METODY

K testování teoretického modelu (obr. 1) byla použita analýza strukturálního porovnání latentních proměnných. Maximum pravděpodobných odhadů modelových koeficientů bylo získáno použitím LISREL VII (Joreskog a Sorbom 1989). Kvůli složitosti teoretického modelu jsme provedli rozbor hodnot přírůstků začleňujících do modelu sebekontrolu a ekonomické zvládnání jako mediátory. Před testováním modelu jsme použili model výchozího řešení, úzkost, abychom připravili základ pro srovnání χ^2 . Tento výchozí model neobsahoval spoje mezi latentními proměnnými, ale určoval, jak každé měření přispívá k příslušné latentní proměnné. Úplný model, který obsahoval všechny možné spoje mezi latentními proměnnými, byl použit k hodnocení toho, do jaké míry každá proměnná přispívá k latentním proměnným, jestliže byly vzaty v úvahu všechny možné vztahy mezi latentními proměnnými.

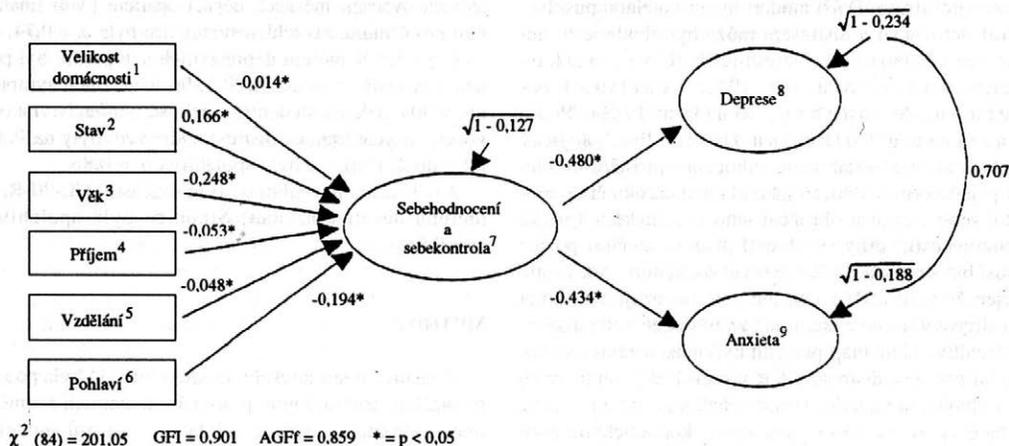
VÝSLEDKY

Základními závislými proměnnými v analýzách jsou výsledky distresu, deprese a úzkost. Budeme porovnávat dvoucestné modely směřující k těmto výsledkům. První, který zdůrazňuje sebekontrolu jako mediátor a druhý, který hodnotí ekonomické okolnosti (ekonomické zvládnání) jako mediátor. Proměnné týkající se sociální pozice jsou v obou modelech stejné.

Sebekontrola (Model A)

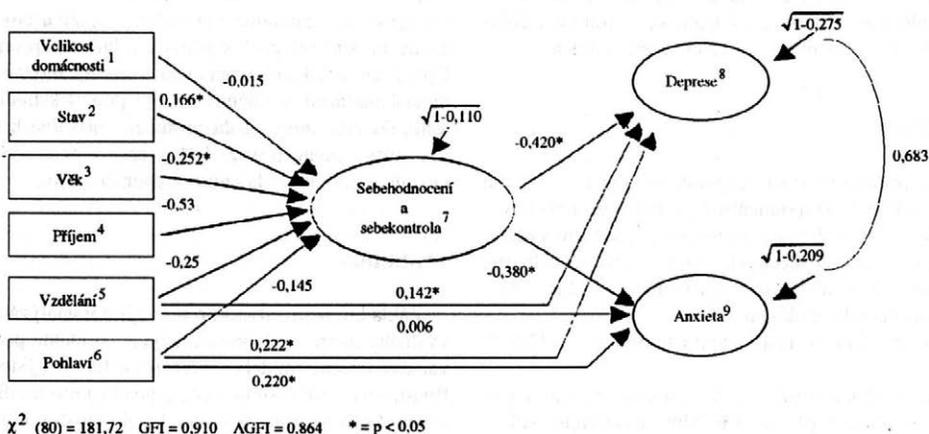
V teoretickém modelu jsou tři indikátory sociálně ekonomické pozice v signifikantním vztahu k sebekontrolě (obr. 2). Vdané a ženatí vypovídají o vyšších úrovních sebekontroly (0,166), ale muži (0,194) a mladší respondenti (-0,248) příznávají nižší skóre sebekontroly. Kromě toho sebekontrola významně koreluje s depresí (-0,480) a úzkostí (-0,434) v předpokládaném směru, což spolu s vysokými úrovněmi sebekontroly vypovídá o menším distresu (obr. 2). Teoretický model byl zlepšením výchozího modelu, ale empirický model byl vylepšením teoretického modelu (tab. I). V revidovaném modelu, rodinný

stav a věk jsou ve významné závislosti k sebekontrolě, ale opět vzdělání a pohlaví měly přímý vliv na distres (obr. 3). Vzdělání přímo souviselo s depresí (0,142) a pohlaví s oběma, jak s depresí (0,222), tak s úzkostí (0,200). Sebekontrola byla v přímé závislosti k depresí (-0,420) a úzkostí (-0,380). Výsledky obecně potvrzují teoretický argument, že sebekontrola ovlivňuje vztah mezi sociální pozicí a distresem. Na jedné straně není výjimkou, že ne všechny indikátory pozice souvisí se sebekontrolou, a na straně druhé vzdělání a pohlaví mají přímý účinek (bez zprostředkování) na distres. Úplný model významně nezlepšil revidovaný empirický model (tab. I).

¹household size, ²marital status, ³age, ⁴income, ⁵education, ⁶gender, ⁷mastery, ⁸depression, ⁹anxiety

2. Empirický test teoretického modelu: sebehodnocení a sebekontrola jako mediátor (N = 213) – Empirical test of the theoretical model: mastery as mediator (N = 213)

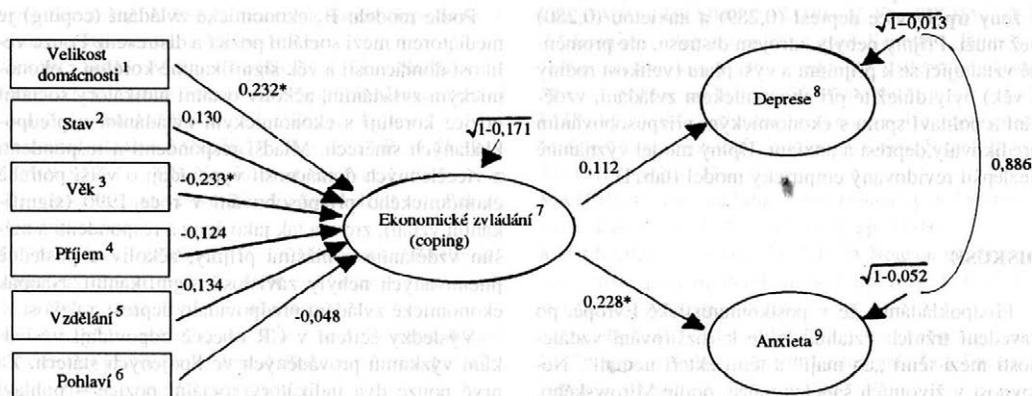
¹household size, ²marital status, ³age, ⁴income, ⁵education, ⁶gender, ⁷mastery, ⁸depression, ⁹anxiety

3. Upravený model: sebehodnocení a sebekontrola jako mediátor (N = 213) – Revised model: mastery as mediator (N = 213)

I. Analýza modelu hierarchického třídění – Comparing tested model

	Stupně volnosti ²	χ^2	Upravený ³ χ^2
Ekonomické zvládání a distres¹			
Výchozí model ⁴	93	412,47	
Teoretický model (obr. 2) ⁵	84	188,63	223,84
Upravený model (obr. 3) ⁶	80	163,57	25,06
Celkový model ⁷	72	151,36	12,21
Sebekontrola, sebehodnocení a distres⁸			
Výchozí model ⁴	93	440,06	
Teoretický model (obr. 2) ⁵	84	201,05	239,01
Upravený model (obr. 3) ⁶	80	181,72	19,33
Celkový model ⁷	72	176,84	4,88

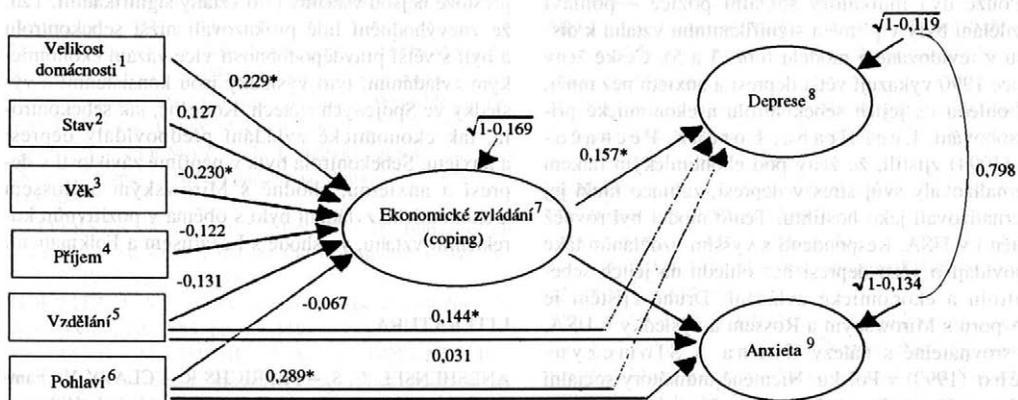
¹economic coping and distress, ²DF, ³changing, ⁴null model, ⁵theoretical model (Fig. 2), ⁶revised model (Fig. 3), ⁷full model, ⁸mastery and distress

$\chi^2 = 188,63$ GFI = 0,906 AGFI = 0,866 * = p < 0,05

¹household size, ²marital status, ³age, ⁴income, ⁵education, ⁶gender, ⁷coping, ⁸depression, ⁹anxiety

4. Empirický test teoretického modelu: ekonomické zvládání jako mediátor (N = 215) – Empirical test of the theoretical model: economic coping as mediator (N = 215)

$\chi^2 (80) = 163,57$ GFI = 0,917 AGFI = 0,876 * = p < 0,05

¹household size, ²marital status, ³age, ⁴income, ⁵education, ⁶gender, ⁷coping, ⁸depression, ⁹anxiety

5. Upravený model: ekonomické zvládání jako mediátor (N = 215) – Revised model: economic coping as mediator (N = 215)

V empirickém modelu na obr. 4, indikátory sociální pozice korelovaly s ekonomickým zvládáním a poslední zmíněné ztlumily depresi a anxieta. V tomto modelu, věk (-0,233) a velikost domácnosti (0,232) byly v signifikantním vztahu k ekonomickému přizpůsobování a naopak ekonomické přizpůsobování předpovídalo úzkost (0,228), ale ne depresi (0,112). Tento model byl srovnáván s více restriktivními a méně restriktivními alternativami (tab. I) a tyto revidované výsledky jsou prezentovány v obr. 5. Na obr. 5 vidíme, že vzdělání a pohlaví respondentů přímo predikuje depresi a anxieta bez mediátoru – ekonomického zvládání, jak předpokládala hypotéza.

Respondenti s vyšším vzděláním vykazovali větší distres než respondenti s nižším vzděláním (0,144) a ženy trpěly více depresí (0,289) a anxieta (0,280) než muži. Příjmy nebyly zdrojem distresu, ale proměnné vztahující se k příjmům a výši platu (velikost rodiny a věk) byly důležité při ekonomickém zvládání, vzdělání a pohlaví spolu s ekonomickým přizpůsobováním predikovaly depresi a anxieta. Úplný model významně nezlepšil revidovaný empirický model (tab. I).

DISKUSE

Předpokládáme, že v postkomunistické Evropě, po zavedení tržních vztahů, dojde k rozšiřování vzdálenosti mezi těmi „co mají“ a těmi „kteř nemají“. Nerovnost v životních šancích může, podle Mirowského, vyústit do nerovnosti v nouzi. Z tohoto pohledu předpokládáme, že respondenti ČR s nižším sociálním postavením v roce 1990 budou také více distresováni. Analýza zahrnovala několik indikátorů sociálního postavení a distres byl měřen depresí a úzkostí (podle modelu Mirowského a Rosse 1898).

Pouze dva indikátory sociální pozice – pohlaví a vzdělání byly v přímém signifikantním vztahu k distresu v revidovaném modelu (obr. 3 a 5). České ženy v roce 1990 vykazují větší depresi a anxieta než muži, bez ohledu na jejich sebekontrolu a ekonomické přizpůsobování. Lee, Hřaba, Lorenz, Pechačová (1994) zjistili, že ženy pod ekonomickým tlakem internalizovaly svůj stres v depresi, zatímco muži jej externalizovali jako hostilitu. Tento model byl rovněž zjištěn i v USA. Respondenti s vyšším vzděláním také vypovídají o větší depresi bez ohledu na jejich sebekontrolu a ekonomické zvládání. Druhé zjištění je v rozporu s Mirowským a Rossem a výsledky v USA, ale srovnatelné s nálezy Kohna a Slomczynského (1990) v Polsku. Nicméně indikátory sociální pozice v této studii neměly velký přímý účinek na depresi a anxieta, kromě pohlaví a věku.

Podle Mirowského a Rosse, vztah mezi sociální pozicí a distresem je zprostředkován sebekontrolou (Model A). Tento a možné ovlivnění, ohodnocení (ekonomické zvládání) byly testovány ve studii, jejíž výsledky

jsou prezentovány v tomto příspěvku. Tyto modely staví na předpokladu, že znevýhodnění lidé jsou nejen vystaveni většímu stresu, ale mají rovněž nižší sebekontrolu a sebehodnocení se s ním vyrovnat a jsou více náchylní vidět svůj život jako stresový. Tato možná mediace byla měřena sebekontrolou (nebo jejím nedostatkem) a ekonomickým zvládáním.

Výsledky s některými výjimkami tyto modely podporily. Podle modelu A je sebekontrola mediátorem mezi sociální pozicí a distresem (Mirowský, Ross 1989). Pouze stav a věk signifikantně korelují se sebekontrolou, ačkoliv všechny indikátory sociální pozice korelují se sebekontrolou v očekávaných směrech. Sebekontrola byla nepřímě úměrná depresi a anxieta jak bylo předpokládáno. Tyto výsledky jsou obecně konsistentní s mediativním modelem Mirowského a Rosse (1989).

Podle modelu B, ekonomické zvládání (coping) je mediátorem mezi sociální pozicí a distresem. Pouze velikost domácnosti a věk signifikantně korelují s ekonomickým zvládáním, ačkoliv ostatní indikátory sociální pozice korelují s ekonomickým zvládáním v předpokládaných směrech. Mladší respondenti a respondenti z vícečlenných domácností vypovídají o větší potřebě ekonomického přizpůsobování v roce 1990 (signifikantní vztah), zrovna tak jako ženy a respondenti s nižším vzděláním a nižšími příjmy, ačkoliv u posledně jmenovaných nebyly závislosti signifikantní. Naopak ekonomické zvládání předpovídalo depresi a úzkost.

Výsledky šetření v ČR obecně odpovídají výsledkům výzkumů prováděných ve Spojených státech. Za prvé pouze dva indikátory sociální pozice – pohlaví a vzdělání jsou v přímé závislosti (bez mediace) s distresem. Pouze pohlaví může být považováno za měřítko nerovného sociálního postavení, respondenti s vyšším vzděláním měli větší depresi. Nicméně indikátory nerovné sociální pozice korelovaly se sebekontrolou a ekonomickým zvládáním v očekávaných směrech, přestože nejsou všechny tyto vztahy signifikantní. Tzn. že znevýhodnění lidé prokazovali nižší sebekontrolu a byli s větší pravděpodobností více vázáni ekonomickým zvládáním; tyto výsledky jsou konsistentní s výsledky ve Spojených státech. Konečně, jak sebekontrola, tak ekonomické zvládání předpovídaly depresi a anxieta. Sebekontrola byla v nepřímé závislosti s depresí a anxieta, shodně s Mirowským a Rossem a ekonomické zvládání bylo s oběma v pozitivním korelačním vztahu, ve shodě s Lazarusem a Folkmanem.

LITERATURA

- ANESHENSEL, C. S. – FRERICHS R. – CLARK V.: Family Roles and Sex Differences in Depression. *J. Hlth soc. Behav.*, 22, 1981, pp. 379–393.
 ANGELL, P.: 1965. *The Family Encounters the Depression*. New York, Scribner 1965.
 ARMSTRONG, P. – SCHULMAN, M. D.: Financial Strain and Depression Among Farm Operators: The Role of Per-

- ceived Economic Hardship and Personal Control. *Rur. Sociol.*, 55, 1990, No. 4, pp. 475–493.
- BAKKE, E.: *Citizens Without Work*. New Haven, Yale University Press 1940.
- BELYEA, M. S. – LOBAO, L. M.: Psychological Consequences of Agricultural Transformation: The Farm Crisis and Depression. *Rur. Sociol.*, 55, 1990, No. 1, pp. 58–75.
- BIRD, E. – FREMONT, M.: 1991. Gender, Time Use and Health. *J. Hlth soc. Behav.*, 32, 1991, pp. 114–129.
- BURAWOY, M. – KROTOV, P.: The Soviet Transition from Socialism to Capitalism: Worker Control and Economic Bargaining in the Wood Industry. *Amer. sociol. Rev.*, 37, 1972, pp. 16–38.
- BUSS, T. F. – REDBURN, F. S.: *Mass Unemployment: Plant Closings and Community Mental Health*. Beverly Hills, Sage 1983.
- CATALANO, R. – DOOLEY, D.: Health Effects of Economic Instability: A Test of Economic Stress Hypothesis. *J. Hlth soc. Behav.*, 24, 1983, pp. 46–60.
- COCKERHAM, W. C. – LUESCHEN, G. – KUNZ, G. – SPAETH, L.: Social Stratification and Self-Management of Health. *J. Hlth soc. Behav.*, 27, 1986, pp. 1–14.
- CONGER, R. D. – LORENZ, F. O. – ELDER, G. H., Jr. – SIMONS, R. L. – GE, X.: Husband and Wife Differences in Responses to Undesirable Life Events. *J. Hlth soc. Behav.*, 1992 (in press).
- COYNE, J. C. – DOWNEY, G.: Social Factors and Psychopathology: Stress, Social Support, and Coping Processes. *A. Rev. Psychol.*, 42, 1991, pp. 401–425.
- CRONKITE, C. – MOOS, H.: The Role of Predisposing and Moderating Factors in the Stress-Illness Relationship. *J. Hlth soc. Behav.*, 25, 1984, pp. 372–393.
- DOOLEY, D. – CATALANO, R.: Why the Economy Predicts Help-Seeking: A Test of Competing Explanations. *J. Hlth soc. Behav.*, 25, 1984, pp. 160–176.
- ELDER, G. H., Jr.: *Children of the Great Depression*. Chicago, University of Chicago Press 1974.
- GORE, S.: 1978. The Effect of Social Support in Moderating the Health Consequences of Unemployment. *J. Hlth soc. Behav.*, 19, 1978, pp. 157–165.
- HAMILTON, V. L. – BROMAN, C. L. – HOFFMAN, W. S. – RENNER, D. S.: Hard Times and Vulnerable People: Initial Effects of Plant Closings on Autoworkers Mental Health. *J. Hlth soc. Behav.*, 31, 1990, pp. 132–140.
- HAUG, R. – FOLMAR, S. J.: Longevity, gender, and Life Quality. *Journal of Health and Social Behavior* 27, 1986, pp. 323–345.
- HEFFERNAN, W. D. – HEFFERNAN, J. B.: Impact of the Farm Crisis on Rural Families and Communities. *Rur. Sociol.*, 6, 1986, pp. 160–170.
- HORWITZ, A. V.: The Economy and Social Pathology. *A. Rev. Sociol.*, 10, 1984, pp. 95–119.
- HRABA, J. – McCUTCHEON, A. L. – DOBRATZ, B. – VEČERNÍK, J.: Class Resources, Support For and Participation in the Czechoslovak Reforms. Paper read at the 1993 Meetings of the American Sociological Association, Miami, Florida 1993.
- JAHODA, M. – LAZERSFELD, P. F. – ZIESEL, H.: *Marienthal: The Sociography of an Unemployed Community*. NY, Aldine 1971.
- JORESOKG, K. G. – SORBOM, D.: *Lisrel VII: A Guide to the Program and Application*. Second Edition. Chicago, SPSS, Inc. 1989.
- KASL, S. V. – COBB, S.: Some Mental Health Consequences of Plant Closings and Job Loss. In: FERMAN, L. – GORDUS, J. (Eds.), *Mental Health and the Economy*, pp. 255–300. Kalamazoo, MI: Upjohn Institute for Employment Research 1979.
- KENNEDY, S. – KIECOLT-GLASER, J. K. – GLASER, R.: Social support, and the Immune System. In: SARASON, B. R. – SARASON, I. G. – PEIRCE, G. R. (Eds.), *Social Support: An Interactional View*, pp. 253–266. New York: John Wiley Sons 1990.
- KOMAROVSKY, M.: *The Unemployed Man and His Family*. NY: Dryden Press 1940.
- LAZARUS, S. – FOLKMAN, S.: *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer Publishing Company 1984.
- LEE GANG – HRABA, J. – LORENZ, F. – PECHAČOVÁ, Z.: Economic Reform in the Czech Republic: Economic Strain, Depression, Hostility and the Difference Gender Makes. *Sociological Inquiry*, 64, 1994, No. 1, pp. 103–113.
- LITTLE, C. B.: Technical-Professional Unemployment: Middle-Class Adaptability to Personal Crisis. *Sociol. Quart.*, 17, 1976, pp. 262–274.
- MATĚJU, P.: Beyond Educational Inequality in Czechoslovakia. *Czech. sociol. Rev.*, 28, 1992, pp. 37–60.
- McLANAHAN, S. – GLASS, J. L.: A Note on the Trend in Sex Differences in Psychological Distress. *J. Hlth soc. Behav.*, 26, 1985, pp. 328–336.
- McLEOD, J. D. – KESSLER, R. C.: Socioeconomic Status Differences in Vulnerability to Undesirable Life Events. *J. Hlth soc. Behav.*, 31, 1990, pp. 162–172.
- MENAGHAN, E. – MERVES, E. S.: Coping With Occupational Problems" The Limits of Individual Efforts. *J. Hlth soc. Behav.*, 25, 1984, pp. 406–423.
- MIROWSKY, J. – ROSS, C. E.: *Social Causes of Psychological Distress*. New York, Aldine de Gruyter 1989.
- MUSIL, J.: Czechoslovakia in the Middle of Transition. *Czech. sociol. Rev.*, 28, 1992, pp. 5–22.
- NEE, V.: A Theory of Market Transition: From Redistribution to Markets in State Socialism. *Amer. sociol. Rev.*, 54, 1989, pp. 663–681.
- NEE, V.: Social Inequalities in Reforming State Socialism: Between Redistribution and Markets in China. *Amer. sociol. Rev.*, 56, 1991, pp. 267–282.
- PEARLIN, L. I.: The Sociological Study of Stress. *J. Hlth soc. Behav.*, 30, 1989, pp. 241–256.
- PEARLIN, L. I. – LIEBERMAN, M. A. – MENAGHAN, E. G. – MULLAN, J. T.: The Stress Process. *J. Hlth soc. Behav.*, 22, 1981, pp. 337–356.
- PECHAČOVÁ, Z. – HRABA, J.: Coping with Change in Czechoslovakia: A Preliminary Report. Paper presented at the 1991 Meetings of the Midwest Sociological Society.
- PRZEWORKSKI, A.: *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge University Press 1991.
- ROSENBLATT, P.: *Farming is in Our Blood: Farm Families in Economic Crisis*. Ames, Iowa State University Press 1990.

- ROSS, C. E. – HUBER, J.: Hardship and Depression. *J. Hlth soc. Behav.*, 26, 1985, pp. 312–327.
- ROSS, C. E. – MIROWSKY, J.: Household, Employment, and the Sense of Control. *Soc. Psychol. Quart.*, 55, 1992, pp. 217–235.
- SHERBOURNE, C. D. – HAYS, R. D.: Marital Status, Social Support and Health Transition in Chronic Disease Patients. *J. Hlth soc. Behav.*, 31, 1990, pp. 328–343.
- SOBEL, M. E. – BOHRNSTEDT, G. W.: Use of null models in evaluating the fit of covariance structure models. In: TUMA, N. B. (ed.) *Sociological Methodology*, pp. 152–178. SF, Josey-Bass, Inc. 1985.
- STANISZKIS, J.: *The Dynamics of the Breakthrough in Eastern Europe: The Polish Experience*. Berkeley, University of California Press 1991.
- SZELENYI, I. – MANCHIN, R.: Social Policy Under State Socialism: Market Redistribution and Social Inequalities in East European Socialist Societies. In: REIN, M. – ESPING-ANDERSON, G. – RAINWATER, L. (Eds.), *Stagnation and Renewal in Social Policy: The Rise and Fall of Policy Regimes*, pp. 102–139. Armonk, NY, M.E. Sharpe, Inc. 1987.
- TURNER, R. J. – NOH, S.: Class and Psychological Vulnerability Among Women: The Significance of Social Support and Personal Control. *J. Hlth soc. Behav.*, 24, 1983, pp. 2–15.
- VEČERNÍK, J.: The Labor Market in Czechoslovakia: Changing Attitudes of the Population. *Czech. sociol. Rev.*, 28, 1992, pp. 61–78.
- VEČERNÍK, J.: Economic Base of the Life Style differentiation. Paper Prepared for the Working Group on the Correlates of Social Stratification. Prague: Czechoslovak Academy of Sciences 1989.
- VEČERNÍK, J.: Dimensions of Income Differentiation and Consumption Expenditures as Patterns of Life Style Differentiation. Paper Prepared for the World congress of Sociology. Madrid 1990a.
- VEČERNÍK, J.: Wages, Incomes and Consumption in Czechoslovakia: Three Differentiations Fairly Separated. Unpublished Paper. Prague: Czechoslovak Academy of Sciences 1990b.
- VERBRUGGE, L. M.: The Twain Meet: Empirical Explanations of Sex Differences in Health and Mortality. *J. Hlth soc. Behav.*, 30, 1989, pp. 282–304.
- VOYDANOFF, P. – MAJKA, L. C. (Eds.): *Families and Economic Distress: Coping Strategies and Social Policy*. Newbury Park, CA, Sage.
- WEISE, C. S.: Depression and Immunocompetence: A Review of the Literature. *Psychol. Bull.*, 111, 1992, pp. 475–489.

Došlo 19. 2. 1995

Kontaktní adresa:

Doc. Ing. Mgr. Zdeňka P e c h a č o v á, CSc., Česká zemědělská univerzita, Praha 6-Suchbát, Česká republika,
tel. 02/338 2319, 02/338 2318, e-mail: PECHACOV@PEF.VSZ.CZ

KOMPARATÍVNE VÝHODY SLOVENSKEHO POĽNOHOSPODÁRSTVA V OBLASTI ĽUDSKÝCH ZDROJOV

COMPARATIVE ADVANTAGES OF SLOVAK AGRICULTURE IN THE SPHERE OF HUMAN RESOURCES

S. Buchta

*Economic Research Institute for Agriculture and Food Industry, Bratislava, Slovak
Republic*

ABSTRACT: The thesis deals with the comparative advantages of Slovak agriculture in the sphere of human resources in the EU countries. Agrar sector in the EU countries is typical in the sustained drop of employment, ageing of the agricultural population, growth of farmers' complementary income activities and regional concentration of farms. Simultaneously, the share of family laborers in the totals labor numbers and the share of women in agriculture is decreasing. In the EU countries, the qualification structure of workers is commonly decreasing, especially with the accelerating trend of farmers' pluriactivities. The most frequented comparative advantage of Slovak agriculture is the cost of labor. This advantage is of a temporary character with certain contra-indicative elements. Besides this advantage, other pronounced positive qualities of Slovak agriculture lay in the relatively favorable age and qualification structure and in a higher regional concentration of farms. Comparative disadvantages are at present concentrated in the sphere of labor productivity (even if it is growing, this is mainly owing to the employment decrease), management qualities, system of motivation and management, labor structure, relative employment level (per 100 hectares of agricultural land) and diversification of income activities. It is logical, that the defining of advantages, respectively disadvantages, of Slovak agriculture is differentiated by the respective point of view.

agrárny zamestnanosť, regionálna koncentrácia podnikov, ľudské zdroje, sociodemografická štruktúra, dôchodková situácia

ABSTRAKT: Práca sa zaoberá analýzou komparatívnych výhod slovenského poľnohospodárstva v oblasti ľudských zdrojov v krajinách EÚ. Agrárny sektor v krajinách EÚ je typický stálym poklesom zamestnanosti, starnutím poľnohospodárskej populácie, nárastom doplnkových príjmových aktivít farmárov a územnou koncentráciou farmier. Súčasne sa výrazne znižuje podiel rodinných pracovníkov z celkového počtu pracovníkov a podiel žien pracujúcich v poľnohospodárstve. V krajinách EÚ sa všeobecne zhoršuje kvalifikačná štruktúra pracovníkov, predovšetkým v súvislosti so zvyšujúcim sa trendom pluriaktivity farmárov. Najfrekvencovanejšou komparatívnou výhodou slovenského poľnohospodárstva je cena práce. Ide o výhodu dočasného charakteru s určitými kontradiktívnymi prvkami. Okrem tejto výhody má slovenské poľnohospodárstvo výrazné pozitívne prednosti v relatívne priaznivej vekovej a kvalifikačnej štruktúre pracovníkov a vyššej územnej koncentrácii podnikov. Komparatívne nevýhody sa v súčasnej dobe koncentrujú do oblasti produktivity práce (i keď dochádza k jej rastu, je to predovšetkým spôsobené znižovaním zamestnanosti), kvality manažmentu, systému motivácie a riadenia, štruktúry pracovných síl, relatívnej zamestnanosti (na 100 ha p. p.) a diverzifikácii príjmových aktivít. Je celkom logické, že vymedzenie výhod, resp. nevýhod slovenského poľnohospodárstva je diferencované príslušným uhlom pohľadu.

agrárna zamestnanosť, územná koncentrácia podnikov, ľudské zdroje, sociodemografická štruktúra, dôchodková situácia

ÚVOD A METODICKÝ POSTUP

Pri posudzovaní komparatívnych výhod našej ekonomiky voči krajinám EÚ jednoznačne na prvom mieste figuruje nízka cena ľudskej práce s relatívne vysokou kvalifikovanosťou a vysokým potenciálom pre rekvalifikáciu. Tieto výhody, spočívajúce v nižších pracovných nákladoch a relatívne koncentrovaných vecných faktoroch výroby, majú len dočasnú platnosť a budú sa postupne vyčerpávať. Niektorí autori (Klinec 1995) v tejto súvislosti hovoria o pretrvávajúcom mýte lacnej

pracovnej sily, ktorý je však pozostatkom ekonomického myslenia industriálneho obdobia rozvoja ekonomiky. Výsledkom politiky lacnej pracovnej sily je pracovná sila, ktorá postupne stráca konkurencieschopnosť, kúpyschopnosť a komunikációs schopnosť. Takáto pracovná sila namiesto toho, aby bola lákadlom pre zahraničný kapitál, svojou nekonečnou konkurencieschopnosťou na trhu pracovných síl ho čoraz väčšmi odpudzuje. Rast percentuálneho podielu lacnej pracovnej sily, resp. pracovnej sily s nízkymi mzdami na celkovom počtu pracovných síl v krajinách SVE, sa dostáva do zväčšujúceho

sa protirečenia s narastajúcou požiadavkou po vysokokvalifikovaných pracovných silách. Druhou komparatívnou výhodou slovenskej ekonomiky je relatívne vysoký rozdiel medzi nominálnym a paritným kurzom koruny, t.j. značné podhodnotenie koruny. Táto výhoda zvyhodňuje cenovú hladinu a umožňuje vyvážať slovenské výrobky za prijateľnejšie ceny ako má konkurencia vo vyspelých štátoch.

Obavy krajín EÚ z pripojenia krajín SVE vyplývajú nielen z predpokladu zvýšeného zaťaženia rozpočtu EÚ, ale aj z toho, že vstupom asociovaných krajín by sa obyvateľstvo (a teda aj trh) zväčšilo o 26 %, výmera poľnohospodárskej pôdy o 53 % a počet ľudí zamestnaných v poľnohospodárstve o 80 % (Blaas 1995). Je pochopiteľné, že jednorázové pripojenie by znamenalo pre obidve strany určitý adaptačný šok.

Práca vychádza zo sekundárnej analýzy štatistických dát z jednotlivých krajín EÚ, medzinárodných štatistík, publikácií a materiálov. Významným zdrojom bolo i štúdium a analýza vedeckých a odborných článkov, štúdií a expertíz zahraničnej proveniencie.

AGRÁRNA ZAMESTNANOSŤ A PRIEMERNÁ VEĽKOSŤ PODNIKOV V KRAJINÁCH EÚ

Poľnohospodárstvo vyspelých krajín Európy sa v posledných rokoch vyznačuje predovšetkým koncentráciou kapitálu, úbytkom pracovných síl, starnutím poľnohospodárskej populácie, nárastom vedľajších príjmových aktivít farmárov (part-time farming) a migráciou obyvateľstva z rurálnych regiónov do miest a industriálnych jadrových oblastí.

V roku 1993 pracovalo v agrárnom sektore Európskej únie 7,3 mil. pracovných síl (v prepočte na plne zamestnaných pracovníkov, tzv. ročné pracovné jednotky – JAE). Z tohto počtu pripadalo 77,3 % na rodinné pracovné sily a len necelá jedna štvrtina na námezdných pracovníkov. Pokles počtu pracovných síl je tu trvalý a permanentný. Priemerná miera úbytkov pracovných síl v poľnohospodárstve v jednotlivých krajinách EÚ za obdobie 1973–1993 je uvedená v tab. I.

V jednom poľnohospodárskom podniku pracovalo priemerne 2,07 fyzických osôb, v prepočte na plné pracovné sily pripadalo na jeden podnik v priemere 0,98 pracovných jednotiek a na 100 ha poľnohospodárskej pôdy pripadalo v priemere 5,20 pracovných jednotiek. V rámci jednotlivých krajín však existujú relevantné rozdiely.

Regresný trend sa v oblasti zamestnanosti presadzuje i vo Francúzsku, kde pokračuje tendencia znižovania počtu pracovných síl. V roku 1993 sa počet pracovníkov znížil oproti roku 1990 o 245 400 na 1 612 tisíc. V prepočte na plné pracovné jednotky činil počet pracovných síl 1 007 mil. plus 80 300 sezónnych pracovníkov. Na 1 pracovníka (pracovná jednotka) pripadalo 25 ha p. p. v porovnaní s 20 ha p. p. z roku 1990. Väčšina poľnohospodárskych pracovných síl sú členmi poľnohospodárskych rodín. Asi 8 % poľnohospodárskych podnikov zamestnáva 139 000 stálych námezdných

pracovníkov. Tento počet sa v roku 1990 stabilizoval vzhľadom k rastu priemernej veľkosti farmy. Stáli námezdní pracovníci vo Francúzsku tvoria 11 % všetkých pracovných síl v agrárnom sektore. Sezónni robotníci, ktorých zamestnáva priležitostne asi päťina všetkých poľnohospodárskych podnikov, tvoria okolo 7–8 % celkových pracovných síl v agrárnom sektore. Významné štrukturálne zmeny sa prejavili tiež vo zvýšení počtu poľnohospodárskych podnikov s vedľajším nepoľnohospodárskym zamestnaním, asi 50 % všetkých farmárov má prácu mimo poľnohospodárstva (pred 30 rokmi bolo týchto „čiastočných“ poľnohospodárov len 17 %).

Najvyšší podiel pracovníkov v primárnom sektore v roku 1993 vykazovalo Grécko (20,3 %), Írsko (12,6 %) a Portugalsko (11,5 %). Len tieto tri krajiny presahovali 10% hranicu zamestnanosti v primárnom sektore. Naopak, najnižší podiel pracovníkov z poľnohospodárstva v celkovej zamestnanosti mala v tomto roku Veľká Británia (2,2 %) a Belgicko (2,5 %). Najvyššie tempo znižovania podielu primárneho sektora za roky 1973–1993 bolo v Španielsku, Luxembursku, Dánsku, Francúzsku, Nemecku, Taliansku a Portugalsku, pri ktorých tento pokles osciloval okolo 50 %. Naopak najnižšie tempo poklesu primárneho sektora sa ukázalo v Holandsku, Veľkej Británii a Grécku (tab. I). Spektrum podielu primárneho sektora v zamestnanosti jednotlivých krajín EÚ 12 sa v roku 1993 pohybovalo od 2,2 % (Veľká Británia) až do 20,3 % (Grécko), t.j. že ide o značne diferencovanú štruktúru agrárnej zamestnanosti krajín Európskej únie. Zatiaľ čo v Grécku bol každý 5. pracujúci zamestnaný v poľnohospodárstve, vo Veľkej Británii to bol každý 45. pracovník. I keď podiel primárneho sektora vo všetkých krajinách

I. Úbytky pracovných síl do roku 1973–1993 – Decrease of labor up to 1973–1993 in year labor units (YLU) in %

Krajina ¹	Úbytok v % ²	
	pracovníci spolu ³	rodinné pracovné sily ⁴
Belgicko	44,1	47,2
Dánsko	53,5	58,3
Nemecko	48,0	49,2
Grécko	37,1	33,4
Španielsko	65,7	64,9
Francúzsko	47,6	48,1
Írsko	37,2	39,3
Taliansko	41,8	39,4
Luxembursko	54,3	57,9
Holandsko	17,7	28,3
Portugalsko	44,0	43,9
Veľká Británia	29,1	21,0
EÚ spolu ⁵	46,7	46,2

Prameň: Monatsberichte über die österreichische Landwirtschaft, Nr. 3, 1995

¹ country, ² decrease in %, ³ workers together, ⁴ family laborers, ⁵ EU in total

EÚ klesá, tempo tohto znižovania je veľmi diferencované a ekonomická relevantnosť agrárneho sektora v makroekonomickej štruktúre je rozdielna.

Pokles zamestnanosti v poľnohospodárstve v krajinách EÚ v ročných pracovných jednotkách (JAE) od roku 1973–1993 predstavoval 46,7 %, tj. že za 20 rokov sa znížila takmer na polovicu. Najvyššie úbytky sa prejavili v Španielsku (65,7 %), Luxembursku (54,3 %), Dánsku (53,5 %) atď. Najnižšie úbytky sa naopak vyskytli v Holandsku (17,7 %) a Veľkej Británii (29,1 %). Pokles rodinných pracovných síl je analogický: najvyšší bol v Španielsku, Dánsku a Luxembursku a naopak, najnižší vo Veľkej Británii a Holandsku. Priemerné ročné úbytky sa pohybovali okolo 3 %, najvyšší pokles za rok 1993 sa vyskytol v Belgicku, Francúzsku, Nemecku a Španielsku.

Vývoj nových technológií, rozvoj inovácií, vysoká špecializovanosť a masová redukcia potreby živej práce jednoznačne povedie k ďalšiemu znižovaniu zamestnanosti v agrárnom sektore. Tento proces bude diferencovaný a odlišný podľa jednotlivých krajín a bude do určitej miery brzdený fenoménom pluriaktivity farmárskych domácností, tj. že sa bude zvyšovať podiel členov farmárskych rodín, ktoré sa budú venovať okrem poľnohospodárstva aj iným ekonomickým aktivitám. K takým aktivitám napr. patrí:

- práca na iných farmách ako zamestnanec tejto farmy,
- poľnohospodárske aktivity spojené so spracovaním poľnohospodárskych produktov (napr. výroba vína, mliečnych výrobkov a pod.),

- činnosti z oblasti voľného času priamo na farme, ďalej malé výrobné spojené s remeselníckymi prácami, poradenská činnosť vykonávaná priamo na farme, atď.,
- nepoľnohospodárske aktivity na plný alebo čiastočný úväzok.

V súčasnosti v krajinách EÚ v priemere až jedna tretina vlastníkov fariem má aj iné zamestnanie. Najviac pluriaktívnych farmárov je v Nemecku, najmenej v Holandsku (Buchta 1995).

Zatiaľ čo v Európskej dvanástke v roku 1973 pracovalo ešte 10,4 mil. ročných pracovných jednotiek (JAE) ako rodinné pracovné sily, v roku 1993 to bolo len 5,6 milióna, čo predstavuje takmer polovičné zníženie (46,2 %). Počty námezdných (sezónnych) pracovných síl sa v rovnakom období tiež znížili z 3,0 mil na 1,6 mil. JAE.

Šokový spôsob znižovania agrárnej zamestnanosti nastal v bývalej NDR po zlúčení obidvoch nemeckých štátov. V roku 1989 bolo v poľnohospodárstve NDR zamestnaných okolo 850 000 pracovníkov, z čoho asi 150 000 v nepoľnohospodárskych aktivitách. V roku 1993 sa znížila táto zamestnanosť o 680 000 pracovníkov, z čoho cca 240 000 odišlo do iných zamestnaní, 200 000 prešlo do dôchodku, 135 000 bolo nezamestnaných a 105 000 sa rekvalifikovalo na iné profesie. Tento proces reštrukturalizácie tu stále pokračuje, i keď nie tak drasticky (Landwirt 1995).

Výrazným indikátorom miery agrárnej zamestnanosti je ukazovateľ zamestnanosti na 100 ha p.p. (tab. II a obr. 1). Najvyššia miera tejto zamestnanosti v roku

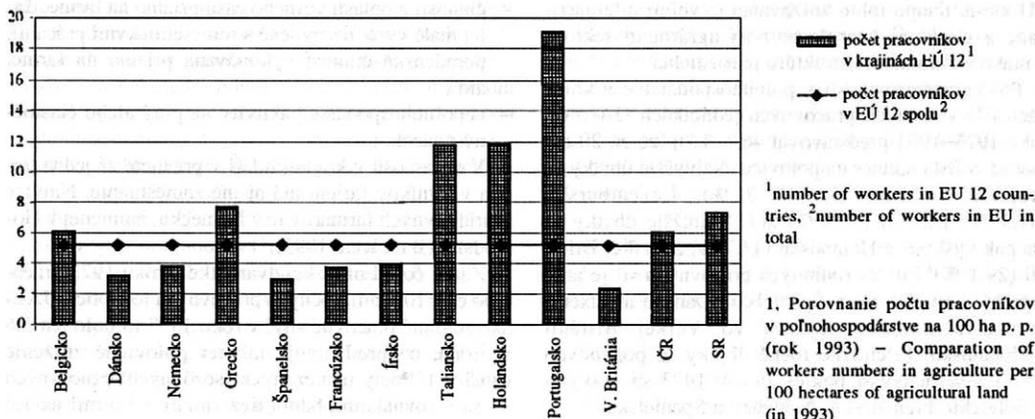
II. Počet pracovníkov v poľnohospodárstve na 100 ha p. p. (rok 1993) – Number of workers in agriculture per 100 ha of agricultural land (in 1993)

Krajina ¹	Počet pracovníkov na 100 ha p. p. ²	Počet rodinných pracovných síl na 100 ha p. p. ³	Podiel rodinných pracovníkov z celkového počtu pracovníkov (JAE) v % ⁴	Poradie podielu rodinných pracovníkov ⁵
Belgicko spolu s Luxemburskom	6,06	5,34	88,12	2
Dánsko	3,13	2,34	74,76	8
Nemecko*	3,79	3,33	87,86	3
Grécko	7,66	7,09	92,56	1
Španielsko	2,88	2,25	78,12	6
Francúzsko	3,71	3,12	84,10	4
Írsko	3,90	2,93	75,13	7
Taliansko	11,77	8,05	68,33	10
Holandsko	11,85	8,57	72,32	9
Portugalsko	19,00	15,95	82,95	5
Veľká Británia	2,32	1,48	63,79	11
EÚ spolu ⁶	5,20	4,08	78,46	
ČR	6,07	–		
SR	7,31	–		

Prameň – source: FAO Yearbook, vol 47, 1993; Landwirtschaftliches Einkommen 1993, Eurostat 1993; Vlastné výpočty

* stav pred 3.10.1990

¹country, ²number of workers per 100 ha of agricultural land, ³number of family laborers per 100 ha of agricultural land, ⁴share of family laborers in the total workers (YLU) %, ⁵rank of the family laborers share, ⁶EU in total

¹ number of workers in EU 12 countries, ² number of workers in EU in total

1. Porovnanie počtu pracovníkov v poľnohospodárstve na 100 ha p. p. (rok 1993) – Comparison of workers numbers in agriculture per 100 hectares of agricultural land (in 1993)

1993 bola v Portugalsku (19,0), Holandsku (11,85) a Taliansku (11,77). Naopak najnižšia bola vo Veľkej Británii (2,32) a Španielsku (2,88). Zatiaľ čo Španielsko za posledných 20 rokov túto zamestnanosť znížilo veľmi razantne, tak napríklad Holandsko znižuje túto relatívnu nezamestnanosť veľmi pozvoľna a pomaly. Slovenská republika bola v roku 1993 nad priemerom krajín EÚ (v roku 1994 sa znížila táto zamestnanosť v SR na 7,16 vrátane súkromných roľníkov a malých organizácií do 24 pracovníkov) a zhruba na úrovni Grécka a Belgicka. Táto miera zamestnanosti je ovplyvňovaná nielen stavom pracovných síl a ich pohybom smerom dole, resp. hore, ale aj zmenami v štruktúre pôdneho fondu v príslušných krajinách. Z tab. II vidieť stav zamestnanosti rodinných pracovných síl (rodinných príslušníkov) na 100 ha p. p. v ročných pracovných jednotkách (JAE). Rozdiely medzi uvedenými hodnotami vyjadrujú podiel námezdných pracovníkov v jednotlivých krajinách. Najvyšší podiel týchto námezdných pracovníkov (v JAE) bol v roku 1993 vo Veľkej Británii, Taliansku a Holandsku. Naopak najnižší podiel námezdných pracovných síl bol v Grécku a Belgicku. Napr. v Grécku 92,6 % z celkového počtu pracovníkov na 100 ha bolo rodinných príslušníkov, v Belgicku 88,1 a naopak, vo Veľkej Británii len 63,8 % a v Taliansku 68,3 %. Všeobecne v krajinách EÚ však platí, že podiel rodinných príslušníkov sa najmä v posledných rokoch relatívne rýchle znižuje (tempo poklesu týchto pracovníkov je vyšší ako u pracovníkov celkom).

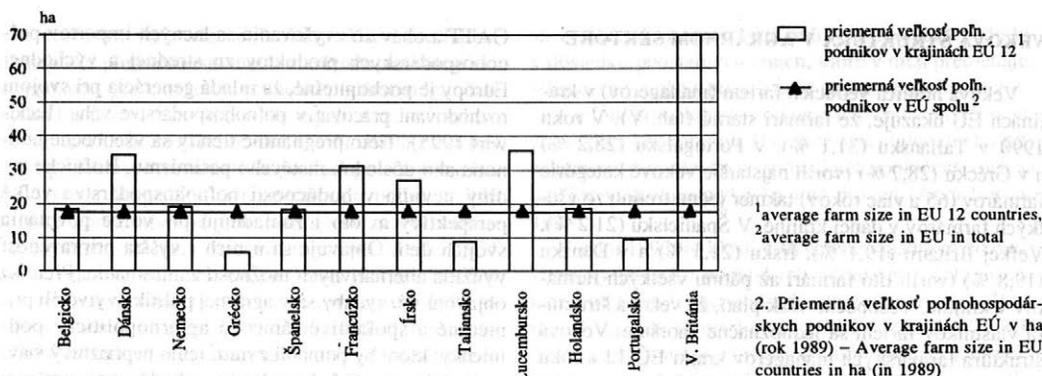
V Nemecku v priemere najviac rodinných pracovníkov v roku 1993 pracovalo na farmách od 10 do 50 ha. Najviac žien – rodinných príslušníkov v podnikoch od 10–20 ha, kde pracovala až jedna tretina žien. V nových spolkových krajinách je počet rodinných príslušníkov nepatrný, v porovnaní s bývalými spolčovými krajinami zanedbateľný. Od roku 1984 do roku 1994 sa v podnikoch s plnou zárobkovou činnosťou v poľnohospodárstve zvýšila ich priemerná veľkosť z 25,6 ha na 34,5 ha p. p. V Nemecku jednoznačne platí (pre všetky typy podnikov), že priemerná veľkosť podnikov sa zvyšuje a počet podnikov sa znižuje.

Výrazne odlišná je štruktúra pracovných síl v poľnohospodárskej prvovýrobe v krajinách EÚ a Slovenska. V členských krajinách je relatívne veľmi nízky podiel správneho aparátu, nevýrobných pracovníkov. Prevláda tu profesná širokospektrálnosť, profesná univerzalita pracovníkov. To je vzhľadom na veľkosť, špecializáciu a nakoniec i ekonomickú efektívnosť fariem nutný predpoklad pre ekonomickú prosperitu podniku. Náklady na pracovné sily jednoznačne smerujú k maximálnej efektívnosti a úspornosti.

I keď tento trend sa začína pomaly presadzovať i v podmienkach slovenského poľnohospodárstva, existujú tu stále značné rezervy a nezanedbateľný priestor na úsporu pracovných nákladov. V štruktúre pracovných síl v prvovýrobe v roku 1994 tvorili robotníci 75,3 % a 24,7 % nevýrobní pracovníci. Vedúci technickí a administratívni pracovníci tvorili 16,6 % z celkového počtu pracovníkov. V reštrukturalizácii týchto proporcií vidíme i určité možnosti zlepšenia ekonomickej efektívnosti slovenského poľnohospodárstva.

Najvyššie tempo znižovania počtu podnikov za roky 1970–1990 (tab. III) sa prejavilo v Belgicku (o 53,8 %), Luxembursku (o 47,6 %), Dánsku (o 44,3 %), Francúzsku (o 35,9 %) a Holandsku (o 32,4 %). Naopak najmenšie úbytky počtu fariem sa objavili v Taliansku (o 6,5 %), Grécku (o 11,7 %), Španielsku (o 12,4 %) a Portugalsku (o 21,2 %). Najvyššie úbytky sa za 20 rokov (1970–1990) pohybovali od 50 % do 30 %, najnižšie oscilovali okolo 10 %. Jednoznačne však platí, že počet podnikov sa v krajinách EÚ znižuje. Na druhej strane sa s ubúdajúcim počtom podnikov zvyšuje ich priemerná veľkosť. Najväčšia priemerná veľkosť podnikov bola v roku 1989 vo Veľkej Británii (69,8 ha), Luxembursku (35,3 ha), Dánsku (34,6 ha) a Francúzsku (30,8 ha). Naopak najmenšie podniky sa najviac vyskytovali v Grécku (5,4 ha), Taliansku (8,6 ha) a Portugalsku (9,6 ha). Priemerná veľkosť farmy za celú EÚ 12 v roku 1989 tvorila 17,8 ha p. p. (obr. 2).

Táto štruktúra sa samozrejme zmenila smerom k vyššej plošnej koncentrácii. Priemerná veľkosť farmy v EÚ v roku 1994 už bola 24,2 ha (Agrarbericht 1994).

III. Vývoj počtu podnikov v EÚ (v tis) – Development of farm numbers in EU (in thous.)

Krajina ¹	1970/71	1975	1977	1979/80	1983	1985	1987	1989/90
Belgicko	184,0	138,1	126,5	115,1	102,6	97,8	92,6	85,0
Dánsko	146,0	132,3	127,8	122,7	98,7	92,4	86,9	81,3
Nemecko	1 074,6	907,9	851,6	849,9	767,6	740,5	705,1	665,1
Grécko	1 046,3	–	957,0	998,9	958,7	901,6	953,3	923,5
Španielsko	–	–	–	1 818,8	1 818,2	–	1 791,6	1 593,6
Francúzsko	1 587,6	1 315,1	1 249,2	1 255,3	1 129,6	1 056,9	981,8	1 017,0
Írsko	–	228,0	225,0	223,5	221,1	220,2	217,0	170,6
Taliansko	2 849,9	2 664,2	2 634,1	2 832,4	2 832,4	2 801,1	2 784,1	2 664,6
Luxembursko	7,6	6,2	5,8	5,2	4,6	4,4	4,2	4,0
Holandsko	184,6	162,6	154,6	148,7	138,5	135,9	132,0	124,8
Portugalsko	–	–	–	769,4	–	–	635,5	598,7
Veľká Británia	326,6	280,6	271,2	268,6	261,9	258,5	260,1	243,1
EÚ spolu ²	–	–	–	9 405,5	–	–	8 644,3	8 171,2

Prameň – source: Eurostat, Agriculture – Statistical Yearbook, 1994
¹country, ²EU in total

Pri porovnaní priemernej veľkosti poľnohospodárskych podnikov v SR a ČR (rok 1994) je evidentná vyššia koncentrácia pôdy vo všetkých právnych formách podnikania na pôde v SR. Porovnateľná veľkosť sa prejavila len pri súkromných roľníkoch. V Českej republike je priemerná veľkosť poľnohospodárskych podnikov vo všetkých právnych formách nižšia ako na

IV. Porovnanie priemernej veľkosti v ha p. p. poľnohospodárskych podnikov podľa právnych foriem v ČR a SR v roku 1994 – Comparison of the average farm size in ha of agricultural land according to the legal form in CR and SR in 1994

	SR	ČR
Poľnohospodárske družstvá ¹	1 650	1 430
Štátne podniky ²	2 943	498
Obchodné spoločnosti ³	912	821
Podnikateľské subjekty fyzických osôb ⁴	23	16
Podniky služieb ⁵	193	–

Prameň – source:
 Správa o poľnohospodárstve a potravinárstve v SR, 1995
 Zpráva o stavu českého zemědělství 1995, MZ ČR, Praha, 1995

¹agricultural cooperatives, ²state farms, ³business enterprises, ⁴farm enterprises of physical bodies, ⁵enterprise of services

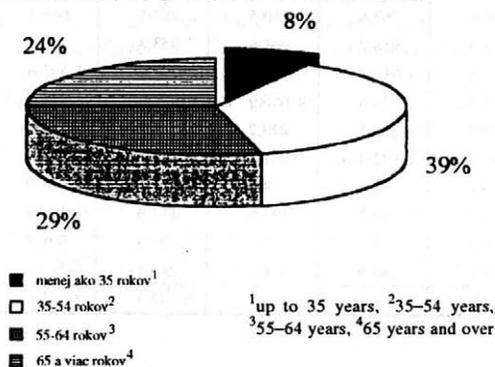
Slovensku. Zaujímavé je, že štátny sektor v SR je niekoľkonásobne (5,9 x) väčší ako v ČR (tab. IV).

Miera globálnej nezamestnanosti v EÚ dosiahla v septembri 1995 10,5 % (očistené od sezónnych vplyvov). V členských štátoch EÚ je bez práce 17,4 milióna ľudí. Nezamestnanosť v EÚ sa pohybovala po celé 80. roky na úrovni 10 %, začiatkom 90. rokov vystúpila nad 11 %. Prognózy EÚ predpokladajú, že ak sa podarí udržať ročný hospodársky rast na úrovni 3 až 3,5 %, mohla by miera nezamestnanosti klesnúť do roku 2000 asi na 7,5 %. Ak bude navyše makroekonomický rozvoj sprevádzaný štrukturálnymi opatreniami orientovanými na zamestnanosť, mohla by sa na prelome storočia dosiahnuť 5% nezamestnanosť.

V SR koncom októbra úrady práce evidovali 325 490 uchádzačov o zamestnanie (t.j. 12,8 %), v ČR to bolo 146 232 uchádzačov (2,8 %), v Poľsku je asi 2 660 000 nezamestnaných (15,0 %), atď. Vyše dvoch miliónov Poliakov, čo predstavuje 7 % dospelého obyvateľstva, pracovalo v tomto roku na čiastočný alebo úplný pracovný úväzok bez platenia daní alebo akéhokoľvek sociálneho zabezpečenia. Táto práca v šedej zóne je naj-viac rozšírená v poľnohospodárstve a stavebníctve.

VEKOVÁ ŠTRUKTÚRA V AGRÁRNOM SEKTORE

Veková hranica vedúcich fariem (managerov) v krajinách EÚ ukazuje, že farmári starnú (tab. V). V roku 1990 v Taliansku (31,1 %), v Portugalsku (28,2 %) a v Grécku (28,7 %) tvorili najstaršie vekové kategórie farmárov (65 a viac rokov) takmer jednu tretinu zo všetkých farmárov v danej krajine. V Španielsku (21,2 %), Veľkej Británii (19,1 %), Írsku (21,5 %) a v Dánsku (19,8 %) tvorili títo farmári až pätinu všetkých farmárov v krajine. Všeobecne však platí, že veková štruktúra vlastníkov fariem sa jednoznačne zhoršuje. Veková štruktúra farmárskych managerov krajín EÚ 12 z roku 1990 (obr. 3) ukázala, že 38,8 % z nich bola vo veku 35–54 rokov, 29,3 % vo veku 55–64, 23,4 % vo veku nad 65 rokov a len 8,5 % vo veku do 35 rokov, tzn. že takmer každý štvrtý farmár bol starší ako 65 rokov a značná časť týchto hospodárov nemá žiadneho nasledovníka, ktorý by pokračoval vo vedení farmy.

3. Veková štruktúra vedúcich fariem (managerov) v krajinách EÚ v roku 1989/1990 (v tis.) – Age structure of farm managers in EU countries (in thous.) in 1989/90

Situácia sa už zhoršuje i v Nemecku. Z výsledkov šetrenia Spolkového štatistického úradu vyplýva, že len asi 40 % z celkového počtu všetkých bavorských poľnohospodárskych usadlostí má zabezpečených nástupcov. Z viac ako 120 000 majiteľov poľnohospodárskych podnikov v Bavorsku, ktorí sú starší ako 45 rokov, 15 % nemá vôbec žiadneho nasledovníka. Vzhľadom na nieisté následky agrárnej reformy v EÚ, dopadu

GATT a obáv zo zvyšovania sa lacných importov poľnohospodárskych produktov zo strednej a východnej Európy je pochopiteľné, že mladá generácia pri svojom rozhodovaní pracovať v poľnohospodárstve váha (Landwirt 1995). Tieto pregnantné trendy sa všeobecne hodnotia ako dôsledok rastúceho pesimizmu. Roľnícke rodiny nevidia v budúcnosti poľnohospodárstva veľké perspektívy a toto i zohľadňujú pri voľbe povolania svojich detí. Objavuje sa u nich i vyššia pripravenosť využitia alternatívnych možností zamestnania. Preto sa objavujú výzvy, aby sa v agrárnej politike vytvorili primerané a spoľahlivé rámcové agrárno-politické podmienky, ktoré by pomohli zvrátiť tento nepriaznivý stav.

Podobne i výhľadová štúdia o budúcnosti agrárnej štruktúry v Belgicku uvádza, že do roku 2005 bude o jednu tretinu poľnohospodárskych podnikov menej a na veľa rodinných farmách bude chýbať nasledovník. Autori z bruselského ústavu poľnohospodárskej ekonomiky (IEA) uvádzajú, že v belgickom poľnohospodárstve prebehli v posledných päťdesiatich rokoch rozsiahle štrukturálne zmeny a koniec tohto vývoja je zatiaľ v nedohľadne. Počet poľnohospodárskych podnikov v Belgicku sa do uvedeného roka zníži asi na 36 400. Priemerná veľkosť poľnohospodárskeho podniku (farmy) by sa mala zvýšiť z 22,0 ha z roku 1992 na 30,1 ha. V Belgicku je pritom vysoký vek farmárov, ktorý bol v roku 1992 v priemere 48,2 rokov. Od roku 1980 do roku 1990 sa zvýšil podiel hospodárov, ktorí vedú farmy starí ako 65 rokov, z 11,7 % na 20,5 %. Viac ako polovica farmárov vo veku nad 50 rokov nemá istotu, že po nich prevzme podnik niektorý člen z rodiny (Agra Europe 1995).

Vo Francúzsku boli od roku 1991 zavedené rozsiahle podpory pre poľnohospodárov, ktorí odídu do dôchodku predčasne už v 55 rokoch. Toto opatrenie sa prejavilo znížením podielu poľnohospodárov vo veku nad 55 rokov. V roku 1990 bol tento podiel 44 %, v roku 1993 klesol na 42 %. Starí farmári, ktorí zanechali hospodárenie, však neboli nahradení mladými hospodármi. Počet farmárov pod 35 rokov sa znížil za obdobie rokov 1990–1993 o 16 500. Pritom pôda uvoľnená týmito poľnohospodármi odchádzajúcimi do dôchodku slúži skôr k rozšíreniu existujúcich fariem než k založeniu nových fariem, vedenými mladými farmármi. Z 333 000 farmárov vo veku nad 55 rokov mala v roku 1993 len jedna tretina nástupcov (Agra Europe 1994).

V. Veková štruktúra vedúcich fariem v krajinách EÚ (v %) – Farm managers age structure in EU countries (in %)

Rok	Belgicko	Dánsko	Nemecko	Grécko	Španielsko	Francúzsko	Írsko	Taliansko	Luxembursko	Holandsko	Portugalsko	Veľká Británia	EÚ 12
pod 35 rokov ¹	13,3	10,9	16,5	5,6	8,4	13,1	14,3	5,4	13,4	10,8	7,0	10,5	8,5
35–44 rokov ²	16,9	18,6	22,6	13,8	15,3	19,3	20,3	13,3	20,5	11,2	13,6	20,1	15,7
45–54 rokov ³	25,6	24,8	26,8	22,1	24,1	22,9	21,9	21,3	25,1	35,3	22,5	25,5	23,1
55–64 rokov ⁴	31,2	25,8	27,5	29,8	31,0	31,5	22,0	28,9	26,8	27,7	28,7	25,0	29,3
65 a viac rokov ⁵	13,1	19,8	6,6	28,7	21,2	13,3	21,5	31,1	13,9	15,0	28,2	19,1	23,4

Prameň – source: Agrarbericht der Bundesregierung, 1994

¹ up to 35 years, ² 35–44 years, ³ 45–54 years, ⁴ 55–64 years, ⁵ 65 years and over

V Rakúsku stále viac poľnohospodárov prechádza z kategórie plno zamestnaných v odvetví do kategórie hospodárov, pre ktorých je poľnohospodárstvo len vedľajším zamestnaním. Za posledných dvadsať rokov značná časť farmárov (asi 60 000) buď celkom zanechala hospodárenie a prenajala či predala pole a dobytok, alebo svoje hospodárstva premenila na podniky, kde poľnohospodárstvo je len vedľajším zamestnaním a čiastočným zdrojom pracovného príjmu. V roku 1974 bolo v Rakúsku (Monatsberichte 1994) ešte asi 148 000 čisto poľnohospodárskych hospodárov, v roku 1994 sa ich počet znížil na cca 80 000. Veľa mladých ľudí z poľnohospodárskych rodín vidí len malé životné šance pre individuálne hospodárenie na farme. Každý tretí farmár nad 50 rokov nemá nasledovníka a hrozí mu, že sa vo vlastnej rodine nenájde nikto, komu by v blízkej budúcnosti odovzdal hospodárstvo. Stále ubúda počet detí a ich manželiek či manželov, ktorí majú v rodinnom hospodárstve hlavné zamestnanie. V roku 1974 ich bolo v Rakúsku 36 000, v roku 1994 sa ich počet znížil na 11 000. Tento vývoj ukazuje na veľký pesimizmus časti mladej roľníckej generácie, čo sa týka ich predstáv trvalého zamestnania v poľnohospodárstve.

V Nemecku v roku 1993 predstavovali farmári s hlavným zdrojom príjmu z poľnohospodárstva (full-time farmer) vo veku 55–64 rokov až 29,7 %, v nových spolkových krajinách to bolo len 18,9 %. Podobná nepriaznivá veková štruktúra sa vyskytuje i u pracovníkov, ktorí prácu v poľnohospodárstve vykonávali ako doplnkové zamestnanie (part-time farmer). V roku 1993 predstavovala táto veková skupina (55–64 r.) až 25,7 %, v nových spolkových krajinách to bolo 24,8 %. V podstate platí, že každý štvrtý part-time farmer v Nemecku bol vo veku 55–64 rokov. U farmárov, ktorí mali prácu v poľnohospodárstve ako hlavný zdroj príjmu, bol v tejto vekovej kategórii takmer každý tretí farmár a v nových spolkových krajinách každý piaty (Agrarbericht 1995). To dostatočne dokumentuje vekovú štruktúru farmárov v Nemecku a potenciálne problémy spojené s deformáciou, resp. starnutím tejto populácie bez zabezpečenia prirodzenej reprodukcie.

DÔCHODKOVÁ A PRÍJMOVÁ SITUÁCIA

Z prehľadu o životnej úrovni francúzskych farmárov z roku 1986/87 vyplýva, že 27,7 % farmárskych domácností malo veľmi nízku životnú úroveň. Toto konštatovanie platí v roku 1993/94 pre ešte väčší počet domácností (29,0 %). Hoci farmári tvoria len 5,1 % z celkovej populácie, reprezentujú až 16 % najchudobnejšej vrstvy francúzskeho obyvateľstva. Národný štatistický úrad, ktorý zverejnil tieto údaje, ďalej uvádza, že farmári hrozí trikrát väčšie nebezpečenstvo, že sa stane chudobným, ako Francúzovi s iným povoláním. Veľký počet farmárov zaradených do najchudobnejšej vrstvy obyvateľstva možno čiastočne vysvetliť ťažkosťami pri meraní ekonomickej situácie farmárskych domácností, pretože sa neberie do úvahy spotreba vlastných produktov. Odzrkadľuje však aj ťažkosti, ktorým

sú vystavené niektoré malé poľnohospodárske podniky v dôsledku podstatných zmien, ktoré v nich prebiehajú. Všeobecne možno povedať, že riziko chudoby sa zvyšuje u ľudí pracujúcich v odvetviach vystavených medzinárodnej konkurencii. Podobne aj z regionálneho priskúmu vyplynulo, že vo vidieckych spoločenstvách sa najviac vyskytuje nízka životná úroveň (Agra Europe 1995).

V roku 1993/94 klesli v bývalom západnom Nemecku zisky poľnohospodárskych podnikov s úplným zameraním na poľnohospodársku činnosť o 11,1 %. Priemerný zisk na farme bol 39 000 DEM alebo 26 700 DEM na rodinnú pracovnú jednotku. Nemecký farmársky zväz uviedol, že zisk na rodinnú pracovnú jednotku je o 45 % nižší ako národný priemer komerčných miezd. Uviedol tiež, že tento údaj svedčí o enormnom tlaku na reštrukturalizáciu v poľnohospodárstve (Agra Europe 1995). Nemecké poľnohospodárstvo znáša dôsledky mnohých vážnych problémov v oblasti konkurencie, čo významne vplýva na súčasnú situáciu. V roku 1994/95 (júl–jún) výhľad ministerstva poľnohospodárstva predpokladá, že po dvoch rokoch poklesu vzrastú v tomto roku príjmy západonemeckých fariem o 7 až 12 %, no i tak ešte budú na nízkej úrovni. Naznačuje tiež, že východonemeckí farmári získajú oveľa viac ako ich kolegovia na západe. Pritom finančné postavenie východonemeckého poľnohospodárstva sa považuje za veľmi nestabilné. Náklady na predchádzajúce investície sa musia vyrovnáť a takmer polovica fariem s úplným zameraním na poľnohospodárstvo utrpela stratu.

Dôvodom pre vyššie príjmy na východe je nielen väčšia výmena fariem a nižší podiel hospodárstiev zameraných na živočíšnu výrobu, ale aj vyššie štátne dotácie. Východonemeckí farmári dostávajú podpory od 597 do 618 DEM na hektár v závislosti od právnej formy, zatiaľčo na západe tvoria podpory len 518 DEM na hektár. Takto dostávajú farmári takmer polovicu svojich príjmov od štátu. Tieto špeciálne zvýhodnené dotácie pre farmárov na východe by mali byť poskytnuté len do konca roka 1996 (Agra Europe 1995).

Na druhej strane sa ale poľnohospodárske príjmy v roku 1994 v Španielsku zvýšili v porovnaní s rokom 1993 cca o 10 %. Tým pokračuje pozitívny trend vývoja zaznamenaný od pripojenia Španielska k EÚ v roku 1986. Zvýšenie je oveľa vyššie ako priemer dosiahnutý v Európskej únii a hlavným dôvodom toho bolo zvýšenie podpôr z EÚ v rámci reformy spoločnej poľnohospodárskej politiky. Očakáva sa, že objem trhovej produkcie bude v Španielsku o 2–3 % nižší v porovnaní s rokom 1993. Je to dôsledok 20% zvýšenia výmery pôdy v produkčnom kľude, zníženia plôch slnečnice a nižších úrod. Pritom celkové výdavky na vstupy vzrástli len o 2,1 %. Uvedené príjmy závisia vo veľkom rozsahu od priznaných podpôr. Týka sa to najmä produktov, na ktoré sa vzťahujú kompenzačné platby v rámci reformy spoločnej agrárnej politiky. Zatiaľčo sa dotácie k cenám v niektorých odvetviach opäť znížili, poľnohospodárske dotácie a prémie na pôdu zaradenú do produkčného kľudu sa zvýšili. Veľké zvýšenie

transfery platieb, ktoré Španielsko v roku 1994 získalo od Bruselu, prispelo ďalšími 20 % k zvýšeniu poľnohospodárskych podporných a to po 90% zvýšení v roku 1993. Podpory činia teraz v Španielsku v priemere 25 % príjmov farmárov (Agra Europe 1994). Pritom ale priemerné reálne dôchodky poľnohospodárov v EÚ sa za rok 1994 zvýšili o 5,7 %. V roku 1993 sa tieto dôchodky zvýšili len o 0,5 %, v predchádzajúcich rokoch sa väčšinou znižovali. V roku 1994 sa predpokladalo zníženie dôchodkov len v dvoch členských krajinách, a to v Luxembursku o 0,9 % a v Taliansku o 7,6 %. V Grécku, Francúzsku, Španielsku a Portugalsku sa dôchodky zvýšili najmenej o 10 %. V ostatných krajinách sa zvýšenie pohybovalo medzi 2,9 % (Dánsko) a 9,4 % (Holandsko). Rast reálnych poľnohospodárskych dôchodkov v EÚ bol ovplyvnený nielen určitou stabilizáciou cien finálnej poľnohospodárskej produkcie, ale predovšetkým subvenciami, ktoré sa zvýšili v priemere o 10,3 % a to najmä na základe rastu kompenzačných platieb v rámci reformy spoločnej agrárnej politiky (Agra Europe 1994).

Pri komparácii priemerných príjmov podnikov s hlavnou zárobkovou činnosťou v poľnohospodárstve v jednotlivých krajinách EÚ od roku 1985 do roku 1993 vidíme, že nominálne došlo k poklesu týchto príjmov v štyroch krajinách (Dánsko, Grécko, Holandsko a Portugalsko), reálne až v siedmich krajinách (Belgic-

ko, Dánsko, Grécko, Španielsko, Taliansko, Holandsko a Portugalsko). V roku 1993 boli reálne príjmy podnikov pod úrovňou priemeru EÚ v Portugalsku (13 %), Grécku (46 %), Taliansku (72 %) a Španielsku (75 %). Za obdobie rokov 1985–1993 v týchto krajinách nedosiahli v žiadnom roku priemer EÚ, tzn. že sú dlhodobo príjmovovo podpriemerné. Táto situácia je jednoznačne najkritickejšia v Portugalsku, kde je hlboký regresívny vývoj a v roku 1993 mali uvedené podniky len 13 % z priemerného príjmu EÚ. Najvyšší reálny príjmový štandard vykazujú naopak tieto podniky vo Veľkej Británii, Holandsku a Belgicku.

V krajinách EÚ všeobecne platí, že členovia roľníckej rodiny sú nútení získavať dodatkové a vedľajšie zárobkové príjmy a tak dochádza k málo prehľadnému zmiešaniu príjmov z poľnohospodárskej a nepoľnohospodárskej činnosti. Napríklad v Rakúsku z celkového počtu farmárov pripadá na farmárov pracujúcich len v poľnohospodárstve menej ako tretina. V Dánsku takmer polovica farmárov hospodári na pôde popri inom zamestnaní. Poľnohospodárstvo sa tu objektívne dostáva do dlhodobo nerovného postavenia vo vzťahu k iným hospodárskym sektorom, dochádza k dôchodkovej disparite. Vo väčšine európskych krajín sa táto vonkajšia disparita pohybuje medzi 60–80 % príjmu porovnateľných nepoľnohospodárskych sociálno-ekonomických skupín.

VI. Priemerné mesačné mzdy v poľnohospodárstve SR a ČR v roku 1994 a 1. polroku 1995 v USD – Average monthly wages in agriculture of CR and SR in 1994 and 1st half-year of 1995 in USD

Odvetvie ¹	rok 1994		I. polrok 1995 ²	
	SR	ČR	SR	ČR
Poľnohospodárstvo ³	163,9	206,6	177,4	237,7
Potravinársky priemysel ⁴	196,3	231,0	220,6	279,1
Lesníctvo ⁵	178,6	210,9	202,1	247,9
Odvetvia ekonomickej činnosti spolu ⁶	196,9	245,1	226,9	291,5

Prameň – source: Vlastné prepočty

¹branch, ²half-year of 1995, ³agriculture, ⁴food industry, ⁵forestry, ⁶economic activities together

VII. Nominálne mzdy manuálnych pracovníkov a THP v poľnohospodárstve v roku 1994 v USD (podľa právnych foriem) – Nominal wages of manual workers and management workers in agriculture in 1994 in USD (according to legal forms)

Právna forma ¹	THP ²		Manuálni pracovníci ⁵	
	priemerná mesačná mzda v USD ³	ročná mzda v USD ⁴	priemerná mesačná mzda v USD ³	ročná mzda v USD ⁴
Poľnohospodárske družstvá ⁶	204,7	2 456,4	162,4	1 948,8
Štátne podniky ⁷	200,2	2 402,4	148,3	1 779,6
Akciové spoločnosti ⁸	249,3	2 991,6	171,0	2 052,0
Spoločnosti s r.o. ⁹	193,2	2 318,4	129,9	1 558,8
Príspevkové organiz. ¹⁰	219,0	2 628,0	167,7	2 012,4
Poľnohospodárstvo spolu ¹¹	206,0	2 472,0	159,6	1 915,2

Prameň – source: Vlastné prepočty – own computations

¹legal form, ²management workers, ³average monthly wage in USD, ⁴yearly income in USD, ⁵manual workers, ⁶agricultural cooperatives, ⁷state farms, ⁸joint-stock companies, ⁹limited liability companies, ¹⁰government-subsidized organizations, ¹¹agriculture in total

I keď porovnanie priemerných nominálnych miezd v poľnohospodárstve SR s príjmami farmárov v krajinách EÚ je problematické a ťažko porovnateľné, určitá hrubá komparácia nám ukazuje, že priemerná nominálna ročná mzda v poľnohospodárstve v SR bola v roku 1994 1 966,8 USD (v ČR 2 479,2 USD) – tab. VI. V roku 1993 ročná mzda pracovníka v poľnohospodárstve SR bola dokonca len 1 625 USD.

Keď porovnáme priemerný príjem u podnikov s hlavnou zárobkovou činnosťou v poľnohospodárstve za EÚ 12 spolu v roku 1992/1993, ktorý bol 22 765 DEM/JAE, ide skutočne o obrovské príjmové rozdiely. Slovensko je v tomto smere porovnateľné len s Portugalskom, kde v rokoch 1992/1993 bol tento príjem 4 252 DEM a Gréckom s 9 886 DEM. Cena práce v poľnohospodárstve SR je neporovnateľne nižšia s priemernými príjmami poľnohospodárov v krajinách EÚ. I keď je v tomto vzťahu veľa rôznych determinujúcich faktorov, jednoznačne platí, že cena práce je v súčasnom období jedna z hlavných (ale ako sme už naznačili krátkodobých) komparatívnych vhod slovenského poľnohospodárstva.

Najvyššiu priemernú mesačnú mzdu v USD v roku 1994 dosiahli vedúci technickí a administratívni pracovníci v akciových spoločnostiach (249,3 USD). Ročné príjmy týchto pracovníkov sa pohybovali cca od 2 300 až do 3 000 USD. Ročné príjmy manuálnych pracovníkov sa naopak pohybovali na nižšej úrovni cca od 1 560 do 2 050 USD (tab. VII). Vrcholový manažment v priemere dosahoval ročnú mzdu okolo 5 000 až 6 000 USD.

ZÁVER

Rozvoj ľudského potenciálu je významným prvkom efektívneho fungovania agrárneho sektora a súčasne je i dôležitým kritériom v snahách o reformu spoločnej agrárnej politiky EÚ. I keď význam a dôležitosť agrárneho sektora vo vidieckych oblastiach a regiónoch postupne klesá, najmä v súvislosti s posilovaním kontroly ponuky a opatreniami obmedzujúcimi produkciu, predovšetkým obmedzovaním produkčných plôch (set-aside), bude stále zohrávať dôležitú rolu v rozvoji vidieckej krajiny, vidieckej zamestnanosti a vôbec vidieckej ekonomiky.

Trendy smerujúce k obmedzovaniu produkcie však negatívne pôsobia na efektívnu alokáciu zdrojov, zvyšujú byrokráciu, nestimulujú rozvoj konkurencieschopnosti poľnohospodárstva a predovšetkým nepriaznivo pôsobia na rozvoj vidieka a vidieckej infraštruktúry (Kraus 1995).

Vzhľadom na vysoký podiel výdavkov na potraviny na celkových výdavkoch obyvateľstva SR, nie je reálne zlepšenie dôchodkovej situácie poľnohospodárov prostredníctvom cenového rastu. Preto i reálnou cestou zvyšovania konkurencieschopnosti poľnohospodárstva je zvýšená orientácia smerom k trhovým princípom prostredníctvom znižovania nákladov, a tým i cien, resp.

postupnou elimináciou ostatných foriem podpory viazaných na výrobu. Základným cieľom by mala byť podpora konkurencieschopného, trhovo orientovaného a trvale udržateľného poľnohospodárstva, ktorá by viedla k tvorbe životaschopných podnikateľských subjektov a ich efektívnej štruktúre.

Reforma spoločnej agrárnej politiky v krajinách EÚ, spolu s postupným znižovaním produkčných podporných opatrení k ďalšiemu znižovaniu pracovných síl v európskom poľnohospodárstve. Analogicky s týmito zmenami v zamestnanosti bude dochádzať k štrukturálnym zmenám vo vývoji fariem. Bude dochádzať ku koncentrácii fariem, a to nielen pohlcovaním malých fariem väčšími, ale aj k transformácii stredných fariem do fariem väčších. Malé farmy sa okrem tých, ktoré zaniknú, budú stále viac orientovať na pluriaktívne formy podnikania a budú sa stále viac koncentrovať na vedľajšie (nepoľnohospodárske) zárobkové činnosti. Príjem z poľnohospodárskych aktivít bude u nich len doplnkovým príjmom.

V krajinách EÚ sa všeobecne zhoršuje kvalifikačná štruktúra pracovníkov, najmä v súvislosti so zvyšujúcim sa trendom pluriaktivity farmárov. Na druhej strane je v týchto krajinách inštitucionálne široko koncipovaná poradenská a vzdelávacia činnosť, ktorá vychádza z konkrétnych potrieb a požiadaviek poľnohospodárov. V porovnaní s kvalifikačnou úrovňou v poľnohospodárstve SR (môžeme ju komparovať len sprostredkovaním prostredníctvom profesnej štruktúry) môžeme v slovenskom agrárnom sektore identifikovať nielen globálnu komparatívnu výhodu relatívne vyššej vzdelanostnej a kvalifikačnej úrovne, ale i určitú „komparatívnu nevýhodu“, a to v štruktúre, proporcií pracovných síl. Ide o neúmerne vysoký podiel správneho, administratívneho a režijného aparátu, predovšetkým v štátnych podnikoch a PD. Tlak na reštrukturalizáciu týchto vnútro podnikových proporcií sa v týchto podnikateľských formách prejavuje zatiaľ nedostatočne.

Všeobecne uznanou komparatívnou výhodou slovenského poľnohospodárstva je cena práce. Tak ako už bolo naznačené, ide o výhodu dočasného charakteru a domnievame sa, že môžeme polemizovať, či skutočne ide o výhodu. Nízke mzdy, lacná pracovná sila znamenajú i nízku životnú úroveň, obmedzenú kúpyschopnosť, zníženú konkurencieschopnosť tejto pracovnej sily a tým i negatívne účinky na perspektívne prilákanie zahraničného kapitálu, ktorý sa bude stále viac orientovať na hľadanie vysokokvalifikovaných pracovných síl. I keď tento trend platí globálne, poľnohospodárstvo ani v tomto smere nebude výnimkou a trend k inovácii a moderným technológiám si zákonite i tu vynúti zmeny v kvalite pracovných síl.

Významným rozdielom v komparácii medzi krajinami EÚ a SR v agrárnom sektore je výkonnosť, kvalita manažmentu a predovšetkým systém riadenia a motivácie. Je samozrejmé, že do tohto vzťahu vstupuje výrazný diferenciacny moment, a to rozdielna štruktúra vlastníckych vzťahov v krajinách EÚ a na Slovensku. Pred rokom 1989 bola kvalita i štruktúra riadiaceho

aparátu rozdielna, ale vcelku vyhovujúca (v niektorých regiónoch dokonca s výrazne naddimenzovaným podielom vysokoškolsky vzdelaných pracovníkov). Paralelne s výrazným znižovaním zamestnanosti v poľnohospodárstve sa znižovali i počty vrcholového riadiaceho aparátu. Celý rad vysokoškolsky vzdelaných odborníkov odišiel z poľnohospodárstva do menej rizikových oblastí, najmä do bankovníctva, poisťovníctva, regionálnej štátnej správy, obchodných firiem a pod. Kvalita manažmentu sa v týchto rokoch všeobecne zhoršila. S postupom času je badateľný regionálne diferencovaný trend postupného zlepšovania a skvalitňovania manažerskej elity, i keď tu stále existujú výrazné rezervy.

Svojím spôsobom objektívnym ukazovateľom úrovne zamestnanosti v agrárnom sektore je ukazovateľ počtu pracovníkov na 100 ha p. p.. Slovensko so 7,16 pracovníkmi na 100 ha p. p. je stále nad priemerom EÚ, a preto i v záujme zvyšovania produktivity práce a efektívnosti hospodárenia bude proces znižovania zamestnanosti ďalej pokračovať. Táto selekcia však musí pokračovať smerom k pozitívnej selekcii výberu najlepších a najschopnejších pracovníkov, s vylúčením sociálnocharitatívnych prístupov.

V produktivite práce meranej hrubou poľnohospodárskou produkciou na 1 pracovníka, vyjadrenú v USD, bolo slovenské poľnohospodárstvo pod úrovňou vyspelých západoeurópskych krajín. V rámci krajín CEFTA (bez Slovinska) bolo Slovensko na 3. mieste za Maďarskom a Českou republikou, ale pred Poľskom. Slovenské poľnohospodárstvo dosiahlo za roky 1989–1991 oproti Českej republike v produktivite práce index iba 77 (Jurášek 1994). Produktivita práce sa v slovenskom poľnohospodárstve zvyšuje extenzívne, tj. predovšetkým výrazným znižovaním zamestnanos-

ti, intenzívne faktory rastu produktivity práce sa zatiaľ významne neprejavujú.

Výhodou slovenského poľnohospodárstva v porovnaní s EÚ je jednoznačne lepšia veková štruktúra pracovníkov v poľnohospodárstve. Veková štruktúra farmárov v krajinách EÚ osciluje okolo 50 rokov. I keď v súčasnosti dobe nemáme k dispozícii vekovú štruktúru pracovníkov v poľnohospodárstve (z výsledkov poľnohospodárskeho cenzu bude k dispozícii začiatkom roka 1996), predpokladáme, že priemerný vek v slovenskom poľnohospodárstve sa bude pohybovať okolo 40 rokov. Táto hypotéza vychádza z toho, že pri znižovaní zamestnanosti poľnohospodárske podniky prepúšťali predovšetkým pracovníkov v dôchodkovom veku a časť poľnohospodárskych pracovníkov využila možnosti odísť do dôchodku v zákone stanovenom pred dôchodkovom veku. Je pochopiteľné, že táto časť pracovníkov sa presunula do kategórie sezónnych pracovníkov. Na druhej strane však si musíme priznať, že prísun nových, mladých pracovníkov do slovenského poľnohospodárstva viazne a vzniká tu nebezpečie starnutia poľnohospodárskej populácie.

Podiel zamestnaných žien v poľnohospodárstve v krajinách EÚ je ovplyvnený štruktúrou trhu práce, špecifickými národnými, regionálnymi a kultúrnymi tradíciami a faktormi danej krajiny. Podiel zamestnaných žien v slovenskom poľnohospodárstve je veľmi podobný celkovému podielu ženskej zamestnanosti v krajinách EÚ. Perspektívny trend je analogický, predpokladá sa graduálne znižovanie tejto pracovnej kategórie, postupný prechod do terciárneho sektoru, respektíve do kategórie sezónnych pracovníkov.

Veľmi diskutovanou komparatívnou výhodou slovenského poľnohospodárstva je relatívne vysoká územ-

VIII. Schématické vyjadrenie komparatívnych výhod slovenského poľnohospodárstva v oblasti ľudských zdrojov – Scheme of Slovak agriculture comparative advantages in the sphere of human resources

Oblasť	Sphere	Komparatívne výhody slovenského poľnohospodárstva ¹
Cena práce	labor costs	+
Veková štruktúra	age structure	+
Kvalifikačná štruktúra	qualification structure	+
Produktivita práce	labor productivity	-
Kvalita manažmentu	quality of management	-
Systém motivácie a riadenia	motivation and management system	-
Štruktúra pracovných síl, proporcie medzi výrobnými pracovníkmi a riadiacim aparátom	labor structure, proportions between workers and management	-
Relatívna zamestnanosť na 100 ha p. p.	relative employment per 100 ha of agricultural land	-
Zamestnanosť žien	women employment	+ -
Pluriaktivita v poľnohospodárstve, možnosti doplnkových príjmov	pluriactivity in agriculture, possibilities of complementary incomes	-
Územná koncentrácia podnikov	regional concentration of farms	+

+ komparatívna výhoda – comparative advantages

- + rovnovážny vzťah – balanced relationship

- komparatívna nevýhoda – comparative disadvantage

¹comparative advantages of Slovak agriculture

ná koncentrácia podnikov. Je to do istej miery dedičstvo minulosti, z obdobia kolektivizácie poľnohospodárstva. Zo strany západoeurópskych expertov sa často táto koncentrácia, naopak, označuje za nevýhodu. Tieto kritiky sú veľmi často ideologicky a politicky podfarbené a vychádzajú z jednostrannej apologetiky západoeurópskych modelov. Zdá sa, že pre modernú, vyspelú západoeurópsku spoločnosť je pôda skôr zdrojom strachu – z poľnohospodárskych prebytkov, vysokých subvencií, a tým i vysokých daní. V rámci západoeurópskej spoločnosti poľnohospodárstvo produkuje stále viac než je možné spotrebovať a v rámci udržania rovnováhy ponuky a dopytu je nutné ho vysoko dotovať (a to aj preto, že je veľmi dôležitou súčasťou vidieka, národnej kultúry a tradície, ktorá musí byť zachovaná, pretože je to nutné pre existenciu národnej identity).

Diskutabilnou a otvorenou otázkou je optimálna koncentrácia poľnohospodárskych podnikov. V súčasnom období prevláda trend k segmentácii podnikateľských subjektov hospodáriacich na pôde do menších koncentrácií. Do spektra podnikateľských foriem v poľnohospodárstve, samozrejme patrí i novo sa konštituujúca skupina súkromných roľníkov, ktorí by mali vhodne dopĺňať podnikateľské štruktúry na vidieku. Ich nízka kapitálová náročnosť, výrobná flexibilita, relatívne vysoká produktivita práce a vysoká pracovná motivácia nás presvedča nielen o ich ekonomickej relevantnosti, ale i o nezanedbateľnom sociálnom efekte.

Keď si uvedené porovnávané faktory zosumarizujeme do krátkého tabuľkového súhrnu, vidíme, že prevládajú skôr komparatívne nevýhody slovenského poľnohospodárstva. Výhody vidíme len v cene práce (ktorá je ale značne kontradiktívna), vekovej a kvalifikačnej štruktúre a územnej koncentracii podnikov. Náznačené výhody však odrážajú momentálnu situáciu, s postupom času sa môžu pretransformovať do iných, menej vhodných rovín (tab. VIII).

Záverom chceme skonštatovať, že problematika komparatívnych výhod slovenského agrárneho sektora je, samozrejme, ovplyvnená príslušným zorným uhlom pohľadu. A to je v spoločenských vedách trvalá dilema a predmet častých sporov a diskusií.

LITERATÚRA

Agra Europe, 1995, No. 25, 31, 36.

Agra Europe, 1994, No. 16, 24, 25.

Agrarbericht der Bundesregierung, Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, Bonn 1994.

Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, Bonn 1995.

BLAAS, G.: Perspektíva vstupu do EÚ a vyhlídky slovenského poľnohospodárstva. Roľnícke noviny 1995, č. 192.

BUCHTA, S.: Analýza vývoja zmien v profesnej a mzdovej štruktúre podnikateľských foriem v poľnohospodárskej prvovýrobe. [Realizačný výstup] VÚEPP Bratislava, jún 1995.

BUCHTA, S.: Vývoj priemerných miezd a zamestnanosti v prvom polroku 1995. [Realizačný výstup] VÚEPP Bratislava, september 1995.

European Economy Reports and Studies, Luxembourg 1994.

Eurostat: Agricultural Income, Luxembourg 1992.

Eurostat: Agricultural Income, Luxembourg 1994.

Eurostat: Agriculture, Statistical Yearbook, Luxembourg 1994.

Eurostat: Basic Statistics of the Community, Luxembourg 1994.

Eurostat: Landwirtschaftliches Einkommen, Luxembourg 1993.

Eurostat: Regions, Statistical Yearbook, Luxembourg 1994.

Eurostat: Social Europe 2/1994, Luxembourg, European Commission 1995.

European Social Policy. A way forward for the Union. A White Paper, Luxembourg 1994.

Eurostat: Total Income of Agricultural Households, Progress, Luxembourg 1993.

JURÁŠEK, P.: Pozícia slovenského poľnohospodárstva v porovnaní s vybranými krajinami sveta (intenzita, produktivita). VÚEPP Bratislava 1994.

KLINEC, I.: Mýtus lacnej pracovnej sily. Hospodárske noviny, 20. 7. 1995.

KRAUS, J.: Reforma spoločnej zemедělské politiky. Ekonom 1995, č. 46.

Landwirt, 1995, Nr. 2.

Monatsberichte über die österreichische Landwirtschaft, Wien 1994.

Monatsberichte über die österreichische Landwirtschaft, Wien 1995.

PODOLÁK, A.: Poľnohospodárstvo v SR z pohľadu agrárnej politiky EÚ: In: Zborník konferencie Vplyv Uruguajského kola GATT a budúceho členstva v EÚ na agrárnu politiku Slovenska, Bratislava, 24–25. 11. 1995.

Štatistické výsledky o nezamestnanosti v SR. Správa služieb zamestnanosti, sept. 1995.

Yearbook FAO, vol. 47, Rome 1993.

Došlo 28. 12. 1995

Kontaktná adresa:

PhDr. Stanislav Buchta, CSc., Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Trenčianska 55, 824 80 Bratislava, Slovenská republika., tel. 07/521 5645, fax: 07/212 547

ÚSTŘEDNÍ ZEMĚDĚLSKÁ A LESNICKÁ KNIHOVNA, PRAHA 2, SLEZSKÁ 7

Ústřední zemědělská a lesnická knihovna v Praze (dále jen ÚZLK), která je jednou z největších zemědělských knihoven na světě, byla založena v roce 1926. Již od počátku šlo o knihovnu veřejnou. Knihovna v současné době obsahuje více než jeden milion svazků knih, cestovních zpráv, dizertací, literatury FAO, svázaných ročníků časopisů z oblastí zemědělství, lesnictví, veterinární medicíny, ekologie a dalších oborů. V letošním roce knihovna odebírá 750 titulů domácích a zahraničních časopisů. Informační prameny získané do fondu jsou v ÚZLK zpracovávány do systémů katalogů – je budován jmenný katalog a předmětový katalog jako základní katalogy knihovny a dále různé speciální katalogy a kartotéky. Počátkem roku 1994 přistoupila ÚZLK k automatizovanému zpracování knihovního fondu v systému CDS/ISIS.

Pro informaci uživatelů o nových informačních pramenech ve fondech ÚZLK zpracovává a vydává knihovna následující publikace: Přehled novinek ve fondu ÚZLK, Seznam časopisů objednaných ÚZLK, Přehled rešerší a tematických bibliografií z oboru zemědělství, lesnictví a potravinářství, AGROFIRM – zpravodaj o přírůstcích firemní literatury (je distribuován na disketách).

V oblasti mezinárodní výměny publikací knihovna spolupracuje s 1 200 partnery ze 60 zemí světa. Knihovna je členem IAALD – mezinárodní asociace zemědělských knihovníků. Od září 1991 je členem mezinárodní sítě zemědělských knihoven AGLINET a od 1. 1. 1994 je depositní knihovnou materiálů FAO pro Českou republiku.

Knihovna poskytuje svým uživatelům následující služby:

Výpůjční služby

Výpůjční služby jsou poskytovány všem uživatelům po zaplacení ročního registračního poplatku. Mimopražští uživatelé mohou využít možnosti meziknihovní výpůjční služby. Vzácné publikace a časopisy se však půjčují pouze prezenčně.

Reprografické služby

Knihovna zabezpečuje pro své uživatele zhotovování kopií obsahů časopisů a následné kopie vybraných článků. Na požádání jsou zhotovovány kopie na přání uživatelů. Pro pražské a mimopražské uživatele jsou zabezpečovány tzv. individuální reproslužby.

Služby z automatizovaného systému firemní literatury

Jsou poskytovány z databáze firemní literatury, která obsahuje téměř 13 000 záznamů 1 700 firem.

Referenční služby

Knihovna poskytuje referenční služby vlastních databází knižních novinek, odebíraných časopisů, rešerší a tematických bibliografií, vědeckotechnických akcí, firemní literatury, videotéky, dále z databází převzatých – Celostátní evidence zahraničních časopisů, bibliografických databází CAB a Current Contents. Cílem je podat informace nejen o informačních pramenech ve fondech ÚZLK, ale i jiné informace zajímavé zemědělskou veřejnost.

Půjčování videokazet

V AGROVIDEU ÚZLK jsou k dispozici videokazety s tematikou zemědělství, ochrany životního prostředí a příbuzných oborů. Videokazety zasílá AGROVIDEO mimopražským zájemcům poštou.

Uživatelům knihovny slouží dvě studovny – všeobecná studovna a studovna časopisů. Obě studovny jsou vybaveny příručkovou literaturou. Čtenáři zde mají volný přístup k novinkám přírůstků knihovního fondu ÚZLK.

Adresa knihovny:

Ústřední zemědělská a lesnická knihovna
Slezská 7
120 56 Praha 2

Výpůjční doba:

pondělí, úterý, čtvrtek:	9.00–16.30
středa	9.00–18.00
pátek	9.00–13.00

Telefonické informace:

vedoucí:	25 23 92
referenční služby:	25 90 96, 25 75 41/linka 520
časopisy:	25 32 25
výpůjční služby:	25 75 41/linka 415
meziknihovní výpůjční služby:	25 75 41/linka 304
Fax:	25 70 90
E-mail:	IHOCH@uzpi.agric.cz

VIDIECKÉ SÍDLA A EVALVÁCIA ICH POTENCIÁLU: ZÁKLADNÝ PREDPOKLAD ICH REVITALIZÁCIE

RURAL SETTLEMENTS AND EVALUATION OF THEIR POTENTIAL: A BASIC PREREQUISITE FOR THEIR REVIVAL

A. Michálek

Institute of Geography, Slovak Academy of Science, Bratislava, Slovak Republic

ABSTRACT: The contemporary state of the rural space in Slovakia is in many cases unfavourable as manifested especially in rural settlements, many of which struggle with problems. Process that has in the past, especially in the past 25 years, led the rural area to the negation of the natural, by history confirmed harmonious structure of the settlement and landscape, was affected by three factors: conception of the socialist agricultural large-scale production, implementation of which caused extensive and irreparable damage to landscape, application of economic infrastructure and inadequate administrative application of the "centralizing system of settlement". Interruption of unfavourable development of the countryside, restauration and revival of the rural settlements attracted the attention of the governmental and non-governmental institutions that want to reach harmonious development of the rural area. Basic prerequisite for the fulfillment of the set forth aims is to know all the resources and possibilities of development of the rural area, i.e. evaluation of its potential. One of the substantial priorities of the rural area is recreation potential by means of which also the smallest settlement without any other possibilities of development can be revived. In this study, we attempt to evaluate the reaction potential of rural settlement located in broader hinterland of Bratislava.

recreation potential, rural settlement, synthetic index, typology of settlements, factors, revival, evaluation

ABSTRAKT: Proces, ktorý v minulom období spôsobil rozsiahle škody v mnohých vidieckych sídlach a priviedol vidiek k popretiu prirodzenej harmonickej štruktúry sa síce zastavil, ale pre mnohé sídla, ktoré čakajú na nové impulzy a pomoc zvonka to môže znamenať i ďalší úpadok, resp. zánik. Preto je nutné, aby všetky štátne i neštátne inštitúcie, ale najmä obecné samosprávy hľadali všetky spôsoby ako zabezpečiť harmonický rozvoj svojich obcí a vidieka ako celku. Základným predpokladom ako revitalizovať vidiek je poznať a kvantifikovať všetky jeho zdroje. Významným potenciálom vidieka je jeho rekreačný potenciál, ktorý by za určitých predpokladov mohol byť výrazným impulzom jeho rozvoja. V tejto štúdii sme sa pokúsili o evalváciu rekreačného potenciálu vo vidieckych sídlach vybraného územia a následne sme uskutočnili typizáciu sídiel z aspektu ich rekreačných možností. Ako metódu hodnotenia sme využili metódu čiastkového párového porovnávania, ktorá zodpovedá princípom štrukturálnej analýzy.

rekreačný potenciál, vidiecke sídlo, syntetický ukazovateľ, typológia sídiel, faktory, revitalizácia, evalvácia

LANDSCAPE POTENTIAL FOR TOURISM

In geographical research, the landscape potential for tourism can be interpreted as a concept related to certain territory (settlement) and it expresses the aptness of the territory to offer the prerequisites necessary for the development of tourism and travel. Subjects of the particular expression, namely the numerical expressing of the landscape potential for tourism, is complicated. For the synthetic expression of different prerequisites of various assets of the territory necessary for the development of tourism, the methods of evaluation by means of dimension free values – bals, categories, degrees are used. These values are applied in evaluation of the chosen landscape element or their properties that

participate in the formation of the landscape (in our case settlements) potential for tourism.

METHODOLOGY OF THE SOLVED PROBLEM

In relation to the set forth aim, the subject of evaluation of the favourable conditions of tourism is interpreted as valorization of landscape from the point of view of the possibility of its use for the needs of tourism. The Slovak, but also Czech literature of the field contains some methodological foundations of the function, eventually point evaluation of the landscape for tourism. In the effort to reach more objective evaluation of the recreation potential of chosen rural settle-

ments, we used the method of partial pair comparison, where the basic means of evaluation are represented by the factors. Assessment of the sole value expressing the recreation potential, let us denote it synthetic index of recreation potential, can be arrived at by comparison of the values that the factors gain with standards, provisions, requirements of the population, within the given territory. It must be noted, though, that the principle of the quality of recreational environment by means of synthetic index corresponds to the principles of structural analysis, the basic request of which is to investigate the structure of each phenomenon or to evaluate it comprehensively. A key step of this method is the choice, quantification and point evaluation of the factors. It is realized on the basis of finding what share of the optimum value of the index is gained by the value of the factor of the evaluated whole of environment. The factor is classified according to the chosen categorization into a corresponding category and evaluated by the corresponding number of points. For hierarchization of factors, we use the method of partial pair comparison. We first determine the factors of eventual consideration in the evaluated settlements. Their number is denoted by n . We compose a combination of factors of the second class. The total number of pairs is

$$\frac{n(n-1)}{2}$$

The decision-making process is facilitated by the so-called Fuller triangle:

1	1	1.....	1	1
2	3	4.....	(n - 1)	n
	2	2.....	2	2
	3	4.....	(n - 1)	n
		3.....	3	3
		4.....	(n - 1)	n
			.	.
			.	.
			(n - 1)	n

Through the mutual comparison of two factors, we determine which of them is, regarding the recreational possibilities in the given locality, more important. By alignment of the factors according to their resulting number in their order starting with the highest value and ending by the lowest one, we get the importance order of the factors. The resulting number states the weight of the factor. Neither determination of the weight of the factor, nor the point evaluation on the basis of the chosen scale represent synthetic picture of the factor's effect on environment yet. Assuming that the sum of the weights of the factors equals the sum of the weights of the number, i.e. the sum of the possible couples of the pair comparison, extreme values can be stated:

$$U_{\min} = \frac{n(n-1)}{2} b_{\min}$$

$$U_{\max} = \frac{n(n-1)}{2} b_{\max}$$

The value U_{\min} is unsuitable while U_{\max} is fully suitable. This method is especially advantageous because if the choice of the factors is correct, then it reflects not only the value of the potential, but also certain links between the city and its recreational hinterland. It means that the evaluation of the potential in chosen rural settlements will not proceed in isolated manner but in a relation to certain place, in our case to Bratislava.

APPLICATION OF THE METHOD IN CHOSEN SETTLEMENTS

In this part of the work, we shall try to evaluate the recreational potential in chosen rural settlements of the Záhorská lowland. We shall evaluate 64 settlements of this region. On the basis of the resulting knowledge on the given region and the subject, we chose for the potential evaluation 12 factors that characterize the recreational possibilities of the settlements best:

- occurrence and usability of water areas for recreation and sports,
- share of forest areas,
- diversity and attractiveness of the region,
- climatic situation,
- dissection of the areas according to vegetation cover,
- quality of the area regarding the care for the monuments and nature conservation,
- development and distribution of cottage recreation,
- centres of tourism and quality of the touristic facilities,
- furnishing of the settlements by basic cultural and sport facilities,
- lodging capacity,
- negative phenomena in the landscape,
- travelling time necessary to reach the place from Bratislava.

EVALUATION RESULTS OF THE RECREATION POTENTIAL OF THE SETTLEMENTS

Evaluation results of the recreation potential of the chosen rural settlements obtained by means of synthetic index provide us with a picture of the present state and possibilities of further development of tourism in these settlements. Synthetic index expressed as a sum of the products of weights and point evaluation of the single factors is simultaneously the result (in numerical expression) of the evaluation of recreational potential

in rural settlements of the Záhorská lowland. Its value oscillates within the range of 81.5–213.5 and relates only to the settlements of our territory. If we denoted it U, then $U_{\min} = 81.5$ and $U_{\max} = 213.5$. Theoretically for our number of factors and their point evaluation goes

$$U_{\min} = \frac{n(n-1)}{2} b_{\min} = 66 \cdot 1 = 66$$

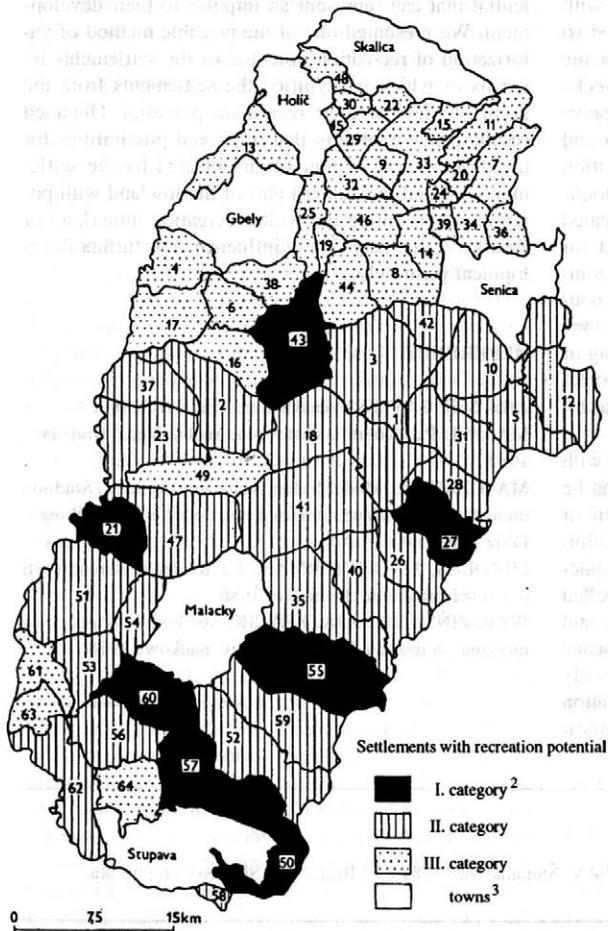
$$U_{\max} = \frac{n(n-1)}{2} b_{\max} = 66 \cdot 4 = 264$$

It is obvious that our values of synthetic index oscillate in a broad scale of values giving origin to considerable differences in recreation potential of the single settlements. Another particularity shown by these extreme values is that the value U_{\min} proper to our settlement is closer to the theoretical values of U_{\min} than the U_{\max} values where there is greater difference. It suggests that the recreation potential is very low in

some settlements. That is how we can examine different relations between these values, eventually deal with other indices. But we concentrated on the basis of the obtained results in typification of the settlements, eventually classification of the settlements in certain types from the point of view of their recreation potential. We chose the following procedure: the difference of the reached extreme values U_{\max} and U_{\min} is divided by three and getting three intervals we classify the single settlements into them according to what values of synthetic index they reached. Single intervals represent three basic types of recreation potential in the study settlements.

TYPIFICATION OF THE SETTLEMENTS ACCORDING TO THE VALUE OF RECREATION POTENTIAL

We classified the settlements with the value of synthetic index within interval $U = (169.6–213.5)$ into the first category. They are settlements with the highest

List of communities – Zoznam obcí

1. Břílkové Humence	33. Radošovce
2. Borský Jur	34. Rohovské Rybky
3. Borský Mikuláš	35. Rohožník
4. Brodské	36. Rovensko
5. Cerová-Lieskové	37. Sekule
6. Čáry	38. Smolinské
7. Častkov	39. Smrdáky
8. Dojč	40. Sološnica
9. Dubovce	41. Studienka
10. Hlboké	42. Šajdíkove Humence
11. Chropov	43. Šaštín-Stráže
12. Jablonica	44. Štefanov
13. Kopčany	45. Trnovec
14. Koválov	46. Unín
15. Koválovec	47. Veľké Leváre
16. Kuklov	48. Vrádište
17. Kúty	49. Závod
18. Lakšárska Nová Ves	50. Borinka
19. Letničie	51. Gajary
20. Lopašov	52. Jablonové
21. Malé Leváre	53. Jakubov
22. Mokrá Háj	54. Kostolište
23. Moravský Ján	55. Kuchyňa
24. Oreské	56. Láb
25. Petrova Ves	57. Lozorno
26. Plavecké Podhradie	58. Marianka
27. Plavecký Mikuláš	59. Pernek
28. Plavecký Peter	60. Plavecký Štvrtok
29. Popudinské Močidlany	61. Suchohrad
30. Prietřka	62. Vysoká pri Morave
31. Prievally	63. Záhorská Ves
32. Radimov	64. Zohor

¹ sídla s rekreačným potenciálom, ² kategórie, ³ mestá

1. Recreation potential of rural settlements in Záhorie region – Rekreačný potenciál vidieckych obcí v regióne Záhoria

recreation potential and total of 7 settlements (Lozorno, Šaštín-Stráže, Kuchyňa, Plavecký Mikuláš, Plavecký Štvrtok, Borinka, Malé Leváre) belong here. If these settlements make use of all their assets attractive for tourism, then they soon may become important centres of travel. Their high attractiveness lies in natural characters i.e. varied and aesthetically attractive relief with occurrence of contrast forms (Lozorno, Kuchyňa, Plavecký Mikuláš, Borinka) suitable for tourism, mountaineering, cottage recreation, summer and winter sports, etc. dune forest landscape with the cover of pine forest communities with attractive water areas (Lozorno, Šaštín-Stráže, Plavecký Štvrtok, Malé Leváre), suitable especially for water recreation, tourism, cottage recreation, bicycle tourism, etc. but also in the cultural-historical values of the settlements (basilica and castle in Šaštín, church, typical folk architecture in Malé Leváre, etc.) in existence of facilities for the individual and group recreation (huts, cottages, motorests, hotels and other), but also in their accessible position (easy and rapid communication).

The second category comprises the settlements with the value of synthetic index lying within the interval $U = (125.6-169.5)$. Here belong 25 settlements with certain latent potential, that has not been exploited so far. Majority of these settlements are located on the foothill of the Little Carpathians (Pernek, Plavecké Podhradie, Jablonica, etc.) and they can provide opportunities for various kinds of mountain recreation and conditions for the individual and family recreation (tourism, cottage recreation, bicycle tourism, mountaineering, etc). The remaining settlements are located in the lowland and they have all that is needed for becoming the centres of the second living place, comprising cottages in the forests, near water areas or houses directly in the settlements. They can also become centres of short-term recreation as they are boasting of many cultural and historical monuments (folk architecture, sacral and historical buildings, archaeological localities, etc.).

The third category comprises the settlements with the synthetic index $U = (81.2-125.5)$ and they can be characterized as unsuitable ones for the development of tourism. Here belong 32 settlements located prevailingly in the northern part of the region, around Chvojnická hilly land. This area with its moderately modelled relief and favourable soil properties is deforested and there is an intensive agriculture. Within the landscape structure type of hilly land, settled and agriculturally used land prevails and it is unsuitable for any recreation activities. Similar situation is also near the river Mora-

va, where the development of recreation is obstructed by unsuitable natural conditions related to relief (Kúty, Brodské, Kopčany). From among the settlements of the Bratislava district, the ones lying next to the state boundary with Austria belong to this category and their position does not allow for the use of the scarce recreation possibilities they are offering.

CONCLUSION

With development of Bratislava that has expanded to the area of the southern part of the Záhorská lowland, certain realistic prerequisites needed for the development of rural settlements in this region are emerging. Though the part of the Záhorská lowland is already a recreation hinterland of Bratislava, there exist considerable reserves in the use of its recreation potential. It is given namely by its position in relation to the capital of Slovakia and its attractiveness from the point of view of travel. These and other factors predetermine some other rural settlements situated in this region for valorization and subsequent use of their recreation potential that can represent an impulse to their development. We presented one of the possible method of valorization of recreation potential of the settlements by means of which we typified the settlements from the point of view of their recreation potential. Obtained results prove explicitly that improved possibilities for the development of tourism are offered by the settlements located in southern part of the lowland with potential of becoming the wider recreation hinterland of Bratislava that may finally influence their further development positively.

REFERENCE

- Atlas SSR: SAV a Slovenská kart. Bratislava 1980.
MARIOT, P.: Geografia cestovného ruchu. Veda, Bratislava 1983.
MATCZAK, A.: Model badan ruchu turystycznego. Studium metodologiczne. Wydawnictwo uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1992.
MIKOLÁŠ, J. – PITTERMAN, L.: Riadenie starostlivosti o životné prostredie. Bratislava 1980.
WARSZIŃSKA, J. – JACKOWSKI, A.: Podstawy geografii turystyki, Warszawa Panstw. Wydaw. naukowe 1978.

Arrived on 18th January 1996

Kontaktná adresa:

RNDr. Anton Michálek, CSc., Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, Slovenská republika, tel. 07/492 751/210, fax. 07/491 340

SOCIÁLNE ZABEZPEČENIE ROEŇÍKOV V EURÓPSKEJ ÚNII SO ZAMERANÍM NA OBLASŤ DÔCHODKOV

SOCIAL SECURITY OF THE EUROPEAN UNION FARMERS WITH SPECIAL REGARD TO PENSIONS

B. Bodnárová

Institute of Forecasting, Slovak Academy of Science, Bratislava, Slovak Republik

ABSTRACT: The paper is interested in the farmers social security in the EU countries, with a special regard to different kinds of pensions. The learnings show, that even if the meaning of these securities, i.e. compensation for labor income in the case of old age, disablement or death, is identical, their organization, financing and the conditions entitling for the different kinds of these social security payments differ in the individual countries.

social security, old age pension, disablement pension, survivor pension, entitlement to pension, waiting period, financing of pensions

ABSTRAKT: Príspevok sa zaoberá sociálnym zabezpečením roľníkov v krajinách EÚ s osobitným dôrazom na dôchodkové zabezpečenie. Poznatky ukazujú, že aj keď zmysel daného zabezpečenia, ktorým je náhrada pracovného príjmu v starobe, invalidite, úmrtí, je rovnaký, organizácia, financovanie a podmienky oprávňujúce na poberanie jednotlivých druhov dôchodkov sú v jednotlivých krajinách rozdielne.

sociálne zabezpečenie, starobný dôchodok, invalidný dôchodok, pozostalostný dôchodok, nárok na dôchodok, čakacia lehota, financovanie dôchodkov.

Cieľom tohto príspevku je podať informáciu o dôchodkovom zabezpečení roľníkov v rozdielnych systémoch sociálneho zabezpečenia v krajinách EÚ. Zameriame sa v ňom hlavne na spôsob financovania a splnenia stanovených podmienok, ktoré oprávňujú roľníkov na získanie jednotlivých druhov dôchodkov poskytovaných v rámci dôchodkového zabezpečenia roľníkov. Hneď na úvod chceme upozorniť, že predmetom záujmu nie sú dôchodky, ktoré môžu roľníci získať na základe dobrovoľného alebo komerčného pripoistenia, ale iba dôchodky, na ktoré vzniká oprávnenie na základe účasti v povinných programoch sociálneho zabezpečenia alebo sociálneho poistenia.

Vývoj systémov dôchodkového zabezpečenia má v jednotlivých krajinách EÚ rozdielnu históriu. Pod vplyvom rôznych historických, zvykových, náboženských, ekonomických a demografických faktorov sa sformovali rôzne inštitúcie na ich zabezpečenie, dôchodky sú rozdielne organizované aj financované.

Po prvýkrát v histórii bolo dôchodkové zabezpečenie zavedené v Nemecku koncom minulého storočia. Možno ho charakterizovať ako veľmi obmedzené a selektívne, pretože sa vzťahovalo len na vybrané skupiny pracovníkov. Len postupom času sa rozširovalo a zahŕňalo širšie skupiny ekonomicky činných. V niektorých krajinách ekonomicky rozvinutého sveta sa začalo poskytovať na báze občianskeho princípu a do nároku

na dôchodok sú zahrnutí všetci občania týchto krajín. V rámci týchto programov sú spravidla zabezpečení aj roľníci. Takéto schémy sociálneho zabezpečenia sa tiež niekedy označujú ako všeobecné.

V iných krajinách sa uprednostňuje dôchodkové zabezpečenie založené na skupinových princípoch a v ich rámci sú vytvorené samostatné programy pre roľníkov a pracujúcich v poľnohospodárstve.

Poľnohospodárske obyvateľstvo tvorí špecifickú skupinu v takmer všetkých krajinách EÚ. Tvorí rozdielny podiel na celkovom obyvateľstve. V roku 1989 tvorili roľníci okolo 7,7 % z celku pracujúcich v týchto krajinách. Ale vo Veľkej Británii pripadlo na roľníkov 2,4 %, v Nemecku 4,2 %, kým napr. v Grécku 26,6 % zo všetkých pracujúcich v národnom hospodárstve. Podiel roľníkov na celku ekonomicky aktívnych v krajine signalizuje značné odlišnosti medzi krajinami, ktoré sa premietajú v konečnom dôsledku do produktivity práce, životnej úrovne roľníkov i konkurencieschopnosti poľnohospodárskych produktov a ich výrobcov na svetových trhoch.

Prevažnú väčšinu pracovných síl, najmä v chudobnejších krajinách, tvoria rodinní príslušníci. Ich podiel v jednotlivých krajinách je rôzny a závisí od celého radu faktorov, ako napr. bonita pôdy, možnosti mimo-poľnohospodárskeho zamestnania, technologické vybavenie hospodárstva, klimatické podmienky atď.

Napr. vo Veľkej Británii na farmách hospodáriacich v normálnych podmienkach¹ tvoria rodinní príslušníci 51,2 % pracovných síl, v Grécku 88,7 %, v Taliansku 86,3 %, v Portugalsku 84,1 %. Na tomto základe je možné usúdiť, že aj príjmy roľníkov dosahujú rozdielnu úroveň v jednotlivých krajinách a v krajinách podľa podmienok hospodárenia.

Príjem roľníka je veľmi významnou kategóriou pre účely sociálneho zabezpečenia roľníkov. V závislosti od jeho výšky sa platia príspevky na sociálne zabezpečenie a na výstupovej strane zase určuje výšku dávok, ktoré roľník môže poberať na základe sociálneho zabezpečenia alebo poistenia. Ak zoberieme priemerný príjem roľníckeho hospodárstva v normálnych podmienkach za celok EÚ krajín rovný 100, tak v Belgicku v roku 1989 príjem takejto farmy dosahoval hodnotu 235, v Nemecku 120, Veľkej Británii 167, ale v Grécku dosahoval hodnotu 46, Portugalsku 27, Španielsku 56.

Napriek tomu, že krajiny EÚ pri formovaní podmienok jednotného trhu zdôrazňujú vytváranie rovnakých podmienok, medzi ktoré patrí aj odstraňovanie ochrannárstva, v poľnohospodárstve sa tento princíp dôsledne nedodržiava. Príkladom toho je podpora roľníkov a ich hospodárstiev prostredníctvom dotačnej politiky, ako to ukazuje nasledujúca tab. I.

Vládne dotácie tvoria značnú časť rodinných príjmov poľnohospodárov a to bez ohľadu na to, v akých podmienkach roľníci hospodária. Je možné konštatovať, že vlády krajín EÚ podporujú aj hospodárenie v nie

príliš efektívnych podmienkach. Ak by od toho upustili, mohlo by sa stať, že krajiny s lepšími podmienkami a efektívnejším hospodárením by ľahko likvidovali poľnohospodárstvo v slabších krajinách práve vďaka slabšej konkurencieschopnosti. Okrem spomínaných ekonomických výpomocí vlády poskytujú roľníckemu obyvateľstvu aj rôzny spôsob sociálnej ochrany v širšom alebo užšom rozsahu, podľa miestnych podmienok a tradícií. V ich rámci poskytujú roľníckemu obyvateľstvu aj ochranu v prípade straty pracovného príjmu v dôsledku staroby, invalidity a úmrtia, tzv. dôchodkové zabezpečenie.

DÔCHODKOVÉ ZABEZPEČENIE ROĽNÍKOV

Dôchodkové zabezpečenie sa zaraďuje do systému sociálnej ochrany, ktorá zaisťuje dlhodobú alebo trvalú náhradu pracovných príjmov. K takýmto situáciám patrí staroba, invalidita a úmrtie. Podľa toho sa spravidla náhradné príjmy označujú ako starobný dôchodok, invalidný a pozostalostný dôchodok. K pozostalostným dôchodkom sa potom zaraďuje vdovský, vdovecký a sirotský dôchodok.

Z dôvodov, že v uvádzaných situáciách ide o dlhodobé zabezpečenie náhrady pracovných príjmov, je táto oblasť sociálneho zabezpečenia veľmi náročná na financie. Ďalšími faktormi, ktoré vplyvajú na finančnú náročnosť dôchodkového zabezpečenia, je miera náhrady strateného príjmu a počet poberateľov, ktorí majú nárok na poberanie takýchto náhrad. Zvlášť v posledných rokoch sa zdôrazňuje finančné zabezpečenie dôchodkov. Príčinou je jednak starnutie európskych populácií a jednak spôsob financovania, ktorý sa prijal pri financovaní dôchodkov. Väčšina európskych krajín prijala priebežný systém financovania dôchodkov tzv. PAY-GO. V tomto systéme sa dôchodky financujú z priebežne vybraných príspevkov sociálneho zabezpečenia alebo sociálneho poistenia momentálne ekonomicky aktívnej populácie. V praktickom zabezpečení finančných zdrojov na dôchodky môže rast oprávnených poberateľov dôchodkov pri nezmenených spôsoboch financovania vyvolať rad nepriaznivých odzovov, ktoré môžu viesť aj ku generačným konfliktom, aj k problémom pri ich financovaní.

V štruktúre sociálnych dávok, ktoré krajiny EÚ poskytujú svojim občanom, pripadá najväčší podiel na dôchodky a zvlášť na starobné dôchodky. Zo všetkých dávok, poskytovaných v rámci sociálneho zabezpečenia, pripadlo v priemere krajín EÚ 37,4 % na starobné, 8,9 % na invalidné a 8,3 % na vdovské dôchodky. Ostatných 45,4 % tvorili všetky ostatné dávky.

Bližšie rozdiely medzi krajinami ukazuje tab. II. V podieloch na jednotlivé dávky sa premietajú národné odlišnosti, resp. miestne podmienky, kvalifikujúce oprávnenosť na dávku, ktoré v konečnom dôsledku vplyvajú na finančnú náročnosť pokrytia osôb oprávnených na dávku sociálneho zabezpečenia.

I. Priemerná úroveň dotácií na jedno hospodárstvo v krajinách EÚ v roku 1989 – Average subsidy level per farm in EU countries in 1989

Krajina ¹	ECU na farmu v podmienkach ²		
	NA	LFA	MA
Belgicko	5 309	10 877	–
Dánsko	3 774	–	–
Nemecko	3 855	7 694	7 676
Grécko	1 418	2 150	2 668
Španielsko	696	851	870
Francúzsko	2 947	8 724	10 796
Írsko	2 888	3 929	–
Taliansko	1 228	1 356	1 039
Luxembursko	–	5 437	–
Holandsko	2 475	–	–
Portugalsko	1 316	1 524	1 355
Veľká Británia	4 127	18 245	–
EUR 12	2 104	3 099	2 035

NA = normálne podmienky – normal conditions

LFA = zhoršené podmienky – worsened conditions

MA = horské oblasti – mountainous regions

¹country, ²ECU per farm in the conditions

Prameň – source: RICA 1987, 1989, 1989. Prevzaté z – taken from: Green Europe 1993, No. 2, s. 29.

1 Štatistiky rozlišujú normálne, sťažené a horské podmienky hospodárenia

II. Podiel dôchodkov v celkovej štruktúre sociálnych dávok v krajinách EÚ v roku 1991 v % – Share of pensions in the whole structure of social security payments in EU countries in 1991 in %

Krajina ¹	Dôchodok ²				
	starobný ³	invalidný ⁴	pozostalostný ⁵	ostatné dávky ⁶	spolu ⁷
Belgicko	34,1	8,7	11,5	45,7	100
Dánsko	36,4	8,7	0,1	54,8	100
Nemecko	29,8	8,6	12,0	49,6	100
Grécko	56,9	11,7	11,4	20,0	100
Španielsko	31,2	7,7	9,7	51,4	100
Francúzsko	37,4	5,7	7,6	49,3	100
Írsko	24,5	7,0	6,7	61,8	100
Taliansko	50,0	6,5	10,9	32,6	100
Luxembursko	32,6	11,8	16,2	49,4	100
Holandsko	31,5	22,4	5,4	41,7	100
Portugalsko	30,1	11,8	6,6	51,5	100
V. Británia	42,2	11,6	1,1	45,1	100

¹ country, ² kind of pension, ³ old age, ⁴ disablement, ⁵ survivor, ⁶ other forms, ⁷ together

Prameň – source: Eurostat, Ausgaben und Einnahmen für soziale Sicherheit, Luxemburg 1993. in: Soziale Sicherheit in Europe. Komision der Europäischen Gemeinschaften, Luxemburg 1994.

III. Výška príspevkov na dôchodkové zabezpečenie – Level of social security contributions

Krajiny s poisťným systémom dôchodkového zabezpečenia ¹				Krajiny so všeobecným zabezpečovacím systémom ²			
Krajina ³	príspevok ⁴			krajina ³	príspevok ⁴		
	celkom ⁵	zamestnanec ⁶	zamestnávateľ ⁷		celkom ⁵	zamestnanec ⁶	zamestnávateľ ⁷
Belgicko	16,36	7,5	8,86	Španielsko	29,3 ^{b)}	4,9	24,4
Nemecko	18,6	9,3	9,3	Dánsko	–	–	–
Grécko	20,1 ^{d)}	6,67	13,33	Írsko	5,3 ^{c)}	–	–
Francúzsko	14,7	6,55	8,2	Luxembursko	24,04 ^{d)}	8,34	8,8
Taliansko	27,27	8,34	18,93	Holandsko	15,85	15,85	–
				Portugalsko	35,0 ^{e)}	11,0	24,0
				V. Británia	0	–	–

¹ countries with insurance system of social security, ² countries with common social security system, ³ country, ⁴ contribution, ⁵ total, ⁶ employee, ⁷ employer

a) Poistné v takejto výške sa platí tým, ktorí boli poistení pred rokom 1992. Poistné po roku 1992 dosahuje výšku 30 %, z čoho platí zamestnanec 6,67 %, zamestnávateľ 13,33 % a 10 % platí štát. – This level of insurance is paid by those insured before 1992. After 1992, insurance level is 30%, 6,67% of which is paid by employee, 13,33% by employer and 10% by government.

b) Poistné v tejto výške zahŕňa všetky druhy poisťných rizík spolu – dôchodkové aj zdravotné. – This level of insurance includes all kinds of insurance risks – pension security as well as health security.

c) 5,0 % platia iba samostatne zárobkovo činní. Ostatní platia poisťné príspevky spolu na všetky druhy poistených situácií. – 5,0% are paid by independent earners only. The others pay insurance contribution including all kinds of insured situations.

d) 8 % dopláca štát – government contributes 8%

e) V tejto výške poisťného sú zahrnuté všetky poistené situácie. – This insurance level includes all kinds of insured situations.

f) Platí sa príspevok ako celok na všetky druhy poistených situácií. Avšak platí sa až od určitej výšky týždenného zárobku. Neplatia tí, ktorí zarábajú menej ako 73 ECU týždenne a u ostatných sa výška príspevku upravuje podľa výšky zárobku, viď kapitola zdravotné poistenie. – The contribution is paid as a total including all insured situation, but it is paid only starting from a certain weekly income up. These who earn less than 73 ECU per week pay nothing and for the others the payment is adapted according to the income (see the chapter health insurance).

Poznámka – note: Ročníci platia výšku príspevku podľa toho či sú zamestnancami alebo samostatne zárobkovo činnými osobami, platia buď vo výške celkového príspevku alebo ako zamestnanec a druhú časť za nich platí zamestnávateľ. V prípade platenia poisťných príspevkov môžu byť aj iné korekcie podľa miestnych podmienok. Ďalej sa táto poznámka týka toho, že v krajinách so všeobecným zabezpečovacím systémom, kde sú príspevky odvádzané ako celok, nie je možné z materiálov, ktoré nám boli dostupné, určiť podiel, ktorý ide na zabezpečenie dôchodkov. – Farmers' contribution is paid according to their being either employees or independent earners – they pay either the full contribution or a part of it, the other part being paid by the employer. There may be also other corrections according to the local conditions. Further, in countries with common social security system, where the contributions are paid as a whole, it is impossible to ascertain the pension contribution part from the data available to us.

Aj keď sú dôchodky v EÚ krajinách financované priebežne, potrebné zdroje sa získavajú viacerými spôsobmi. Sú krajiny, kde sa zdroje tvoria z daní. V iných krajinách hlavný zdroj financovania dôchodkov tvoria príspevky sociálneho zabezpečenia, ktoré poistenci platia v určitej výške a tie sa potom rozdeľujú podľa potreby na jednotlivé druhy sociálneho zabezpečenia. V ostatných krajinách sa zdroje dôchodkového zabezpečenia tvoria na základe platenia poistných príspevkov (zamestnancov, zamestnávateľov, samostatne zárobkovo činných osôb, poprípade štátu) na dôchodkové zabezpečenie.

Krajinou, v ktorej sú dôchodky roľníkov zabezpečené v rámci všeobecného zabezpečovacieho systému a sú financované z daní, je Dánsko. V tejto krajine sa dôchodky poskytujú v rovnakej výške všetkým oprávneným občanom na báze občianskeho princípu. Roľníci sú do tohto systému zahrnutí rovnako ako všetci ostatní občania Dánska.

Iným spôsobom sú roľníci zabezpečení v Holandsku, aj keď Holandsko má dôchodkové zabezpečenie taktiež v rámci všeobecného zabezpečovacieho systému. Z dôvodu, že roľníci sú považovaní za samostatne zárobkovo činné osoby a na tieto sa povinné schémy všeobecného zabezpečenia nevzťahujú, roľníci sa môžu poistiť na základe dobrovoľného rozhodnutia na všetky druhy sociálnych rizík, ktoré holandský systém pokrýva.

Opäť iný spôsob zabezpečenia bol vytvorený v Grécku. Je založený na poistnom princípe, ale poistné príspevky sa platia v súhrnnej sume na všetky druhy zabezpečenia (nielen dôchodkového). O tomto druhu zabezpečenia by sa dalo povedať, že v sebe spája skupinovo-zamestnanecko-regionálny princíp. Na základe tejto schémy sú zabezpečené dôchodky pre samostatne zárobkovo činné osoby a zamestnané osoby v poľnohospodárstve, ako aj iné skupiny samostatne činných osôb v regiónoch s počtom obyvateľov do 5 000 obyvateľov a obcí s menej ako 2 000 obyvateľmi, ktorí nie sú zahrnutí do iných poistných schém. Podľa tejto schémy sú zabezpečení napr. aj členovia náboženských komunit, ktoré sú činné v regióne.

Francúzsko má pre zabezpečenie roľníkov vytvorené dve samostatné poistné schémy. V rámci jednej sú zabezpečení roľníci ako samostatne zárobkovo činné osoby a v rámci druhej roľníci ako pracujúci za mzdu.

Typické skupinové zabezpečenie je vytvorené v Nemecku. Poistené sú hospodárstva a poistné sa platí vtedy, ak farma dosahuje rozlohu minimálne 4 ha.

Výška príspevku na dôchodkové zabezpečenie (poprípade v krajinách s všeobecným zabezpečením na sociálne zabezpečenie) tvorí rozdielny podiel z príjmu, ako to ukazuje aj tab. III.

Výška starobného dôchodku poskytovaná z týchto zdrojov, ktorá je garantovaná štátom, tvorí rôzne veľkú časť starobného dôchodku roľníkov. Napr. vo Francúzsku je z takýchto verejnoprávných zdrojov tvorená 50 %, v Nemecku 50 % a vo Veľkej Británii len 40 %

časť starobného dôchodku. Ostatná časť je tvorená zo zdrojov dobrovoľného alebo povinného pripoistenia, z úspor, poprípade z akcií alebo iných zdrojov. V niektorých prípadoch je to však jediný príjmový zdroj v starobe.

V prípade roľníckych starobných dôchodkov sú ešte aj tieto verejno-právne zdroje dotované vládami. Je to dôsledok nízkych príjmov roľníckeho obyvateľstva, ale aj jeho rýchleho starnutia, ktoré zvyšuje nárokovosť na starobné dôchodky. Financovanie roľníckych dôchodkov z poistných príspevkov je napr. v Nemecku zabezpečené iba z 22,5 %. Ostatná časť roľníckych dôchodkov je zo 77,5 % dotovaná z daní. V Belgicku sú dôchodky roľníkov financované z poistných príspevkov zo 63,8 % a ostatných 33,8 % sú zdroje tvorené z daní.

NÁROK NA STAROBNÝ DŮCHODOK

Podmienky, ktoré opravňujú na poberanie starobného dôchodku, upravuje legislatíva každého štátu. Prvou podmienkou, na základe ktorej vzniká oprávnenie na dôchodok, je aby oprávnená osoba bola zahrnutá do daného programu sociálnej ochrany. Ak je táto ochrana zabezpečená na základe poistného princípu, touto podmienkou je platenie poistného príspevku. V niektorých krajinách sa upravuje doba potrebného platenia príspevkov, v iných dĺžka platenia príspevkov za určité obdobie pracovného života, v ďalších je to počet odpracovaných rokov.

Veľmi významnou podmienkou je dosiahnutie dôchodkového veku, ktorý je v jednotlivých krajinách rôzny. Rozsah podmienok, poprípade náhradných riešení (sú to prípady nezamestnanosti, materskej dovolenky, vojenskej služby atď.) majú krajiny opäť variabilne upravené. Niektoré krajiny umožňujú skorší odchod do dôchodku s nárokom na plný alebo redukovaný dôchodok. Opäť rozsah nutných podmienok si stanovujú variabilne (tab. IV).

VÝŠKA STAROBNÉHO DŮCHODKU

Každá krajina má vypracovanú vlastnú formulu na výpočet výšky starobného dôchodku. Okrem použitia už vyššie zmienených kritérií sa zohľadňujú aj ďalšie faktory. V Belgicku sa zohľadňuje to, či je to dôchodok pre jednu osobu alebo pre manželský pár. Rôzny koeficient pri vymeriavacom základe platí pre mužov a ženy (1/45 pre mužov a 1/40 pre ženy).

V Dánsku je základný dôchodok v rovnakej výške pre všetkých občanov a dosahuje 940 DEM.

V Grécku je to priemer z hrubého zárobku za posledných päť rokov.

V Portugalsku sa mesačný starobný dôchodok počíta na základe príspevkov za každý kalendárny rok a tvoria ho 2 % priemerného mesačného zárobku v posledných 15 rokoch. Maximálne dosahuje 80 % a minimálne 30 % tejto priemernej sumy.

Krajina ¹	Čakacia doba ^{2, a)}	Vek ³		Možnosť skoršieho nástupu do dôchodku ⁴
		M ⁵	Ž ⁶	
Krajiny s poisťným zabezpečením⁷				
Belgicko	3 mesiace ⁸	65	60	muži v 60 rokoch ⁹
Nemecko	15 rokov ¹⁰	6,5	–	vdovy v 60 rokoch ¹¹
Grécko	300 mesiacov	65	65	–
Francúzsko	1 rok	60	–	–
Taliansko	20 rokov	65	60	neexistuje ¹²
Krajiny s všeobecným zabezpečením¹³				
Dánsko	aspoň 3 roky žiť v Dánsku ¹⁴	67	67	áno, existuje ¹⁵
Írsko	aspoň 156 týždňov ^{16, b)}	66	–	neexistuje ¹²
Holandsko	nemá ¹⁷	65	65	nie je možné ¹⁸
Luxembursko	15 rokov	65	65	áno, je možné ¹⁹
Španielsko	15 rokov	65	–	neexistuje
Portugalsko	15 rokov ^{c)}	65	62	pre nezamestnané a invalidov v 55 r. ²⁰
V. Británia	50 týždenných paušálny príspevkov ²¹	65	60	nie je možné ¹⁸

a) je to minimálna doba čakania na vznik oprávnenia poberať niektorú sociálnu dávku pri splnení požadovaných podmienok – a minimal waiting time before an entitlement for a social security payment originates with all the required conditions fulfilled

b) musí byť poisťovaný aspoň 156 týždňov pred dosiahnutím 56 rokov veku života – a person must be insured at least for 156 weeks before reaching 56 years of life

c) je potrebné dokázať 120 registrovaných pracovných dní každý rok – it is necessary to prove 120 registered working days in every year

¹country, ²waiting period, ³age, ⁴possibility of earlier retirement, ⁵men, ⁶women, ⁷countries with insurance system of social security, ⁸months, ⁹men at 60 years, ¹⁰years, ¹¹widows at 60 years, ¹²nonexistent, ¹³countries with common social security system, ¹⁴at least 3 years living in Denmark, ¹⁵yes, it exists, ¹⁶minimum of 156 weeks, ¹⁷does not exist, ¹⁸not possible, ¹⁹yes, it is possible, ²⁰for unemployed persons and invalids at 55 years, ²¹minimum of 50 weekly lump contributions

Vo Veľkej Británii je paušálny dôchodok vo výške 74 ECU týždenne pri minimálnej poisťnej dobe. Zvyšuje sa až o 9,59 ECU u mužov a 11,51 ECU u žien podľa poisťných možností z dlhšieho obdobia. Od apríla 1978 je zavedená tzv. SERPS penzia, a tá sa vzťahuje na výšku zárobku. Zvyšuje základný dôchodok o 1,25 % ročne z priemeru maximálneho a minimálneho zárobku.

V Holandsku je dôchodok pre jednu samostatne žijúcu osobu vo výške 651 ECU mesačne, pre osobu žijúcu v domácnosti s inou osobou bez ohľadu na pohlavie dosahuje výška starobného dôchodku 452 ECU pre každú osobu jednotlivu. Opäť ináč sa určuje výška starobného dôchodku pre osobu – dôchodcu s partnerom mladším ako 65 rokov. V Holandsku je starobný dôchodok nezávislý od príjmu. Plný dôchodok prislúcha každému, po 50 rokoch poistenia.

Vo Francúzsku bol priemerný ročný starobný dôchodok k 31. 12. 1990 30 109 frankov, ale poľnohospodárski robotníci dosahovali dôchodok vo výške 13 440 frankov a farmári dôchodok vo výške 17 315 frankov.

V Španielsku bol v roku 1992 priemerný ročný starobný dôchodok vo výške 1 070 426 pesos, ale u poľnohospodárskych robotníkov dosahoval výšku 669 088 pesos. V Taliansku v roku 1991 dosahovali poistenci vo všeobecných programoch poistenia pre zamestnancov dôchodok vo výške 10 625 000 lír, ale poľnohos-

podári len vo výške 6 348 000 lír. V Dánsku bol priemerný príjem zamestnanca v roku 1993 231 500 dánskych korún a dôchodok dosahoval v rovnakom období výšku 92 916 dánskych korún.

Významnou súčasťou starobných dôchodkov je ich valorizačná úprava. Mechanizmy, ktoré jednotlivé krajiny pri valorizácii používajú, zohľadňujú rôzne okolnosti. Pri starobných dôchodkoch roľníkov, ktoré sú poskytované v rámci sociálnych systémov všeobecného zabezpečenia, sa valorizačná úprava robí rovnako ako v iných skupinách.

Napr. v Dánsku sa upravujú dôchodky (základné) raz za rok podľa rastu zárobkov, v Holandsku sa upravujú dvakrát ročne – k 1. 1. a 1. 7. podľa vývoja minimálnych miezd. Vo Veľkej Británii aspoň raz ročne podľa zákona zodpovedajúceho všeobecnému vývoju cien.

V Taliansku sa do roku 1993 dôchodky vôbec neupravovali, ale od roku 1994 sa upravujú raz ročne. V Belgicku sa upravujú dôchodky automaticky o 2 %, ak sa zvýši cenový index o 2 %. V Nemecku sa upravujú raz ročne k 1. 7. podľa vývoja čistých zárobkov, v Španielsku tiež automaticky v závislosti od vývoja cien.

NÁROK NA INVALIDNÝ DÔCHODOK

Vo väčšine európskych krajín sa sociálne zabezpečenie pre prípad invalidity realizuje v rámci povinného

sociálneho zabezpečenia a na podobných zásadách ako dôchodkové zabezpečenie pre prípad staroby. Teda buď v rámci poisťných programov, alebo programov všeobecného zabezpečenia. Vo vnútri týchto dvoch skupín môžu byť programy veľmi odlišne organizované.

Okrem iného sa tieto rozdiely spájajú s definovaním invalidity. Na prvé miesto sa vždy stavia podmienka obmedzenia možnosti alebo úplná strata možnosti získavať prostriedky obživy prácou. Rozdiel je napr. v tom, či táto prekážka vznikla v dôsledku úrazu², choroby alebo je od narodenia.

Medzi krajinami sú rozdiely aj podľa toho, akú mieru straty schopnosti získavať prostriedky obživy prácou uznávajú pri definovaní, a to tak čiastočne, ako aj úplnej invalidity. V Belgicku sa pracuje s minimálnym zostatkom schopnosti práce človeka a za taký považujú 30 % pri telesnom poškodení a 20 % pri duševnom poškodení. Za minimálnu hranicu sa považuje 60 % zostatku schopnosti pracovať.

V Dánsku v podstate vlastná definícia ani nie je. Za invalidov sa považujú tí, ktorí potrebujú akúkoľvek pomoc a podporu k rozvinutiu práceschopnosti.

Krajiny sa medzi sebou odlišujú aj v takom kvalifikačnom momente, ako je doba priznania invalidity, ktorú v konečnom dôsledku vždy priznáva lekár. Kvalifikovanie zdravotného stavu, kedy sa uznáva ako choroba a kedy je to už invalidita, má význam pre fondy, ktoré zabezpečujú náhradu príjmu pri prerušení práce. Napr. v Nemecku, ale i Rakúsku, kde je invalidita zabezpečovaná z dôchodkových fondov, majú fondy svoje vlastné rehabilitačné zariadenia. V nich poskytujú spoločenskú a zdravotnú rehabilitáciu, ktorou sa usilujú prinavrátiť postihnutému čo najviac pracovných síl, aby sa mohol vrátiť do práce.

Rozdiely v ponímaní invalidity medzi krajinami je možné vydedukovať aj podľa názvu dávky, ktorú krajiny takýmto osobám poskytujú, ak daná situácia nastane. Belgicko poskytuje invalidným roľníkom finančné dávky, Grécko paušálne dôchodky, Nemecko dôchodky, Španielsko dôchodky, Taliansko invalidné dávky, atď. V Holandsku sa musia farmári pre tento druh rizika poistiť zvlášť, ak chcú, aby im v prípade vzniku takejto situácie bola poskytovaná určitá náhrada príjmu.

Jedinou krajinou, ktorá nemá povinné invalidné zabezpečenie pre roľníkov, je Írsko. V prípade, že by takáto situácia nastala, však vytvára možnosti riešenia takýchto situácií inými spôsobmi. Čiastočne je takáto situácia riešená poberaním dávky v chorobe – trvá 12 mesiacov – a po uplynutí 12 mesiacov sa poskytujú dávky v rámci garantovaných miním.

Základnou podmienkou vzniku nároku na náhradu príjmu v prípade invalidity je to, aby bola táto situácia zahrnutá do zákonného sociálneho zabezpečenia. Nerozhoduje, či je pokrytá v rámci špeciálnych programov alebo v rámci štátneho zaopatrenia.

K ďalším podmienkam patrí stanovená doba buď platenia príspevkov, alebo počet odpracovaných rokov a taktiež miera straty schopnosti pracovať.

V Belgicku, aby vznikol nárok na finančnú dávku v invalidite, je stanovená čakacia lehota v rozsahu šiesti mesiacov pre povinne poistených a 12 mesiacov pre dobrovoľne poistených. Finančná dávka sa začína vyplácať po uplynutí možnosti poberať nemocenské dávky a vypláca sa až do obdobia, kým osoba dosiahne dôchodkový vek. Výška dávky závisí od počtu závislých členov v rodine.

V Nemecku je čakacia lehota v dĺžke piati rokov povinného poistenia. Začína sa vyplácať po určení miery pracovnej neschopnosti a vypláca sa až do veku 65 rokov. Výška dávky zohľadňuje rodinný stav poberateľa dôchodku a obdobie, počas ktorého boli platené poisťné príspevky.

V Grécku je čakacia lehota stanovená na päť rokov. V prípade invalidity sa vypláca roľníkom paušálny dôchodok vo výške 72 ECU na mesiac.

Vo Francúzsku sa vyžaduje dokázať platenie príspevkov aspoň za obdobie 12 mesiacov pred obdobím, kedy daná situácia nastala. Po uznaní splnených podmienok sa vypláca paušálny dôchodok. Ak ide o čiastkovú invaliditu, vtedy jeho výška dosahuje 3/5 dôchodku. Dôchodok sa zvyšuje v prípadoch, ak je potrebná ošetrovateľská pomoc. Vypláca sa do veku, kedy vzniká oprávnenie na starobný dôchodok.

Čakacia lehota v Taliansku je stanovená piatimi rokmi, z ktorých aspoň tri musia byť v posledných piatich rokoch pred vznikom situácie. V prípade uznannej invalidity sa vyplácajú invalidné dávky. Tie sa vyplácajú od času uznania až po vek starobného dôchodku.

Rozdiely sú aj v krajinách, ktoré zabezpečujú roľníkov pre prípad invalidity vo všeobecných programoch. V Dánsku sa vyžaduje byť aspoň tri roky rezidentom vo veku života od 15 do 67 rokov.

V Luxembursku sa požaduje aspoň 12 mesiacov poistenia za posledné tri roky pred vznikom situácie. Tie-to podmienky sa nevyžadujú, ak invalidita vznikla v dôsledku akéhokoľvek úrazu alebo v dôsledku choroby z povolania.

Holandsko nemá určené žiadne kvalifikačné podmienky.

V Portugalsku sa vyžaduje aspoň päť rokov poistenia. V špecifických prípadoch sa invalidita začína kvalifikovať po 1 095 dňoch choroby a poberania nemocenských dávok. Vo Veľkej Británii treba dokázať, že osoba oprávnená na invalidné dávky poberala aspoň 168 dní nemocenské dávky, v dôsledku ktorých bol v tomto období prerušený pracovný proces plus ďalšie podmienky, ktoré bližšie určujú, či to boli dávky štátne alebo z fondov.

² Definovanie úrazu u roľníkov, ale u samostatne zárobkovo činných osôb vôbec je sťažené tým, že je náročné rozlíšiť kedy je úraz pracovný a kedy nie je pracovný. U roľníkov sa pracovisko s domácnosťou často zhodujú.

NÁROK NA POZOSTALOSTNÝ DŮCHODOK

Podobne ako zabezpečenie roľníkov pre prípad invalidity je aj zabezpečenie pre prípad úmrtia žiadateľa zahrnuté spoločne do dôchodkového zabezpečenia vo väčšine krajín. Je aj podobným spôsobom financované a inštitucionálne administrované. Dávky, ktoré sa vyplácajú v týchto prípadoch, sa označujú ako vdovské/vdovecké a sirotské dávky alebo dôchodky.

Sociálne zabezpečenie roľníkov pre prípad úmrtia je spravidla povinné bez ohľadu na to, v akom zabezpečovacom systéme sa realizuje. Avšak rozsah podmienok, ktoré je nevyhnutné splniť, aby vzniklo oprávnenie na dávku, sa v jednotlivých krajinách líši.

V Belgicku je čakacia lehota určená tromi mesiacmi, v Nemecku piatimi rokmi, Grécku 36 mesiacmi, Francúzsku 500 dňami v posledných piati rokoch pred vznikom situácie, v Taliansku piatimi rokmi, z ktorých najmenešom tri musia byť obsiahnuté v posledných piati rokoch.

V Írsku sa vyžaduje, aby bolo aspoň 156 týždňov v pracovnom živote poistených, v Luxembursku sa požaduje aspoň 12 mesačné poistné obdobie, v Holandsku sa vyžaduje poistenie v čase úmrtia, v Portugalsku zahrnutie do poistenia aspoň na obdobie 36 mesiacov, vo Veľkej Británii majú nárok všetci, ktorí platia príspevky, a ostatných je toto zabezpečenie realizované podľa iných schém.

Formula na určenie výšky tejto dávky je rôzna v jednotlivých krajinách EÚ.

V Belgicku je vdovská a vdovecká penzia vypočítaná vo vzťahu k plateným príspevkom. Dosahuje 80 % starobného dôchodku. V prípade, ak nie je vyplácaný starobný dôchodok, výška vdovského dôchodku závisí od veku zomrelého. Vypláca sa po celý život. Valoriňuje sa podľa toho, ako sa vyvíjajú životné náklady.

V Nemecku sa vypláca vdovský, vdovecký a sirotský dôchodok. U sirotských dôchodkov sa zohľadňuje, či ide o dieťa jednostranne alebo obojstranne osirelé. Podľa toho sirotský dôchodok dosahuje 1/4 alebo 1/2 dôchodku, ktorá prislúcha osamelej osobe. Taktiež sa valorizuje k 1. júlu ako starobný a invalidný dôchodok.

V Grécku sa pozostalostný dôchodok vypláca paušálne vo výške 72 ECU mesačne.

Španielsko okrem vdovského a sirotského dôchodku poskytuje aj ďalšiu pomoc pri úmrtí žiadateľa, napr. dávky ostatným členom domácnosti. Poskytuje dávky neobmedzený čas, až dovtedy, kým sa základná situácia nezmení v takom zmysle ako to stanovuje zákon. Celková výška týchto pomocí závisí od počtu členov domácnosti.

Vo Francúzsku sa poskytuje pozostalým dôchodok v závislosti od dôchodku zosnulého. Jeho výška je určená paušálne a k nej sa pripočítava 50 % dôchodku závislého od výšky platených príspevkov.

V Taliansku dostáva manželský partner 60 % invalidného alebo starobného dôchodku poistenca a 20 % pre dieťa z rovnako určeného dôchodku. Iné podmienky sa uplatňujú, ak zomrelý nemal dôchodok. V Taliansku

sa pozostalostné dávky vzťahujú aj na súrodencov a rodičov alebo iných pozostalých v domácnosti poistenca a dosahujú 15 % invalidného alebo starobného dôchodku zosnulého. Dávky sa upravujú každoročne podľa vývoja životných nákladov.

V Dánsku platí nová úprava pozostalostných dôchodkov od roku 1992. Ak je pozostalý vo veku menej ako 62 rokov, v takom prípade nemá nárok na vdovský dôchodok. Nárok vzniká len z časti doplnkového dôchodku, nie zo základného, pretože na základný dôchodok má nárok každý rezident. Pozostalostný dôchodok, ktorý sa vypláca naraz ako celková suma, sa upravuje podľa výšky poberanej dodatočnej penzie.

Írsko vypláca dávky v závislosti od veku pozostalého. Ak je pozostalý vo veku pod 80 rokov, vtedy sa vypláca dávka vo výške 81 ECU a ak vo veku nad 80 rokov, potom vo výške 87 ECU mesačne. Dodatočná suma sa vypláca vdovám žijúcim osamelo. Ak sú vo veku pod 66 rokov, vtedy výška dávky dosahuje 6,06 ECU týždenne. Sirotský dôchodok sa vypláca do 18 rokov veku dieťaťa, poprípade do 21 rokov, ak sa pripravuje na povolanie. Jeho výška je 51 ECU týždenne.

V Holandsku sa vypláca len vdovská a vdovecká penzia, a to vo výške 820 ECU mesačne. Ak je vdova alebo vdovec so závislými deťmi mladšími ako 18 rokov, vtedy sa k tejto sume pripočíta 122 ECU mesačne. Naviac sa vypláca tzv. holiday allowance v sume 51 ECU pre ovdovelého a 73 ECU pre ovdovelého s deťmi.

V Portugalsku vdovský dôchodok tvorí 60 % starobného alebo invalidného dôchodku zo sumy, na ktorú by mal poistenec nárok v čase úmrtia. Deťom sa po úmrtí rodiča vypláca sirotský dôchodok do veku 18, resp. 25 alebo 27 rokov, ak sa pripravujú na povolanie. Vypláca sa vo výške 20 % pre jedno, 30 % pre dve a 40 % pre tri a viac detí. Bez obmedzenia veku dieťaťa sa sirotský dôchodok vypláca v prípade handicapovaných detí.

Vo Veľkej Británii výška vdovského dôchodku závisí od veku vdovy a času, kedy manželský partner zomrel. Pri úmrtí manžela sa vypláca celková suma vo výške 1 279 ECU a potom materské a vdovské dávky, ktoré sa vyplácajú od prvého utorka po smrti manžela. Vyplácajú sa vo výške 74 ECU na týždeň, pokiaľ je v starostlivosti vdovy dieťa spĺňajúce kvalifikujúce podmienky. Vdove sa dávky zvyšujú o 14,07 ECU týždenne na každé dieťa, ktorému sa vyplácajú detské dávky.

ZÁVER

V príspevku sme sa zaoberali sociálnym zabezpečením roľníkov v krajinách EÚ s osobitným zameraním na dôchodkové zabezpečenie, ktoré patrí medzi najnáročnejšie na finančné zdroje zo všetkých sociálnych dávok. Ako ukazujú poznatky z krajín EÚ, tieto krajiny vytvorili navonok veľmi podobné spôsoby dôchodkového zabezpečenia roľníkov, vo vnútri sa však značne odlišujú. Odlišnosti sú hlavne v tvorbe zdrojov na dôchodkové zabezpečenie, ale aj v podmienkach

oprávňujúcich na získanie dôchodkov z daného systému zabezpečenia – ako je rozdielny dôchodkový vek, čakacia doba na vznik oprávnenia na dôchodok, výška garantovaného dôchodku v porovnaní s predchádzajúcim zárobkom atď.

LITERATÚRA

A short survey of social security in the Netherlands. Ministry of Social Affairs and Employment, August 1994.

European social policy. (Options for the Union) Green Paper. Brussels 1994.

Green Europa. 1993, No. 2.

Social Europa. Supplementary pensions in the European Union. Supplement 1994, No. 3.

Social protection in the member states of the European Union. Situation on 1 July 1994 and evolution. Luxembourg 1995.

Soziale Sicherheit in Europa. Luxemburg 1994.

Došlo 26. 2. 1996

Kontaktná adresa:

PhDr. Bernardína Bodnárová, CSc., Prognostický ústav SAV, Šancová 56, 811 05 Bratislava, Slovenská republika, tel. 07/395 275, fax: 07/395 029

THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN SLOVAKIA AND NEW LEGAL ENTITIES IN PRIMARY PRODUCTION

VÝVOJ POĽNOHOSPODÁRSTVA NA SLOVENSKU A NOVÉ PRÁVNE FORMY V PRVOVÝROBE

I. Námerová

Research Institute of Agricultural and Food Economics, Bratislava, Slovak Republik

ABSTRACT: The paper addresses the question of the form that Slovak agriculture is taking in the transition from a socialist to a market economy. Specifically it uses case study materials, backed up with up-to-date statistics, to examine the extent to which private farming or farming organized within some sort of corporate structure is becoming the norm. *Theoretical issues:* The paper questions the assumption that under the transition to a market economy the most appropriate form of agricultural production would be the family farm. Rather, it stresses the hypothesis that co-operatives will gradually transform into corporate forms of private ownership, such as limited liability companies, in which, for the most part, it is the former management of the co-operatives that become the major shareholders. A concomitant of this will be a further reduction in the numbers employed full time in agriculture.

co-operatives, state farms, collectivization, transformation, joint-stock company

ABSTRAKT: Príspevok sa zaoberá vývojom slovenského poľnohospodárstva od začiatku 20. storočia až po súčasnosť. Prechod od súkromného poľnohospodárstva ku kolektívnemu hospodáreniu na Slovensku nebol dobrovoľný. Sociálne dôsledky tohto procesu pretrvávajú dodnes. Napriek negatívnym dôsledkom kolektívizácie sa poľnohospodárske družstvá stali akceptovateľnou súčasťou mnohých obcí. Prechod na súkromné hospodárenie západoeurópskeho typu, kde základom sú rodinné farmy, sa doteraz nepresadil vo väčšom rozsahu. Mnohí členovia družstiev nie sú ochotní niesť riziko a individuálnu zodpovednosť a ani ďalšie ekonomické podmienky nie sú natoľko priaznivé, aby sa tento typ hospodárenia v blízkej budúcnosti mohol stať dominantným. Hypotéza, že sa družstvá pretransformujú na iné nové právne formy, ako sú akciová spoločnosť, spoločnosť s ručením obmedzeným, je skôr pravdepodobná. Poľnohospodárske družstvá sa pretransformovali podľa transformačného zákona väčšinou na družstvá nového typu, ale postupne vznikajú aj iné formy (S.R.O., akciové spoločnosti). Dôsledkom tohto procesu je i znižovanie zamestnanosti v poľnohospodárskej prvovýrobe. Príspevok obsahuje štatistické dáta o vývoji slovenského poľnohospodárstva, druhá časť je prípadová štúdia, ktorá pojednáva o transformácii družstva na akciovú spoločnosť.

družstvá, štátne majetky, kolektívizácia, transformácia, akciová spoločnosť

INTRODUCTION

In the 19th century, and at the beginning of 20th century Slovakia was an agrarian country, with the majority of the population employed in the agrarian sector. This period was characterized by the fact that majority of farms had an acreage of up to 5 ha. At present, Slovak agriculture is dominated by agricultural co-operatives that originated after 1948. In Slovakia, co-operatives had already been established in the 19th century. They were genuinely voluntary. The first self-help agricultural co-operative in Slovakia was founded in 1845 (Farmer Association at Sobotište) (Martulík 1995). The association assisted rural people in the solution of their economic, moral and social problems. At the end of the 19th century, further agricultural co-operatives arose, namely credit, buying and selling and

insurance co-operatives. During the first Czechoslovak Republic (1918–1939), production co-operatives played a significant role, particularly dairy, land improvement, food, warehousing, machinery and pasture co-operatives. In 1948, political changes and a new government strategy were initiated in Czechoslovakia. Slovakia began to be strongly industrialized. The total structure of employment was changed: while in 1930 56.7% of total inhabitants worked in agriculture, by 1950 the proportion was reduced to 41.9% (Vojček 1972).

Significant changes occurred in agriculture after the 1948 election which concerned mainly the ownership of land. The new Land Reform Act was approved in 1948 (no.46/1948 Coll.). According to this law, land exceeding 50 ha was forcibly bought out, as well as the land which was not worked by the owner. Originally,

the land was to be distributed among small farmers or the landless and state co-operatives were also considered. The forced buying out was in fact confiscation because no compensation for land was paid (Rychlík 1993).

The process of collectivization started in 1949 when the Act on Agricultural Co-operatives (No. 69/1949 Coll.) was approved. The last remnants of private farming were liquidated. The original intention of the land reform in Slovakia of 1945–1950, allotting land to small farmers and the landless, was not fulfilled, just the contrary, large land ownership was broken up and the process of forced collectivization commenced which lasted until 1970s. The process was concluded in the 1970s by creating large enterprises which were created by merging several co-operatives located in a number of villages. The 1980s brought specialization of the production. The trend was towards large-scale forms of production.

STATE FARMS AND THEIR POSITION IN AGRICULTURE

Beside co-operatives, state farms were other producers of agricultural products. The first state farms were established in 1945, their acreage being still low in the whole Slovakia. State farms acquired land from the resumed territory of southern Slovakia (a territory of 10,606 ha which had belonged to the Czechoslovak Republic until 1938). They also acquired confiscated property of Germans and Hungarians as well as the land of individuals who were proclaimed national traitors. In the following period (1953–1956), the state farms took over the land from co-operatives that had fallen apart or had insufficient membership. State farms were intended to act as a model for others – co-operatives and privately farming farmers, with a good level of mechanization and high level of organization of work, but they were unable to fulfil this task. In 1945 they farmed 27,754 ha of land (Vojáček 1972). State farms were mostly oriented towards plant breeding and improving species. They also had livestock production specializing mainly in breeding. State farms suffered from high labour turnover.

The consequences of collectivization

Co-operatives (state farms), which initially were created involuntarily, gradually took on social functions in

the villages (the provision of meals for members of the co-operative and pensioners, setting up nurseries and kindergartens, the provision of employment for people who could not find jobs elsewhere) thus becoming accepted component parts of the village. The co-operatives built modern farm buildings, farming premises and equipment and administrative centers. Many large scale co-operatives were prosperous and, with the assistance of the state subsidies, agriculture managed to supply the population with food. On the other hand, the process was accompanied by moral damage which cannot be eliminated overnight. The farmer who once bore full responsibility for production and farming in its entirety, gradually lost these values when working for a co-operative. Collective responsibility replaced the feeling of personal responsibility. At present, a large number of co-operative members do not want to bear responsibility in business mainly because they want to avoid risk. They find retaining their labor contracts more advantageous because responsibility remains with the management.

AGRICULTURE AFTER 1989

By the end of 1992, agricultural co-operatives have been transformed into new commercial entities according to Transformation Act No. 42/1992 Coll. Even members of co-operatives without ownership of land became owners in the co-operatives, their property shares being derived from their work participation in the co-operative. A large proportion of property shares are owned by non-members of co-operatives (about 41% in Slovakia), by people who are owners of land. The decisive proportion of agricultural co-operatives has opted for the co-operative business form. Besides co-operatives, limited liability companies have been created. The number of small and medium-size co-operatives has increased. Their number increased significantly in the period of 1989–1993. The following table I depicts this development.

The privatization of state farms began in 1993. Similarly to co-operatives, large enterprises were divided into smaller ones. Currently there are approximately 140 state farms registered with the acreage of around 2,400 ha. State farms presently farm approx. 30% of the total farm land. Only one state farm was included in the first wave of privatization, whereas 120 state farms were included in the second wave. The principal

I. Present structure of co-operatives

Year	> 500 ha	501–1 000 ha	1 001–1 500 ha	1 501–2 500 ha	2 001–2 500 ha	< 2 500 ha
1989	1	30	91	101	105	302
1990	7	44	113	116	118	282
1991	46	159	201	164	115	213
1992	55	186	212	168	115	210
1993	55	192	226	169	115	195

privatization methods used were public auction and direct sale. On the whole, privatization of state farms is sluggish.

The number of private farmers is increasing only very slowly. Different sources of registers on the number of private farmers give different data. The main problem is to define precisely the term private farmer. The number of farmers working larger holdings, i.e. more than 50 ha, is very small. More than 60% are private farmers who work 2–5 ha of land. According to regional statistics, there were 20,000 of private farmer in 1994 (Selected data... 1995). Employment in agricultural primary production has decreased over the last five years (1990–1994) by 169,000 persons, i.e. by more than a half (52.1%). The most dramatic decline has been seen in agricultural co-operatives (by 58.7%). In state sector, the decline was by approx. 15,500 persons (i.e. 36.7%). Relative employment measured per 100 ha of agricultural land decreased from 13.28 workers in 1989 to 6.36 in 1994. In 1994, there were 6.79 workers per 100 ha in agricultural co-operatives in the Slovak Republic and 6.63 workers per 100 ha in the state sector (B u c h t a 1995). The economic results in 1993 and 1994 were more favorable but the differentiation is still evident. While the situation of indebted enterprises is aggravated, the enterprises without debts are getting better results.

During the last years, there have been distinct changes in the number of workers according to different legal forms. The number of workers according to dif-

ferent legal forms in 1993 is shown in the following table III.

From among all legal forms studied, joint-stock companies exhibited the best economic results. Their pre-tax profits amounted to 22,737,000 Sk, while those of agricultural co-operatives were – 226,420,000 Sk (Selected economic... 1995).

Similarly, the highest average wage in the last quarter of 1994 was achieved in the joint-stock companies (6,757 Sk) with the growth index of 126.2 compared to the previous year. The average wage in agricultural co-operatives was 5,069 Sk in 1994, the lowest wage achieved in state enterprises (Selected economic... 1995).

CASE STUDY

At the beginning of 1995, we conducted research in the transformed agricultural co-operative in N.M. It was an interesting case study because it concerned one of the first agricultural co-operatives that was transformed into a joint-stock company.

Characteristics of the original agricultural co-operative

The agricultural co-operative in N.M. farmed in the southern region of Slovakia which has excellent climatic conditions for agricultural production. Prior to

II. The development of the number of state farms

Year	> 500 ha	501–1 000 ha	1 001–1 500 ha	1 501–2 000 ha	2 001–2 500 ha	2 501– 3 500 ha	< 3 501 ha
1989	0	0	1	0	3	6	60
1991	2	0	2	1	3	7	60
1992	8	6	8	8	6	10	55
1992	5	10	12	11	7	10	50
1993	6	12	11	11	9	10	49

III. The development of number of workers

Legal form	Number of workers in		Number of workers in	
	1993	(%)	1994	(%)
Co-operatives	131,580	73.7	114,165	73.4
State institutions	38,566	21.7	31,989	20.6
Joint-stock companies	4,580	2.7	5,622	3.6
State contribution organizations*	2,185	1.4	1,816	1.2
Limited liability companies	753	0.5	1,816	1.2
Total	178,809	100.0	155,699	100.0

* partially state-subsidized organizations (so-called state contribution organizations)

Note : This table does not contain data on new legal entities up to 25 employees.

Source: Employees and selected economic parameters in agriculture from the beginning to the end of the years 1993, 1994, Slovak Statistical Bureau 1994, 1995

transformation in 1992, the co-operative employed 487 working members, 140 of which were women.

The agricultural co-operative in N.M. was established in 1976 through the merger of two cooperatives. It comprised three production centers and one mechanization center. Following the merge, the co-operative specialized in plant and livestock production. The co-operative farmed 3 938 ha of land. The livestock production was mainly oriented to raising cattle and pigs. Plant production centered on wheat, barley, peas, sunflowers, corn and other fodder crops. The agricultural co-operative did not have any sideline production or any other non-agricultural production at that time.

Top management then comprised 10 people. The chairman of the co-operative was a university graduate. He no longer works in this enterprise. Working pensioners comprised about 10% of the total labor force. Most of them retired for good during the period of transformation of the co-operative into the joint-stock company. Salaries in the co-operative were relatively higher compared to other state enterprises. The co-operative employed mostly people coming from the surrounding villages. Management – employee relations in the past were characterized as very good. The agricultural co-operative did not have its own child-care center. Provision of canteen and recreation for employees were significant features of employee social care. The agricultural co-operative owned a recreation resort in the attractive recreation area of the High Tatra Mountains.

In the socialist period, the co-operative was successful and profitable.

Characteristics of the newly created enterprise

The transformation of the co-operative into the joint-stock company was executed on the basis of the Act on Transformation No. 42/92. In the first stage, a General Meeting of entitled persons, totaling 1500, was held. Similarly to other co-operatives, the landowners – non-members of the co-operative outnumbered the landowners who were simultaneously members of the co-operative. The structure of the owners was as follows:

- 101 members of the co-operative-owners of land
- 510 members of the co-operative without ownership of land
- 889 landowners – non-members of the co-operative.

More than 1000 entitled persons attended the General Meeting. They were informed about the transformation procedure. A Transformation Committee made up of nine members was approved at the Meeting. This figure was in line with the Transformation Act being derived from the total number of entitled persons.

The Management Board of the co-operative prepared materials for the final balance and materials for calculating shares and their sale. All entitled persons had the right to purchase property shares. The Mana-

gement Board of the co-operative had designed a transformation project on the basis of all available materials. Subsequently, the General Meeting was summoned at which the transformation project was approved. After the project had been approved, the owners of the transformed property held yet another General Meeting. The Management Board of the co-operative proposed to turn the cooperative into a joint-stock company.

The Transformation Act 42/92 permits several legal forms of enterprise. Most co-operatives in Slovakia have been transformed into agricultural co-operatives of a new type. One of the crucial questions of the research conducted was to illuminate what affected the selection of a new legal form and who initiated the idea of establishing a joint-stock company. In addition, it was also interesting to find out how the new idea was received by the owners of the property shares.

The entitled persons were allotted the property shares in line with the criteria set forth in the Transformation Act. The property share included the property deposited (at the time of collectivization), shares for direct sale, and shares from net assets set aside for transformation calculated according to three criteria:

- 50% for land brought in
- 30% for property brought in
- 20% for years worked.

Three main social groups pursuing different interests arose from amongst the entitled persons:

- a group which adopted the idea of establishing a joint-stock company and becoming share-holders
- a group that took land back in order to farm it privately
- and a group of the undecided who had not yet made up their mind whether to farm the land individually or invest their property in the joint-stock company.

Hypothetically, the third group could incline to either private farmers or could invest its property in the company. The managers of the company strove to attract the undecided group of owners so that they joined the company. It would solve the problem of having to buy out their portions within the date set by the law. The managers stated the minimization of the possibility to have the company broken to pieces by having to return the property to a large number of legitimate owners within the deadline set by law as one of the main reasons for selecting the form of joint-stock company. The former property of the cooperative is currently owned to a larger extent by shareholders. Their main concern is to increase the prosperity of the enterprise. They receive their share from profits and rental of land.

Conversely, in most other co-operatives the main threat is giving back property shares to their owners, since their share in the total assets is not negligible. For this reason, an amended transformation act was initiated by the Association of Co-operative Farmers to preclude a situation in which every entitled person could take his or her property out of the co-operative.

The establishment of the joint-stock company

The joint-stock company was established at the end of 1992 following the approval of the transformation project. There are two types of shares in the company. First there are shares issued bearing the owner's name. These could only be acquired by the founding members of the joint-stock company. They can be sold only with the consent of the Management Board. The price of one share was set at 6,000 Sk, while 1,000 Sk was deposited to the Reserve Fund. The shareholder thus gets the share value of 5,000 Sk. These shares give the owner the right to vote about matters, such as the election of the Management Board. In addition to these shares in the name of the owner, the shareholder also gets shares derived from the volume of his share of the property that he brought into the co-operative and an entitlement related to the years worked (or purchased). Most shareholders do not own many shares. This stems from the fact that, similarly to other places in Slovakia, only a few land owners owned extensive lands and property. The stocks can only be purchased in the local market, they cannot be sold in the stock market. From this aspect, the company can be defined as a closed company which is not open to public.

Basic rights of the shareholder

Each shareholder receives annually the dividend from profits and, if he is an owner of land, he also gets a rental income from the land.

- The shareholder has the right to elect the board proportionate to the number of shares owned.
- He also votes about how profits will be divided.
- He has the right to be informed about the future economic intentions of the company.

The founders of the joint-stock company did not necessarily have to be members of the agricultural co-operative.

The main purpose behind having stocks issued in the name of the owner was to protect the company from being sold out.

The farming of the company

The joint-stock company began to farm 3,470 ha, of which 1,800 ha was rented land, 1,430 ha was unidentified land rented from the Land Property Fund, and 240 ha were rented from private owners. In the future, they plan to increase the acreage of the land farmed by encouraging their shareholders who own land in the neighboring villages to ask it back and put it at the disposal of the company.

The production orientation of the company is similar to that prior to 1992.

The company has three production centers - plant production, livestock production and a mechanization center.

The company is more oriented to plant production; livestock production, especially milk production, is not profitable (the management of the company termed it as a social activity).

The financial situation is significantly affected by the fact that the company has almost no credits and thus is at an advantage compared to other enterprises whose debts increase from year to year due to high interest rates. More than a half of agricultural enterprises in Slovakia have operated at a loss in recent years. This joint-stock company is not one of those enterprises, just the opposite, it is a profitable company. Each year, part of its income is invested in new technology and equipment. Last year, 5 million Sk was invested in development and 13 million Sk in improving livestock production.

While in the past the main problem was the poor work ethic of the labour force, today these problems are less pressing. Cases where employees grossly violate working rules can be resolved by the termination of their employment contract. At present, irrecoverable claims, that is to say unpaid bills to the company, present a major problem, which - if returned - could stimulate the introduction of new technology of production.

Consequences of the joint-stock company rise

At the beginning of 1990, the enterprise had more than 500 employees. As a result of transformation changes, there was a significant decrease in the number of employees. The company has currently 277 employees. Management claims that the number is still higher than required but strives nevertheless to maintain employment. The main reasons are social aspects of the employment policy. Only those employees who had significantly violated work discipline have been thrown off. This joint-stock company might be regarded as one big family enterprise. Shareholders live in the same villages and even those who live in other areas have maintained social attachment to their former home area. They have inherited land titles from their parents and grandparents and in most cases still have relatives in the villages. They have social attachment to their former home area and through their shares they are further connected to its welfare.

If we compare the possibilities of decision making in the transformed co-operative and in the joint-stock company, we will find a similar principle at work. The members of the co-operative have the right to comment the intentions of the co-operative at a membership meeting, the shareholders meet twice a year at the general meeting in which they can influence the ballot through the weight of their stocks. The main difference between the classical form of the co-operative and the joint-stock company under consideration is seen in the fact that shareholders receive dividends from the profits,

and they can influence the future business intentions of the management at the General Meeting.

It seems that the development in the business behavior of transformed co-operatives or other new legal forms is to a significant extent affected by the management and its business interests.

CONCLUSION

In the Slovak agriculture, further changes occur resulting from the transformation to the market economy. Significant changes occur in employment in agriculture. Recent years have seen a significant reduction in the labour force. Agricultural co-operatives still remain the dominant producers of agricultural products. According to statistics, the number of enterprises of other legal forms is increasing, with joint-stock companies being the most numerous. Joint-stock companies are promising, showing best economic results in 1994. We believe that future developments will be affected mainly by the legislative conditions which will play a role in the further development of commercial forms in agriculture.

A significant aspect of the transformation of co-operatives is the question of what affected the selection of new legal form in the transformed co-operatives. Our findings indicate that the initiative in the selection of new legal form came mainly from the ranks of former management. Depending on the decision made by the manager, the former co-operative was transformed either to a new type of co-operative or to another legal

form. After transformation, former co-operatives are creating different types of business form, such as, for example, co-operatives of shareholders, co-operatives controlling a number of limited liability companies, co-operatives entering into management contracts with other co-operatives, joint-stock companies. We believe that the success of these enterprises in the future will be affected by the ability of management to improve their economic results.

REFERENCES

- BUCHTA, S.: Social and economic aspects of the development of employment and average wage in agrarian sector. In: *Práca a mzda*, Vol. 5, 1995, pp. 16–17.
- Employees and selected economic parameters in agriculture from the beginning of the year to the end of 1993, 1994. Slovak Statistical Bureau 1994, 1995.
- MARTULIAK P.: Hundred and fifty years of Slovak co-operatives 1845–1995.
- RYCHLÍK, J.: Land Reform in Slovakia in the years 1945–1950. In: *Historic časopis* 41, 1993, No. 4, p. 409.
- Selected data on regions in the Slovak Republic for 1994. Slovak Statistical Bureau, Bratislava 1995
- Selected economic parameters and employees in agriculture for the Slovak Republic by district from the beginning of the year to the end of 1994. Slovak Statistical Bureau 1995.
- VOJÁČEK A.: The development of socialist agriculture in Slovakia. Bratislava 1972.

Arrived on 19th November 1995

Contact address:

PhDr. Iveta Námerová, Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Trenčianska 55, 824 80 Bratislava, Slovenská republika, tel. 42 7/521 38 57, fax: 42 7/212 547, e-mail: namerova@vuepp.sanet.sk

FAMILY FARMING IN HUNGARY – PRIVATIZATION AND THE CRISIS OF TRANSITION

RODINNÉ FARMY V MAĎARSKU – PRIVATIZÁCIA A KRÍZA TRANSFORMÁCIE

I. Kovách

Institute of Political sciences, Budapest, Hungary

ABSTRACT: The agricultural re-structuring in Hungary has been accompanied, similar to other post-socialist countries, by contraction of demand, price-cost squeeze, production and income decline and by adversely effecting turbulences in regard to settlement of ownership rights to land and property. In Hungary, before the system change, a significant proportion of farming was run by small scale farms which were linked to large scale farms through deliveries and supplies. The expectation that the existence of these farms would ease the agricultural restructuring by creating a human and capital base for the emergence of western type family farming, did not become true. Nevertheless, parallel to the decline of the proportion of land, operated by cooperatives, a significant number of individual farms (there were 1,280,000 of them in 1994) emerged, being prevalingly part time and subsistence farms. The number of new viable farming entities represented by limited companies had been growing and gaining significancy in the overall farm structure. According to Statistical Office surveys, among the largest individual farms (with farm output worth over 500,000 HUF), a concentration process took place between 1992 and 1995. The proportion of farms operating less than 1 hectare land decreased from 52% to 28%. At the same time, the number of farms sized 21–100 hectares rose three times. The increase of the farm size correlates with the proportion of leased land under operation. In 1995, two distinct types of farms could be identified: Peasant-like farms with mixed production and specialised commercial family farms (mostly on cropping).

agriculture, privatization, family farming, re-structuring

ABSTRAKT: Transformáciu poľnohospodárstva v Maďarsku sprevádzal, tak ako aj v iných postsocialistických krajinách, pokles dopytu, roztvorenie cenových nožníc, zníženie výroby a jej dôchodkovosti ako aj zmätky pri vyrovnaní majetkových práv. Pred zmenou systému malo Maďarsko svoju špecialitu, a to vysoký podiel poľnohospodárskej produkcie vyrábanej záhumienkovými malovýrobcami, ktorí boli kooperačnými väzbami prepúčení na podniky veľkovýroby. Predpoklad, že títo drobní výrobcovia budú zárodkom rozvoja individuálneho súkromného hospodárenia typu rodinných fariem, sa splnil len čiastočne. Napriek tomu, súbežne so znižovaním výmery pôdy obhospodarovanej transformovanými družstvami, vznikol značný počet individuálnych hospodárstiev (v roku 1994 ich bolo 1 280 000), ktoré boli pravažne kovofoľnícke alebo slúžili samozásobeniu domácností. Rástol počet obchodných spoločností (s. s. r. o.), ktoré sa prejavili ako životaschopný element novovznikajúcej podnikateľskej štruktúry. Podľa údajov štatistických zisťovaní, v období rokov 1992 až 1995 sa v skupine väčších individuálnych súkromných roľníkov (dosahujúcich ročný obrat nad 500 000 forintov) uskutočnil určitý proces koncentrácie. Podiel hospodárstiev menších ako 1 hektár sa znížil z 52 na 28 %. Súčasne počet fariem o veľkosti 21 až 100 hektárov sa strojnásobil. S rastom veľkosti hospodárstiev sa zvyšuje podiel prenajatej pôdy. V roku 1995 už bolo zreteľné utváranie dvoch odlišných základných typov individuálneho hospodárenia na pôde: hospodárstiev s kombinovanou výrobou, pripomínajúcich tradičné roľnícke hospodárenie, a špecializovaných rodinných fariem (väčšinou na rastlinnú výrobu).

poľnohospodárstvo, privatizácia, rodinná farma, reštrukturalizácia

The fall of the socialist system resulted in the transformation of the structure of agricultural production and of rural society in Hungary as well, in which the reprivatization of land by restitution, the privatization of the immovable property of co-operatives and the reshaping of the co-operatives themselves played a major role. Between 1989 and 1995, the bigger part of cultivable land became private property, though two-thirds of cultivable land was cultivated by the newly formed co-operatives and agricultural limited liability

companies even in 1995. The larger part of new owners did not cultivate their own land but rented it to some organizations dealing with agriculture. (On privatization and restitution see Harcsa, Kovách, Szelenyi 1995.)

The structure as well as the volume of agricultural production underwent radical changes between 1989 and 1995. If the level of production in 1988 is taken as 100 per cent, gross agricultural production fell to 90 per cent of the level of 1988, then to 84 per cent by

1991, and to 66 per cent by 1992. In 1993 agriculture was able to produce hardly more than half of the quantity of the last year before the systemic change, and this has not been modified even until 1994 (data of KSH and OECD, quoted by Kováč 1995, 1994/b). Decline of similar strength occurred also in vegetable and fruit production and in the field of animal husbandry, where only 65 per cent of the gross production value of 1988 was reached in 1992. In 1988 for instance, 8 million 700 thousand pigs were kept, while in 1992 this figure was only 5 million 700 thousand. The number of cattle fell from 1 million 700 thousand to 1 million 100 thousand during the same period.

The fall of production was the joint consequence of several factors. The demand of the domestic market had a dramatic setback during the first four years. During this period, the growth of agricultural export did not stop despite the disintegration of the CMEA, its decline started only in 1993. In 1991 the export of agricultural goods grew by 14 per cent and growth remained similar in 1992 as well. The food consumption in the domestic market fell by 20 per cent between 1988 and 1992, first of all because of the rapid loss of the value of real wages.

The profitability of agricultural production has also deteriorated significantly. While the inflation rate was between 20 to 30 per cent, the price of foodstuffs increased only by 10 to 20 per cent. Facing the problems caused by decreased profit and shrinking market, agricultural producers reduced their investments. One of the consequences is the fall of the use of fertilizers to 15 per cent of the quantity of the early 80s, which corresponds to the level in Mongolia in 1975. Purchasing machines fell from the level of 1985 regarded as 100 per cent to 25 per cent, and 10 per cent of cultivable land fallow remained fallow in 1992 as well as in 1993, indicating the critical situation most precisely. Average yields also fell to a level of several decades earlier, the yields of corn production per hectare fell to three-fifths of that of the mid-80s. Data about labor employed by agriculture show an even greater decrease than those of production. In 1988 agricultural enterprises employed 1,080,000 people, while in 1992 this figure was only 650,000, it was only 350,000 in 1993 and 320,000 in 1994 (Kováč 1994). Withdrawal of money by the state grew to an unprecedented extent. In 1988 agriculture paid HUF 43 thousand million more in the form of taxes and other deductions to the state budget than the amount of money received by way of subsidies, and this difference was 110 thousand million in 1992, and 130 thousand million in 1993. The new economic policy has eliminated former subsidies and export supports given to agriculture.

FAMILY FARMING AND STRUCTURAL CHANGE

In Hungary, family farming had solid antecedents despite collectivization implemented in the early 60s.

In the 70s and 80s, about 38–50 per cent of Hungarian agricultural production, competitive even in the world market, was produced by part-time family farming. Sixty per cent of all the Hungarian households participated in part-time farming. Two-thirds of the part-time farms produced also for the market. The proportion of goods sold in the market and produced by small farms was higher among all the goods from the mid-seventies onwards than ever before in the twentieth-century history of agricultural production. At the same time, the part-time family farms were unable to become real farms, suited to the extended production of goods, because of the structural limitations of late socialism. Private ownership and circulation of land were strongly limited. The small scale agricultural enterprises could produce successfully only in symbiosis with the large scale units. On the structure of productive units in agriculture see Swain (1985), Szélényi (1988), Kováč (1992).

The crisis of the transformation of agriculture has had a somewhat less adverse effect on the production of family farms than on that of the co-operatives and state farms. Though by 1992 the number of households participating in part-time farming fell by about three thousand, yet there are still 1,400,000 families availing themselves of this form of income and food resource.

The economic role of the full-time farms was much smaller than that of part-time farming before structural change. With the organization of co-operatives, full-time farms practically disappeared, and their economic and employment functions started to grow only after a long time, from the 80s onwards. According to the data of the KSH (Central Statistical Office of Hungary), there were 78,700 individual farmers (together with employees and helping family members) in 1988. By 1992 their number grew to 120 thousand, of whom 87,600 were full-time individual farmers, together with those participating in enterprises with others. (According to the data of social security, there were 42,400 individual farmers in 1992.) The continuous growth of the number of those employed in private farms reached and surpassed the number of those employed by the state sector by 1990.

According to the data of January 1, 1993, individual and group enterprises employed 125,900 people, together with employees and helping family members (which is 29.2 per cent of the active earners of agriculture, and 2.9 per cent of the active earners of the population).

Privatization and restitution started in 1992 did not speed up the establishment of new full-time farms significantly. Monetarist economic policy did not offer favourable credit, or other forms of state support to the entire agricultural production, nor to family farms within it. As a result of restitution, implemented cultivable land was given into private hands, but the privatization of the means of production was decisively lagging behind. Domestic market demand dropped, external markets have not exercised any particular attraction upon

I. Number of employees in agriculture and forestry in 1988–1993 (in thousand people)

Year (January 1.)	Number of employees	Fall as against the previous year (percentage)	Fall as against 1988 in percentage (1988 = 100%)
1988	1028.0	—	—
1989	986.1	-41.9 (4.1%)	95.9
1990	955.0	-31.1 (3.2%)	92.8
1991	835.4	-119.6 (12.5%)	81.2
1992	647.7	-187.7 (22.5%)	62.9
1993	431.1	216.4 (33.4%)	41.9
1994	352.1	-79.0	34.3

Source: KSH munkaerőmérleg (Labour Scales of the Central Statistical Office)

the family farms because of the crisis of overproduction and insolvency. A significant part of the new agricultural enterprises is a forced one, produced by great rural unemployment, often above 30 per cent.

In 1994 1,149,005 family farms had land, the average size of which was below five hectares. About fifty thousand full, or part-time family farms had arable land of their own and of the size sufficient to a more significant plant production. The size of private agricultural farms has not surpassed family dimensions. Even the average of those working in the largest farms did not go beyond 2–3 people. Animal husbandry has been decisive in private agricultural production. In 1994, 260,057 heads of cattle were kept in 68,472 farms, 2,810,261 pigs were held in 724,412 farms, and 28,079,945 hens were kept in 917,333 farms. The structure of production is shown by Table II.

Two-fifths of the 1,201,015 private farms produced food only on a basic level, primarily for their own consumption, and only 10–15 per cent of all the private family farms can be considered as small, or medium enterprises suited for market production.

THE LARGEST FAMILY FARMS IN 1992

The data collection of the Central Statistical Office done in November and December 1992 conducted among people carrying on a changing kind of production offers information on the private sector in agriculture. (The sample includes those who were randomly selected among people whose production was above HUF 500 thousand, thus the data of altogether 1798 small enterprises were collected.) Of the heads of the farms observed, 47.2% were individual farmers, the other part of small scale production was done part-time.

Another lesson of the survey, which is related to employment, is that outside labour is not used to any significant extent in small-scale production even in the most intensively operating farms. Even in small farms producing the largest volumes, most of the work is done by members of the household (primarily by the head of the household). The respondents used outside labour primarily for harvesting and transportation. Out-

side labour used animal husbandry, considered as the most important of commodity production in the farms observed, remained below 5 per cent. And the use of outside labour at harvesting suggests the exchange of labour. The message of the data collection is that private sector, showing slow numerical increase and a fast growth of proportion within agricultural earners, is primarily based on family enterprise.

II. Distribution of full and part-time farms in 1994

a) Only land

Acreage (in ha)	Number of farms
Less than 0.5	342,488
0.6–1.0	33,919
1.1–5.0	36,475
5.1–10.0	5,518
10.1–50.0	4,293
Above 50	640
Total	423,333

b) Mixed (animal husbandry and plant production) farms where the proportion of plant production in gross production values is

Less than 20 %	100,390
20.1–40 %	196,466
40.1–60 %	139,997
60.1–80 %	69,220
Above 80 %	24,164
Total	530,237

c) Standard animals only

1 head	225,931
1.1–2.5, 14,969	
2.6–5.0	4,395
5.1–10	432
More than 10	736
Total	247,445
a + b + c TOTAL	1,201,015

Source: KSH

The distribution of the private production structure was following (H a r c s a 1993):

Specialized farms	64 %
Mixed farms	10 %
Mixed farm specializing in one or two products	26 %

The majority of specialized farms are family farms engaged in animal husbandry. A more vigorous differentiation of private farms, started in 1992, is illustrated by a strong correlation between the gross production value and the degree of specialization, and also between full time production. The proportion of specialized farms was 90 per cent among those who produced the largest gross production value (above HUF 5 million annually).

In 1992 the effect of privatization, launched that year, was not felt, therefore the foundation of the farms was attributed by 21.1 per cent of producers to inheritance, 37.5 per cent to earlier part-time farming, 27.5 per cent to other income, 8.5 per cent to credit, and 5.6 per cent to other causes.

Only 41.9 per cent of even the biggest farmers made feasibility studies before launching a larger volume of production, and 69.3 per cent did not do book-keeping.

Two markedly separated groups could already be clearly recognized among the family farms involved in the sample of the 1992 survey on the basis of the structure of production, the existence, or the lack of the elements of rational farming. Mixed production structure and the lack of rational cultivation indicates the revival of peasant cultivation, whereas specialization and an eminently high gross production value suggest

the strengthening of entrepreneurial behaviour in the other group.

THE LARGEST FAMILY FARMS BETWEEN 1992 AND 1995

In 1995 the Central Statistical Office and the Institute of Political Science of the Hungarian Academy of Sciences jointly repeated the survey of 1992. In 1995 the same farmers were questioned who were involved in the sample of the survey three years earlier.

There was a vigorous differentiation going on between 1992 and 1995 among the top farmers. In 1992 half of the farms possessed plots of land less than 1 hectare, by 1995 this proportion dropped to 28 per cent, while the proportion of farms possessing more than 20 hectares increased from 7 to 22 per cent (Tab. III).

The concentration of land has been primarily the consequence of the growth of land rent. Land owned by farmers constituted 76 per cent among those whose plot of land was between 1-5 hectares, whereas it was only 23-26 per cent among those whose farm was bigger than 50 hectares (Tab. IV).

As contrasted to the concentration of land, 57 per cent of farmers keeping pigs, and 76 per cent of those keeping cattle reduced the number of animals. The increase of land and the partial reduction of animal husbandry in some farms has made even more marked the separation of the two basic types, the farms of mixed production structure, peasant-like, and the specialized, entrepreneurial family farms. According to grouping partly made with the help of cluster analysis, the specialized and peasant-type farms are clearly separated from each other (Tab. V).

The concentration of production could be observed in the machine supply as well. Between 1992 and 1995, the proportion of farms which possessed more than 5 agricultural machines grew from 9 to 15 per cent (Tab. V).

III. Top family farms by land categories

Land category	1992	1995	Liquidated farms 1992-1995
Under 1 hectare	51.0	28.3	68.3
1-4 hectares	21.9	23.0	18.7
6-10 hectares	11.0	13.7	4.3
11-20 hectares	8.9	13.5	4.3
21-100 hectares	6.2	17.9	3.6
Over 100 hectares	1.0	3.7	0.7
Total	100.0	100.0	100.0

IV. The proportion of landed property by land categories

Land category	Proportion of landed property
Under 1 hectare	80.6
1-5 hectares	76.1
6-10 hectares	60.8
11-20 hectares	51.7
21-50 hectares	35.6
51-100 hectares	22.8
Over 100 hectares	26.3
Total	62.2

V. Types of farms

Medium-size mixed farm	20.5%
Large mixed farm	25.2%
Large, specialized farm, keeping animals	9.6%
Large, specialized farm, plant growing	10.9%
Small specialized farm, plant growing	11.3%
Wound up, or not categorized due to another reason	22.5%

VI. Top family farms by supply of machinery

Machinery	1992	1995	Liquidated farms 1992-1995
5 or more big machines	9.2	15.2	1.4
3-4 big machines	11.5	11.9	4.3
1-2 big machines	30.0	28.6	27.1
Only small machines	26.2	21.8	26.4
No machine	23.1	22.6	40.7
Total	100.0	100.0	100.0

VII. Wage workers in the top family farms by land categories

Land category	Wage workers
Under 1 hectare	10.9
1-5 hectares	16.8
6-10 hectares	24.4
11-20 hectares	30.4
21-50 hectares	37.1
51-100 hectares	54.4
Over 100 hectares	61.4
Total	24.2

VIII. The cost of family farming

The cost of farm production	1992	1995
Plant production	3.1	8.0
Animal husbandry	61.0	46.9
New investment (total)	24.8	36.0
New investment (detailed)	-	-
Rent	2.9	2.6
Wages of employees	3.9	3.0
Credit	4.8	4.2
Paid machinery work	8.1	3.7
Taxes	0.6	8.3
New buildings, machines	4.4	14.2
Other costs	11.1	9.1

It is a natural consequence of the concentration of production that it is the large, specialized farms which employ the largest number of wage labourers who are not family members. (Table 8.) Information on the cost of production represents the concentration and specialization of production that have taken place within three years and according to which the proportion of new investments has grown from 24.6 to 36 per cent within production costs.

Specialization and concentration in production, the appearance of peasant-type mixed farms and specialized enterprises suggest the emergence of private family farming of several shades in its ownership as well as production structure. The analysis of the occupation, qualifications and pre-1988 economic branches of the farmers offer conclusions about the social background of the emerging differences in farming which cannot be disregarded. Between 1992 and 1995, the proportion of higher qualified farmers grew parallel to the concentra-

IX. Farmers' occupation structure

Occupational group	1992	1995	Liquidated farms
Full-time farmers	46.2	45.1	38.6
Other private entrepreneurs	3.2	5.6	5.7
In agriculture			
White collars	6.2	5.2	5.7
Skilled workers	9.0	7.7	3.6
Unskilled workers	10.2	8.6	5.0
Outside agriculture			
White collars	6.3	6.2	12.1
Skilled workers	10.4	10.7	16.4
Unskilled workers	4.7	4.8	5.7
Other	3.8	6.1	7.1

tion of production. The large specialized farms are characteristically controlled by people coming from the former management of co-operatives, and larger credit could be obtained almost exclusively by the former agricultural leaders. Whereas the owners of peasant-type mixed farms come mostly from manual labourers who used to work in agriculture earlier as well (Tab. VII, VIII and IX).

REFERENCIES

- HARCSA, I. – KOVÁCH, I. – SZELÉNYI, I.: The Price of Privatization. In: Sociological Review, 1995 special issues.
 HARCSA, I.: Agricultural Entrepreneurs and Peasant. Units, KSH 1993.
 KOVÁCH, I.: Rediscovering Small-Scale Enterprise in Rural Hungary in Critical Perspectives on Rural Change: Eds.: Whatmore at all., David Fulton Publishers, 1992.
 KOVÁCH, I.: A mezőgazdasági átalakulás foglalkoztatási hatásai, Munkaerőpiaci helyzetjelentés, 1994a.
 KOVÁCH, I.: Part-time Small-Scale Farming as a Major Form of Economic Pluriactivity in Hungary. In: Eastern European Societies on the Threshold of Change Eds.: Szmotka I. at all., The Edwin Mellon Press, 1994b.
 SZELÉNYI, I.: Socialist Entrepreneurs. New York, University of Wisconsin 1988.

Arrived on 29th December 1995

Contact address:

Imre Kovách, Institute of Political Sciences, H-1068 Budapest, Benczúr u. 33., Hungary, Phone: 36-1-322-5265, Fax: 36-1-322-1843, E-mail: mszt@mailhost.mtapti.hu

**Subscription list
of scientific journals published
in the Institute of Agricultural and Food Information,
Prague, Czech Republic**

In this institute scientific journals dealing with the problems of agriculture and related sciences are published on behalf of the Czech Academy of Agricultural Sciences. The periodicals are published in the Czech or Slovak languages with abstracts in English or in English with abstracts in Czech or Slovak.

Journal	Number of issues per year	Yearly subscription in USD (including postage)	
		Europe	overseas
Rostlinná výroba (Plant Production)	12	148,-	154,-
Živočišná výroba (Animal Production)	12	148,-	154,-
Zemědělská ekonomika (Agricultural Economics)	12	148,-	154,-
Lesnictví – Forestry	12	148,-	154,-
Veterinární medicína (Veterinary Medicine – Czech)	12	115,-	120,-
Potravinářské vědy (Food Sciences)	6	66,-	70,-
Zemědělská technika (Agricultural Engineering)	4	44,-	46,-
Ochrana rostlin (Plant Protection)	4	44,-	46,-
Genetika a šlechtění (Genetics and Plant Breeding)	4	44,-	46,-
Zahradnictví (Horticultural Science)	4	44,-	46,-

Please send your order to the address: Editorial Office of scientific journals
Ústav zemědělských a potravinářských informací
(Institute of Agricultural and Food Information)

Slezská 7
120 56 Praha 2
Czech Republic

Subscriptions to be sent to Acc. No. 86335-011/0100, KB nám. Míru, Praha 2

VLIV ZMĚN AGRÁRNÍ POLITIKY NA ROZVOJ OBCÍ V OKRESE KLATOVY, ČESKÝ KRUMLOV A PRACHATICE

Zemědělství v současné době významným způsobem ovlivňuje zaměstnanost v řadě obcí bramborářské, bramborářsko-ovesné a horské výrobní oblasti. Podle toho jak se zemědělství bude dále rozvíjet, tak bude ovlivňovat celkový vývoj těchto oblastí včetně ozdravení životního prostředí, údržby krajiny a zachování plnohodnotného života na venkově, včetně zabezpečení přiměřené zaměstnanosti lidí a důstojné úrovně jejich každodenního života. Na druhé straně však zemědělství již nehráje tak významnou roli jako dříve. Na venkov pronikají další aktivity, které ovlivňují zaměstnanost i charakter sídelní struktury a mění se i přístupy k samotnému zemědělství. Řešením této situace se zabývá zemědělská regionální politika.

Regionální zemědělská politika vychází z objektivního vícekritériálního hodnocení regionů a přispívá ke zmírňování regionálních rozdílů a k utváření příznivějšího sociálně-politického klimatu. Výraznější regionální disproporce představují závažný problém pro republiku jako celek a je nutné se prostřednictvím účelné regionální politiky zaměřit na pomoc regionům zaostávajícím ekonomickým rozvojem.

Nadbytek zemědělských produktů, který bude patrně prohlouben vstupem českého zemědělství do EU, ovlivní především poptávku po produktech marginální (horské a podhorské) oblasti a tím i zaměstnanost venkovských sídel. Také z tohoto hlediska je významným úkolem pro rozvoj marginálních oblastí posoudit celkovou demografickou, ekonomickou a sociální strukturu oblastí a zejména vymežit vliv změny zemědělské politiky na sociálně-ekonomický vývoj v těchto oblastech.

Funkční struktura sídel velmi úzce souvisí se změnami ve struktuře odvětvové zaměstnanosti ekonomicky aktivního obyvatelstva. Abychom mohli vyjádřit vliv zemědělství na změnu odvětvové struktury, rozdělili jsme hospodářská odvětví do třech sektorů. Do primární sféry jsme zařadili, shodně metodikou Michálka (Michálek 1995), zemědělství, lesnictví a rybolov, do sekundární sféry průmysl, výrobní řemesla a stavebnictví a do terciární sféry dopravu, služby a ostatní odvětví.

Při analýze ekonomických vazeb jsme se shodně s metodikou Farského (Farský 1993) opírali o regiony 1. řádu obec-město a o regiony 3. řádu oblast, kterou jsme vyznačili na základě příbuznosti sociálně-ekonomických jevů a procesů.

KLASIFIKACE OBCÍ PODLE ZAMĚSTNANECKÉ STRUKTURY

Na základě podílu zaměstnanecké struktury byla provedena klasifikace obcí do těchto skupin (zaměstnaneckou strukturou rozumíme podíl pracujících v daném sektoru z celkového počtu ekonomicky aktivního obyvatelstva v dané obci):

1. *Obce monofunkční*

Pro tyto obce je charakteristická převaha zaměstnanosti v jednom sektoru. Sektor je považován za monofunkční tehdy, jestliže zaměstnává více jak 60 % ekonomicky aktivního obyvatelstva v dané obci a za výrazně monofunkční, pokud zaměstnává více jak 80 % ekonomicky aktivního obyvatelstva. Ostatní sektory jednotlivě nedosahují vyšší zaměstnanosti než 20 %. Mezi monofunkční obce náleží obce zemědělského charakteru, obce průmyslového charakteru a obce službového charakteru. Uvedený sektor u těchto obcí rozhodujícími způsobem ovlivňuje vývoj ekonomické a sociální úrovně obyvatelstva a celkové prostředí obce.

2. *Obce monofunkční s doplňkovou funkcí*

U těchto obcí hlavní odvětví zaměstnává také více jak 60 % ekonomicky aktivního obyvatelstva v dané obci. Vedle hlavního sektoru se v obci vyskytuje ještě výraznější doplňující sektor, který se podílí na zaměstnanosti obce více jak 20 %.

3. *Obce dvojfunkční*

Tyto obce se vyznačují významným podílem zpravidla dvou sektorů a každý z uvedených sektorů se podílí na celkové zaměstnanosti více jak 40 %. Uvedené sektory vysvětlují zpravidla více jak 80 % zaměstnanost v dané obci a jsou nosnými sektory v dané obci.

4. *Obce dvojfunkční se zaměstnaností v každém sektoru nad 30 %*

Uvedené dva sektory v dané obci reprezentují minimálně 60 % z celkové zaměstnanosti a zpravidla jeden sektor v celkové skladbě je převládající.

5. *Obce dvojfunkční se zaměstnaností v každém odvětví nad 20 %*

Tato klasifikační úroveň vychází ze skutečnosti, že ne všechny obce mají výraznou sektorovou strukturu.

Také u této klasifikační úrovně zpravidla se jeden sektor jeví jako převládající.

KLASIFIKACE OBČÍ DLE VYJÍŽDĚNÍ ZA PRACÍ

6. Obce dvojfunkční s doplňkovou funkcí

Tyto obce jsou definovány zaměstnaností ve dvou hlavních odvětvích nad 30 % a zaměstnaností v doplňkovém odvětví nad 15 %.

7. Obce polyfunkční

Zaměstnanost každého ze třech odvětví je větší jak 20 %.

8. Obce smíšeného typu.

Zaměstnanost každého ze třech odvětví je větší jak 25 %. Z toho vyplývá, že tři sektory (zemědělství, průmysl, služby) tvoří minimálně 75 % celkové pracovní aktivity obyvatelstva.

Rozdělení četností obcí okresů Klatovy, Prachatice a Český Krumlov podle podílu zaměstnanosti v zemědělství, průmyslu a službách uvádí tab. I.

Z tabulky vyplývá, že u všech třech okresů podíl zemědělství na celkové zaměstnanosti obcí výrazně převažuje. Na okrese Klatovy 40 a více procentní zaměstnanost je u 47 % obcí poskytována zemědělstvím, u 24 % průmyslem a pouze u 9 % službami. Na okrese Český Krumlov 40 a více procentní zaměstnanost obyvatel u 51 % obcí poskytuje zemědělství, u 27 % obcí průmysl a pouze u 9 % služby. U šesti obcí (tj. u 13 % obcí) dokonce zemědělství zajišťuje z 60 % zaměstnanost obyvatel. V okrese Prachatice pak zemědělství u 63 % obcí zajišťuje 40 a více procentní zaměstnanost, průmysl u 24 % a služby pouze u 7 %.

Pro rozvoj sídelní struktury má mimořádný význam hospodářská stabilita obce, která je charakterizována tím, že pracovník v dané obci nejen bydlí, ale má tam i možnost zaměstnání. Proto předmětem další analýzy bylo posoudit, kolik pracovníků bydlících v dané obci má v této obci i své zaměstnání nebo zda do zaměstnání musí dojíždět. S tím souvisí stabilita nejen stávající populace, ale i budoucí populace. Z hlediska vyjíždění za prací můžeme rozlišit obce do těchto typů:

a) Obce výrazně obytné

Pro ně je charakteristické, že více jak 80 % ekonomicky aktivních obyvatel dané obce vyjíždí do zaměstnání. Obec pro většinu obyvatel neposkytuje pracovní příležitosti a zejména pro další generace znamená výraznou emigraci.

b) Obce obytné

U těchto obcí je podíl vyjíždějících za prací od 66 do 79,9 % a tato obec má stejné problémy jako obec výrazně obytná, pouze s mírnějším dopadem.

c) Obce s převažující obytnou funkcí

Podíl vyjíždějících za prací je 50–65,9 % z ekonomicky aktivních obyvatel.

d) Obce s převažující výrobní funkcí

U těchto obcí je podíl vyjíždějících za prací 33 až 49,9 %, více jak polovina obyvatel nalézá zaměstnání ve své obci a obec z větší části zajišťuje stabilitu osídlení obyvatel.

e) Obce výrobní

U těchto obcí podíl vyjíždějících za prací je menší než 30 %. Většina praceschopného obyvatelstva je zaměstnána v katastru obce. Obec má vytvořeny předpo-

I. Podíl zaměstnanosti v jednotlivých sektorech NH na celkové ekonomické aktivitě v okrese Klatovy, Český Krumlov a Prachatice

Zaměstnanost v %	Rozdělení obcí podle zaměstnanosti					
	zaměstnost v zemědělství		zaměstnost v průmyslu		zaměstnost ve službách	
	absolutní	v %	absolutní	v %	absolutní	v %
Klatovy						
0–20	6	6	11	12	23	24
20–40	44	47	60	64	63	67
40–60	40	43	21	22	7	8
60 a více	4	4	2	2	1	1
Český Krumlov						
0–20	8	18	9	20	14	31
20–40	14	31	24	53	27	60
40–60	17	38	8	18	4	9
60 a více	6	13	4	9	0	0
Prachatice						
0–20	7	12	11	18	23	39
20–40	15	25	34	58	32	54
40–60	29	49	14	24	4	7
60 a více	8	14	0	0	0	0

II. Struktura obcí dle vyjíždění za prací v okrese Klatovy, Český Krumlov a Prachatice

Charakter obce	Počet vyjížděk za prací v %	Počet obcí
Klatovy		
Výrazně obytné	více než 80	11
Obytné	66–79,9	38
Obce s převažující obytnou funkcí	50–65,9	15
Obce s převažující výrobní funkcí	33–49,9	19
Výrobní	pod 33	11
Český Krumlov		
Výrazně obytné	více než 80	4
Obytné	66–79,9	6
Obce s převažující obytnou funkcí	50–65,9	10
Obce s převažující výrobní funkcí	33–49,9	9
Výrobní	pod 33	16
Prachatice		
Výrazně obytné	než 80	9
Obytné	66–79,9	9
Obce s převažující obytnou funkcí	50–65,9	12
Obce s převažující výrobní funkcí	33–49,9	16
Výrobní	pod 33	12

klady pro stabilizaci pracovních sil a tím i pro stabilní osídlení.

Strukturu obcí okresů Klatovy, Český Krumlov a Prachatice podle vyjíždění za prací na základě sčítání obyvatelstva domů a bytů roku 1991 uvádí tab. II.

Z tab. II je patrné, že z hlediska vyjížděky za prací se sledované okresy liší. Na okrese Klatovy u 67 %

obcí nadpoloviční většina obyvatel vyjíždí za prací, na okrese Prachatice 51,7 % a na okrese Český Krumlov 44,4 %. Typicky výrobních obcí je na okrese Klatovy 11,8 %, na okrese Prachatice 20,7 % a okrese Český Krumlov 35,5 %.

ZÁVĚR

Funkční struktura sídel velmi úzce souvisí se změnami ve struktuře odvětvové závislosti ekonomicky aktivního obyvatelstva. U sledovaných okresů převažuje zaměstnanost obyvatel v zemědělství, na okrese Klatovy u 47 % obcí, okrese Český Krumlov u 51 %, a na okrese Prachatice dokonce u 63 % obcí. Vysoký podíl zaměstnanosti v zemědělství zvyšuje vliv restrukturalizace zemědělství a omezování jeho funkcí.

Stabilizace zemědělské výroby znamená i snížení podílu obyvatel vyjíždějících za prací. Sledované okresy v tomto hledisku liší. Na okrese Klatovy vyjíždí za prací 67 % obyvatel, na okrese Český Krumlov 51,7 %, a na okrese Prachatice 44,4 %.

LITERATURA

- FARSKÝ, M. – ZAHÁLKA, I.: Vědecké přístupy v regionální politice. *Nár. Hosp.*, 1993, č. 1.
 MICHÁLEK, A.: Transformácia hospodárskych funkcií sídel v rurálnej krajine. *Zem. Ekon.*, 41, 1995, č. 4, s. 153–159.

Ing. Petr Polák, prof. Ing. František Střeleček, CSc., Jihočeská univerzita, České Budějovice, Česká republika

EKONOMICKÁ ROLA A SITUÁCIA VIDIECKYCH ŽIEN V KRAJINÁCH EÚ

Významným faktorom vo vidieckej societe je postavenie ženy.

Poznatky o situácii a postavení žien na vidieku v rámci EÚ patria medzi tie oblasti, ktoré neboli predmetom komplexného štúdia, neboli sledované jednotlivými štatistickými indikátormi v pravidelných intervaloch.

V roku 1994 bola predložená Európskej komisii štúdia Dr. Mary Braithwaite „Ekonomická pozícia a situácia ženy vo vidieckych oblastiach“ (Braithwaite 1994).

Štúdia zmapovala mnohé dostupné pramene o ženách. Vychádza z dát Eurostatu aj z iných európskych informačných zdrojov a výskumov.

Hospodárstvo na vidieku nie je tvorené len poľnohospodárstvom, preto pri štúdiu ekonomického postavenia žien, objektom výskumu boli *všetky ženy* žijúce na vidieku, nezávisle od toho či pracujú. Problematicky sa javí pojem „rurálny“, pretože každá krajina ho rozdielne definuje a medzi jednotlivými regiónmi EÚ sú značné rozdiely.

Definovanie pojmu rurálny

Do rurálnych oblastí patria vidiecke sídla, ľudia žijúci na vidieku, pôda a iné zdroje. Väčšina štátov EÚ zbiera údaje z rurálnych oblastí rôznymi metódami, definovanie tohto pojmu je rôzne.

V dôsledku toho, že bol nedostatok dát, ktoré by umožňovali porovnávanie rurálnych oblastí, bol v rámci OECD vytvorený program „Rurálny vývoj“ a projekt „Rurálnych indikátorov“ (PRI), ktorého cieľom je zozbierať štatistické informácie na subnárodnej úrovni. Vybrané teritória mali byť interpretovateľné v multinárodnom kontexte (OECD 1993). Do projektu PRI boli zapojené Inštitúcie Európskej únie a Eurostatu. Dáta z tohoto projektu neboli k dispozícii, preto v rámci výskumu žien žijúcich na vidieku sa pre definovanie pojmu rurálny používali tri parametre – hustota osídlenia, percento zamestnanosti v poľnohospodárstve, hodnotenie regiónu EÚ – rozvojový alebo zaostávajúci. Na základe toho bolo vybraných 25 regiónov rurálnych a 12 regiónov s vysokým stupňom urbanizácie.

Rurálna žena v EÚ – základné informácie

Dáta a informácie so špecifickým aspektom na rurálne ženy sú chudobné na kvalitu a kvantitu. Informa-

tika z tejto oblasti je bohatšia na zdroje informácií o farmárskych ženách a starostlivosti o deti.

Na národnej úrovni je tento obraz často zmiešaný, niektoré krajiny ako Belgicko, Holandsko, Dánsko, Luxembursko majú málo informácií o ženách. Vyplýva to aj z toho, že vzťah medzi rurálnym a urbánnym je veľmi tesný, z hľadiska trhu práce takmer vzťahom závislosti. Mnoho žien z vidieka pracuje v mestách. Z tejto pozície je ruralita nejasne definovaná.

V iných krajinách ako Taliansko, Portugalsko, Španielsko, Grécko „rurálne ženy“ sú definované ako farmárske ženy. V odľahlých poľnohospodárskych oblastiach je to založené na skutočnosti, že väčšina rurálnych žien je zapojená do prác na farmách. Vo všeobecnosti to nie je validné. Len v niektorých oblastiach sú farmárske ženy prevažujúcou sociálnou skupinou.

Pri identifikácii rurálnych žien je zaužívaný stereotyp, kde sa vidiecka žena poníma konzervatívne ako žena, ktorá sa stará o rodinu, dom, farmu, záhradu, je úzko spätá s vidiekom, pozná tradície a dané prostredie. Štúdie na túto tému ukázali, že táto sociálna skupina je v skutočnosti heterogénna, čo sa týka dĺžky pobytu na vidieku, etnickej príslušnosti, veku i pracovného zaradenia.

V Európe boli zaznamenané migrácie mladých rodín aj dôchodcov do odľahlejších oblastí Severnej Európy (Dánsko, Wales, Škótsko). Motiváciou bolo najmä hľadanie zdravšieho prostredia „zelených oblastí“. V mnohých prípadoch mladí prisťahovalci prispeli k tvorbe miestnych podnikov, ktoré pôvodne nemali tradíciu v danej lokalite. Získali často lepšie zamestnanie ako pôvodní domáci obyvatelia. Veková pyramída žien v mnohých odľahlejších oblastiach naznačuje podpriemerný výskyt dospelých mladých žien a nadpriemerný výskyt starších žien. V niektorých oblastiach Írska žije na vidieku viac vydatých žien, ovdovelých a starších žien ako v mestách. V Španielsku žije menej žien v malých sídlach, viac v sídlach nad 50.000 obyvateľov. V Dánsku žije viac mužov na vidieku ako žien. Napriek tomu, že percento farmárskych žien na vidieku je nižšie ako iných žien, najviac výskumov sa zaoberá touto sociálnou skupinou.

Vidiecka žena a jej ekonomické postavenie

Problematika ekonomického postavenia ženy na trhu práce zahŕňa rad problémov ako: ekonomickú aktivitu, nezamestnanosť, zamestnanosť plnú (full-time), čiastočnú (part-time), slobodné zamestnanie (self-em-

ployment), profesionálny status, vzdelanie, kvalifikáciu.

Definovanie týchto ekonomických aspektov vo vzťahu k rurálnym ženám je zložitá. Problematické je i využitie štatistických dát, kde je ťažké identifikovať napr. skutočnú úroveň poddimenzovanej zamestnanosti, nezamestnanosti, pretože v rôznych krajinách sa rôzne definuje nezamestnanosť.

Vo všeobecnosti rozsah nezamestnaných žien v oficiálnych štatistikách je poddimenzovaný, pretože vychádza z často neúplných dát o ekonomicky aktívnych ženách. Zamestnanosť žien sa vypočítava zo súčtu zamestnaných a nezamestnaných žien.

Ekonomická aktivita žien

Ekonomická aktivita reprezentuje pracovnú silu v percentách k celej populácii (od 14 rokov). Kategória zamestnaných zahŕňa tých, ktorí sú platení za prácu, ale i tých, ktorí samostatne podnikajú. Patria sem podnikatelia, farmári, ľudia, ktorí vykonávajú určitý druh služieb. Nezamestnaní sú ľudia bez práce, ktorí nemajú prácu, alebo si hľadajú prácu. Štatistiky o nezamestnaných ženách nezahŕňujú rurálne ženy, ktoré by chceli pracovať, sú schopné pracovať, ale si aktívne nehľadajú prácu, pretože je takmer nemožné pre ne nájsť si vyhovujúce zamestnanie.

Rozdiely medzi jednotlivými rurálnymi regiónmi sú značné aj v rámci jednej krajiny, napr. v Španielsku je stupeň ekonomickej aktivity žien 37 % a v regióne Extremadure len 28 %. Vo všeobecnosti je ekonomická aktivita žien nižšia ako u mužov, v 37 vybraných regiónoch je priemerná ekonomická aktivita 41,8 % oproti aktivite mužov, ktorá predstavovala 66,6 % (Green Europe 1994).

Nezamestnanosť je výrazne vyššia u žien ako u mužov. V niektorých regiónoch Portugalska, Talianska, Francúzska, Španielska, Luxemburska a Belgicka je nezamestnanosť žien viac ako dvojnásobne vyššia ako u mužov (Braithwaite 1994).

Najväčší vzrast nezamestnanosti od roku 1986 do roku 1992 bol zaznamenaný v Basilicate v Taliansku +9,7 % a u žien v Galfcii v Španielsku +7,7 %, najväčší pokles v regióne Luxemburg-Belgicko -8,3 % (Braithwaite 1994).

Zamestnanosť žien

Podiel zamestnanosti žien je podobný v rurálnych i urbanizovaných regiónoch, pohybuje sa od 28,6 % do 46,0 %, pričom národné rozdiely sú výraznejšie ako regionálne.

Podiel žien na čiastočnej zamestnanosti (part-time) je vo všetkých štátoch EÚ vysoký. V Grécku, Španielsku, Taliansku, Portugalsku je podiel čiastočnej zamestnanosti žien nižší na vidieku ako v urbanizovaných oblastiach.

Podiel žien pracujúcich v poľnohospodárstve, priemysle a službách ukazuje na vysoký stupeň feminizácie v službách a nízky stupeň feminizácie v priemysle.

Najväčšie regionálne rozdiely v zamestnanosti žien na farmách boli zaznamenané v roku 1991, keď najviac zamestnaných žien na farmách bolo v Portugalsku (59,3 %), Dolnom Bavorsku v Nemecku (57,7 %) a v Galfcii v Španielsku (53,2 %) a v Molise v Taliansku (51,0 %). Najnižšia miera zamestnanosti žien bola na farmách v Madride - Aragonskom regióne (3,2 %) a v Azorách v Portugalsku (3,8 %). Príčinou tohoto veľkého rozpätia nebolo možné identifikovať len na základe dát z Eurostatu. Príčinou tohoto javu môžu byť faktory ako: typ farmy, rozlohou malé farmy, veľký stupeň poľnohospodárskej mechanizácie, rozsah diverzifikácie a určité socio-kultúrne tradície žien na farmách.

V urbanizovaných oblastiach bol sektor služieb najväčším zamestnávateľom. Podobne to bolo i vo väčšine rurálnych regiónoch, kde sektor služieb zamestnáva viac ako 65 % ženskej pracovnej sily, v niektorých regiónoch Holandska až 80 %.

V dvoch európskych krajinách v Grécku a Portugalsku je poľnohospodárstvo najdôležitejším zamestnávateľom žien, zamestnáva viac žien ako mužov.

Vo väčšine regiónov zamestnanosť žien od roku 1986 do roku 1991 vzrástla. Naopak štrukturálne zmeny v bývalej NDR viedli k významnému zníženiu zamestnaných žien v poľnohospodárstve. (V Mecklenbursku z pôvodných 100 000 v roku 1989 padla zamestnanosť žien na 80 000 v roku 1991.)

V každom rurálnom regióne, kde zamestnanosť vzrástla, hlavnou príčinou vzrastu bol rozvoj služieb. V regiónoch, kde zamestnanosť poklesla, príčinou bol celkový útlm v globálnej zamestnanosti alebo útlm v poľnohospodárstve.

Zamestnanosť rurálnych žien je ovplyvnená do značnej miery lokálnym trhom práce a špecifickými regionálnymi a kultúrными faktormi, vo vzťahu k pohlaviu.

V roku 1990 35,3 % všetkých zamestnaných v poľnohospodárstve v štátoch EÚ boli ženy (Women.. 1992). Feminizácia bola vyššia ako v priemysle (23,6 %) ale nižšia ako v službách (48,4 %) (Braithwaite 1994).

Feminizácia v poľnohospodárstve bola relatívne vysoká, nad viac ako 40 % bola v Grécku a Portugalsku, naopak najnižšia bola v Írsku (10,4 %) - tab. I.

Zamestnanosť žien v poľnohospodárstve klesá, tento fakt je významný najmä v krajinách, kde poľnohospodárstvo zamestnávalo väčšinu žien. Trend znižovania zamestnanosti v južných regiónoch krajín EÚ znamená vlastne elimináciu žien z trhu práce.

Na slovenskom vidieku žije 51 % žien (Námeroová 1994). Celkový podiel ekonomicky aktívnych žien je značne vysoký, tvorí 46 %. Podľa posledného poľnohospodárskeho cenzu (1994) pracovalo v poľnohospodárstve vrátane súkromného sektoru 35,13 %, čo zodpovedá európskemu priemeru. V porovnaní s ostatnými východoeurópskymi štátmi je tento podiel nižší, v Ma-

I. Zamestnanosť žien v poľnohospodárstve v krajinách EÚ

Krajina	Podiel žien v poľnohospodárstve ¹ (1990)	% žien zamestnaných v poľnohosp. z celkovej zamestnanosti žien ² (1987)
Belgicko	26,0	2,5
Dánsko	23,1	3,2
Nemecko	43,9	5,4
Grécko	44,5	35,4
Španielsko	27,1	13,0
Francúzsko	34,4	6,3
Írsko	10,4	4,9
Taliansko	35,5	10,6
Luxembursko	33,3	3,1
Holandsko	27,0	3,6
Portugalsko	49,7	27,3
Veľká Británia	22,7	1,2
EÚ spolu	35,3	7,3

Prameň:

¹Bulletin on Women and Employment in the EC, No. 2, April 1993, DG

²Women in the European Community, Eurostat 1992

ďarsku bol podiel žien 38 %, v Poľsku 51,6 % a v Slovensku 50,4 % (S i s k o n e n 1994). Celková zamestnanosť žien v poľnohospodárstve na Slovensku, podobne ako v EÚ, klesá. V štatistike nezamestnanosti prevažuje na Slovensku kategória žien. Podobne i v poľnohospodárstve je vyššia nezamestnanosť žien z celkového počtu nezamestnaných osôb v SR ako mužov (Štatistické výsledky...1995).

Ženy na vidieku na Slovensku trpia tiež nevýhodami ako sú nedostatok pracovných príležitostí, nedostatok služieb a ďalšie možnosti na vzdelávanie. Vzdelanostná úroveň žien na vidieku na Slovensku je nižšia ako u mužov (u osôb so stredoškolským vzdelaním), naopak u vysokoškolských bývajúcich na vidieku prevažujú ženy.

Vzdelanostný potenciál je potrebné aktivizovať podporovaním podnikateľských aktivít žien vybudovaním poradenských centier, s možnosťami navštevovania vzdelávacích kurzov.

LITERATÚRA

BRAITHWAITE, M.: The Economic Role and situation of women in rural Areas. Green Europe, Luxemburg 1994.

NÁMEROVÁ, I.: Socio-ekonomická situácia a status rurálnych žien na Slovensku. Štúdiá, Bratislava 1994.

SISKONEN, P.: Socio-ekonomická situácia a status of rural Women in selected Central and Eastern European countries. Finland 1994.

Štatistické výsledky o nezamestnanosti v SR. Správa služieb zamestnanosti, Bratislava september 1995.

Women of Europe (supplements). The position of women on the Labour Market, Brusel 1992.

PhDr. Iveta Námerová, Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, Slovenská republika

KATEDRA HUMANITNÍCH VĚD NA ČZU V PRAZE

V roce 1990 se na České zemědělské univerzitě (tedy Vysoké škole zemědělské) ustavila katedra humanitních věd (dále KHV). Vycházejíce z analýzy stavu a dosavadních zkušeností jsme po pěti letech působení vypracovali koncepci rozvoje výuky humanitních předmětů.

Výuka humanitních předmětů na nehumanitní univerzitě má své zvláštní nesnáze. Na rozdíl od škol polytechnických, na nichž oprávněnost výuky humanitních předmětů může být předmětem diskuse, nutnost alespoň základního humanitního vzdělání absolventů univerzit nemůže být zpochybněna. Humanitní předměty tam ovšem nepatří ke kmenovým předmětům odborného zájmu, nýbrž k tzv. základu všeobecné vzdělanosti.

Stanovili jsme tudíž následující rámcové cíle:

1. Základním rámcovým cílem je výchova vzdělaného člověka v plném smyslu toho slova, nikoli jen úzce omezeného odborníka, nýbrž silně mravně integrované osobnosti.
 2. Vzdělaný člověk není ten, kdo namemoroval příslušné množství vědomostí a osvojil si dovednosti, určené studijními plány – to se rozumí samo sebou – nýbrž navíc chápe smysl, kontext a meze svých odborných aktivit (jejich metateoretický rámec). V takto chápané vzdělanosti lze rozlišit tři následující aspekty.
 3. Aspekt kognitivní, jehož úlohou je kritické posuzování variant řešení daného odborného problému, vždy vzhledem k částem, celku i horizontu dané situace (rozeznání bonum utile – dobra užitého). Vzdělaný odborník neřeší problémy algoritmičtě (podle zvyku nebo předpisů) – k tomu použije své automatizované otroky – ale racionální kreač.
 4. Volba mezi variantami, má-li být možná, musí se uskutečnit v rámci hierarchizované struktury cílů neboli hodnot, smysluplně završené cílem posledním (bonum honestum – dobro o sobě vznešené). To vyjadřuje aspekt konativní, mravní: žádné rozhodnutí vzdělaného člověka není hodnotově neutrální. Ani zde vzdělaný člověk nerozhoduje algoritmičtě, racionální kreač cílů znamená, že za ně nezrušitelně osobně zodpovídá.
 5. Poslední v pořadí, ne však co do důležitosti, je aspekt sociální, vyjadřující ochotu a schopnost vzdělaného člověka spolupracovat s druhými při dosahování cílů (tvorbě hodnot), přesahujících možnosti jednotlivce (bonum commune – obecné dobré). Ihned plyne, že to je možné jen v rámci kooperace, nikoli kompetice.
- Obory, jejichž výuku a rozvoj KHV zajišťuje, patří k oněm oborům, které se před rokem 1989 buď vůbec nepřednášely, nebo se jejich staré studijní plány musely

zcela vyhodit jako naprosto neupotřebitelné. Z tohoto hlediska lze současný stav výuky hodnotit jako značný úspěch. Avšak poměřováno shora uvedenými rámcovými cíli, nejdůležitější část je teprve před námi.

Existují rozdíly v přístupech vedení jednotlivých fakult školy k humanitním předmětům: od nesmírně vstřícného přístupu Provozně ekonomické fakulty a Lesnické fakulty až k rezervovanému přístupu Agronomické fakulty. Výsledkem je skutečnost, že úroveň všeobecné vzdělanosti absolventů ČZU není srovnatelná, což si lépe uvědomují sami někteří studenti než tvůrčové jejich studijních plánů. Z hlediska dlouhodobých cílů je nutno usilovat o vyváženější integraci humanitních předmětů do studijních plánů jednotlivých fakult.

Vzhledem ke značným obsahovým i metodologickým rozdílům disciplín, jejichž výuku KHV zajišťuje, je užitečné přistupovat k zařazování předmětů do učebních plánů diferencovaně.

1. Předměty všeobecně kmenové

Předměty, jež poskytují nutný penzum základních vědomostí, nezbytných pro každého absolventa. Mezi ně lze řadit v současné době základní kurs „Úvod do sociologie“, který by měl být zařazen do povinného základu studia na všech fakultách ČZU u inženýrského i bakalářského typu studia.

2. Předměty speciální kmenové

Předměty zaměřené k nabytí vědomostí, nutných pro určitou specializaci. Měly by být povinným předpokladem závěrečné státní zkoušky, resp. doktorandského studia („Sociologie venkova“, „Sociologie zemědělství a zemědělského podniku“, „Úvod do logiky“, „Metodologie vědy“).

3. Předměty propedeutické

Předměty poskytující nezbytný vzdělanostní základ pro oba předchozí typy. Katedra by měla nabídnout větší výběr tematických variant, mezi nimiž by student povinně volil. Varianty by se shodovaly v minimálním penzu vědomostí a přihlížely by k variaci zájmů studentů a k rozdílům v absolvované střední škole (gymnázium, SZŠ, SEŠ): např. „Antická filozofie“, „Moderní filozofie“, „Soudobá filozofie“, „Křesťanská filozofie“, „Politologie“, „Filozofie dějin“ aj.

4. Předměty rozšiřující

Ostatní předměty, nabízené jako volitelné, obměňující se podle zájmu přednášejících i studentů (např. „Sociální ekologie“, „Politologie a současnost“, „Filozofie přírody a člověka“, „Kritické myšlení“, „Problé-

my etiky“, „Metodologie sociologického výzkumu“, „Sociologie venkovského rozvoje“, „Sociologie hospodářství a organizace“ atp.).

Zařímco první dvě skupiny předmětů zajišťují příslušné penzum vědomostí a dovedností, a v tomto ohledu jsou rovnocenné odborným předmětům ostatních kateder, hlavními prostředky rámcového cíle (tj. výchova vzdělaného člověka) nejsou vědomosti, ale základy práce s myslí, kritického myšlení, hodnotové orientace (toto vše lze cvičit na jakémkoli vědomostním podkladu). Zvláštní povaha výuky směřující ke kladení otázek smyslu a kontextu (metateoretického rámce) vlastní odbornosti se plně projevuje v předmětech třetí a čtvrté skupiny.

Uvedené cíle a záměry ve výuce se postupně daří naplňovat. Dnes katedra zajišťuje pro všechny fakulty a instituty ČZU výuku a výzkum v oborech filozofie, politologie, sociologie venkova a zemědělství, sociální ekologie a historie zemědělství. V roce 1995 realizovala celkem 10 povinných různých tematických kurzů, 11 povinně volitelných a 20 volitelných kurzů, přednášek a cvičení. Katedra zajišťuje rovněž vedení diplomových prací, vedení a výuku doktorandů.

S ohledem na povahu oborů, jejichž výuku katedra zajišťuje, i v roce 1995 pokračovala tvorba původních tematických cyklů, určených pro výuku bakalářského i magisterského typu studia, včetně skript a studijních textů. Nově byl vypracován a do studijních plánů PEF zařazen volitelný komplexní předmět státní závěrečné zkoušky: „Sociologie a sociální politika“. Pokračovali jsme v ověřování nových typů studijních forem – charakteru proseminárního nebo konzultativního – jež lépe vyhovují povaze předmětů vyučovaných katedrou humanitních věd než formy klasické.

Výukovou činnost podporuje katedra činností výzkumnou. Výzkumné úkoly, na nichž se pracovníci katedry v roce 1995 podíleli, zahrnovaly široký okruh témat, byly vypracovány buď samostatně, anebo v rámci spolupráce s tuzemskými nebo zahraničními partnery.

Sociologický výzkum patří nepochybně k samotné podstatě zemědělské univerzity. Sociologové z katedry se v jeho rámci podílejí na řešení sociální problematiky venkova a zemědělství.

Ve spolupráci s vedením PEF a vedením ČZU členové katedry odborně i organizačně připravili prestižní mezinárodní konferenci – XVI. kongres ESRS (Evropské společnosti pro rurální sociologii), která se konala v areálu ČZU ve dnech 31. 7.–4. 8. 1995.

Rozvoj všech oborů, jejichž výuku KHV zajišťuje, spatřujeme v následujících směrech:

1. Samostatný rozvoj oboru. Zahnuje reflexe a vlastní kreativní zpracování specifických témat, účast na odborných akcích, publikace v tisku, přednášky pro odbornou veřejnost. Účast studentů bude spíše asi výjimečná, ale nelze ji vyloučit, zvláště u těch, kteří skládají státní závěrečnou zkoušku ze „Sociologie a sociální politiky“ a anebo na KHV vypracují diplomovou práci.
2. Rozvoj metodologického propojení s ostatními obory. Tento typ rozvoje se může stát předmětem doktorandského studia.
3. Rozvoj v rámci mezioborové integrace. Mnohé problémy (ekonomické, ekologické, tzv. trvale udržitelného žití, atp.), ležící před absolventy zemědělské univerzity, jsou natolik komplexní, že jejich řešení lze hledat pouze v integraci velkého počtu hledisek. Dnes je zřejmé, že nelze vystačit jen s hledisky ekonomickými nebo technologickými, dokonce nepostačí ani hlediska úzce ekologická, humánní nebo i sociální, pokud nebudou zakotvena v hlediscích celostných, nepoužitých ze zřetele myslitelně nic. Zde tušíme opravdu velkou budoucnost pro vážné filosofické bádání (zcela odlišné od sociologického, a proto nutné k jeho doplnění), namátkou jako příklad: „ekologická filozofie“ nebo „profesionální etika zemědělce“ dosud prakticky neexistují a je jasné, že se bez nich do budoucna neobejdeme. Zde je dokonce účast studentů nutná.

RNDr. Karel Hauzer, CSc., Mgr. Helena Hudečková, CSc., Katedra humanitních věd, ČZU Praha, Česká republika

POKYNY PRO AUTORY

Časopis uveřejňuje původní vědecké práce, krátká sdělení a výběrově i přehledné referáty, tzn. práce, jejichž podkladem je studium literatury a které shrnují nejnovější poznatky v dané oblasti. Práce jsou uveřejňovány v češtině, slovenštině nebo angličtině. Rukopisy musí být doplněny krátkým a rozšířeným souhrnem (včetně klíčových slov).

Autor je plně odpovědný za původnost práce a za její věcnou i formální správnost. K práci musí být přiloženo prohlášení autora o tom, že práce nebyla publikována jinde.

O uveřejnění práce rozhoduje redakční rada časopisu, a to se zřetelem k lektorským posudkům, vědeckému významu a přínosu a kvalitě práce.

Rozsah vědeckých prací nemá přesáhnout 15 stran psaných na stroji včetně tabulek, obrázků a grafů. V práci je nutné používat jednotky odpovídající soustavě měrových jednotek SI (ČSN 01 1300).

Vlastní úprava rukopisu má odpovídat státní normě ČSN 88 0220 (formát A4, 30 řádek na stránku, 60 úhozů na řádku, mezi řádky dvojitě mezery), k rukopisu je vhodné přiložit disketu s prací pořízenou na PC v některém textovém editoru, nejlépe v T602, a s grafickou dokumentací. Tabulky, grafy a fotografie se dodávají zvlášť, nepodlepují se. Na všechny přílohy musí být odkazy v textu.

Pokud autor používá v práci zkratky jakéhokoliv druhu, je nutné, aby byly alespoň jednou vysvětleny (vypsány), aby se předešlo omylům. V názvu práce a v souhrnu je vhodné zkratky nepoužívat.

Název práce (titul) nemá přesáhnout 85 úhozů. Jsou vyloučeny podtitulky článků.

Krátký souhrn (Abstrakt) je informačním výběrem obsahu a závěru článku, nikoliv však jeho pouhým popisem. Musí vyjádřit všechno podstatné, co je obsaženo ve vědecké práci, a má obsahovat základní číselné údaje včetně statistických hodnot. Musí obsahovat klíčová slova. Nemá překročit rozsah 170 slov. Je třeba, aby byl napsán celými větami, nikoliv heslovitě. Je uveřejňován a měl by být dodán ve stejném jazyce jako vědecká práce.

Rozšířený souhrn (Abstract) je uveřejňován v angličtině, měly by v něm být v rozsahu cca 1–2 strojopisných stran komentovány výsledky práce a uvedeny odkazy na tabulky a obrázky, popř. na nejdůležitější literární citace. Je vhodné je (včetně názvu práce a klíčových slov) dodat v angličtině, popř. v češtině či slovenštině jako podklad pro překlad do angličtiny.

Úvod má obsahovat hlavní důvody, proč byla práce realizována a velmi stručnou formou má být popsán stav studované otázky.

Literární přehled má být krátký, je třeba uvádět pouze citace mající úzký vztah k problému.

Metoda se popisuje pouze tehdy, je-li původní, jinak postačuje citovat autora metody a uvádět jen případné odchylky. Ve stejné kapitole se popisuje také pokusný materiál.

Výsledky – při jejich popisu se k vyjádření kvantitativních hodnot dává přednost grafům před tabulkami. V tabulkách je třeba shrnout statistické hodnocení naměřených hodnot. Tato část by neměla obsahovat teoretické závěry ani dedukce, ale pouze faktické nálezy.

Diskuse obsahuje zhodnocení práce, diskutuje se o možných nedostacích a práce se konfrontuje s výsledky dříve publikovanými (požaduje se citovat jen ty autory, jejichž práce mají k publikované práci bližší vztah). Je přípustné spojení v jednu kapitolu spolu s výsledky.

Literatura musí odpovídat státní normě ČSN 01 0197. Citace se řadí abecedně podle jména prvních autorů. Odkazy na literaturu v textu uvádějí jméno autora a rok vydání. Do seznamu se zařadí jen práce citované v textu. Na práce v seznamu literatury musí být odkaz v textu.

Na zvláštním listě uvádí autor plné jméno (i spoluautorů), akademické, vědecké a pedagogické tituly a podrobnou adresu pracoviště s PSČ, číslo telefonu a faxu, popř. e-mail.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

Original scientific papers, short communications, and selectively reviews, that means papers based on the study of technical literature and reviewing recent knowledge in the given field, are published in this journal. Published papers are in Czech, Slovak or English. Each manuscript must contain a short and a longer summary (including the key words).

The author is fully responsible for the originality of his paper, for its subject and formal correctness. The author shall make a written declaration that his paper has not been published in any other information source.

The board of editors of this journal will decide on paper publication, with respect to expert opinions, scientific importance, contribution and quality of the paper.

The paper extent shall not exceed 15 typescript pages, including tables, figures and graphs.

Manuscript layout shall correspond to the State Standard ČSN 88 0220 (quarto, 30 lines per page, 60 strokes per line, double-spaced typescript). A PC diskette should be provided with the paper, written in an editor program, preferably T602, and with graphical documentation. Tables, figures and photos shall be enclosed separately. The text must contain references to all these annexes.

The title of the paper shall not exceed 85 strokes. Subtitles of the papers are not allowed either.

Abstract is an information selection of the contents and conclusions of the paper, it is not a mere description of the paper. It must present all substantial information contained in the paper. It shall not exceed 170 words. It shall be written in full sentences, not in form of keynotes, and comprise base numerical data including statistical data. It must contain key words. It should be submitted in English and if possible also in Czech or Slovak.

Introduction has to present the main reasons why the study was conducted, and the circumstances of the studied problems should be described in a very brief form.

Review of literature should be a short section, containing only literary citations with close relation to the treated problem.

Only original method shall be described, in other cases it is sufficient enough to cite the author of the used method and to mention modifications of this method. This section shall also contain a description of experimental material.

In the section **Results** figures and graphs should be used rather than tables for presentation of quantitative values. A statistical analysis of recorded values should be summarized in tables. This section should not contain either theoretical conclusions or deductions, but only factual data should be presented here.

Discussion contains an evaluation of the study, potential shortcomings are discussed, and the results of the study are confronted with previously published results (only those authors whose studies are in closer relation with the published paper should be cited). The sections Results and Discussion may be presented as one section only.

The citations are arranged alphabetically according to the surname of the first author. References in the text to these citations comprise the author's name and year of publication. Only the papers cited in the text of the study shall be included in the list of references. All citations shall be referred to in the text of the paper.

If any abbreviation is used in the paper, it is necessary to mention its full form at least once to avoid misunderstanding. The abbreviations should not be used in the title of the paper nor in the summary.

The author shall give his full name (and the names of other collaborators), academic, scientific and pedagogic titles, full address of his workplace and postal code, telephon and fax number or e-mail.

OBSAH – CONTENT

Hraba J., Lorenz F., Lee G., Pechačová Z.: Transformace ekonomiky, nerovnost pozice a distres v České republice – Economic change, inequality and distress in the Czech Republic	197
Buchta S.: Komparatívne výhody slovenského poľnohospodárstva v oblasti ľudských zdrojov – Comparative advantages of Slovak agriculture in the sphere of human resources.....	205
Michálek A.: Vidiecké sídla a evalvácia ich potenciálu: základný predpoklad ich revitalizácie – Rural settlements and evaluation of their potential: a basic prerequisite for their revival.....	217
Bodnárová B.: Sociálne zabezpečenie roľníkov v Európskej únii so zameraním na oblasť dôchodkov – Social security of the European Union farmers with special regard to pensions.....	221
Námerová I.: The development of agriculture in Slovakia and new legal entities in primary production – Vývoj poľnohospodárstva na Slovensku a nové právne formy v prvovýrobe.....	229
Kováč I.: Family farming in Hungary – privatization and the crisis of transition – Rodinné farmy v Maďarsku – privatizácia a kríza transformácie.....	235
INFORMACE – INFORMATION	
Polák F., Střeleček F.: Vliv změn agrární politiky na rozvoj obcí v okrese Klatovy, Český Krumlov a Prachatice.....	241
Námerová I.: Ekonomická rola a situácia vidieckych žien v krajinách EÚ.....	244
Hauzer K., Hudečková H.: Katedra humanitních věd na ČZU v Praze.....	246